

Palócföld

IRODALMI, MŰVÉSZETI, KÖZÉLETI FOLYÓIRAT

A TARTALOMBÓL

Kányádi Sándor versei

Rónay László: A humor
20. századi irodalmunkban

Korzenszky Richárd, Lászlóffy Csaba,
Neményi László, Marafkó László esszéi

Szigethy Gábor írása
Mezei Máriáról

Válogatás a 2001. évi
Palócföld-pályázatok díjazottainak
alkotásaiból

A. Tóth Sándor festőművész
emlékezete

A. Tóth Sándor: Hólapátoló

Névjegy

KÁNYÁDI SÁNDOR Kossuth-díjas író, költő, műfordító.

KORZENSZKY RICHÁRD Bencés szerzetestanár. 1991-től a Magyar Katolikus Püspöki Kar iskolai bizottságának elnökhelyettese. 1994-től a Tihanyi Bencés Apátság perjele. *Páternosztér* címmel jelent meg visszaemlékezés kötete.

KRISKÓ APOLLÓNIA Budapesten élő író. Ebben a számunkban a 2001. évi Mikszáth-pályázaton díjnyertes írását közöljük.

RÓNAY LÁSZLÓ Irodalomtörténész, az ELTE egyetemi tanára. Legutóbbi kötete: *Sík Sándor* (2000).

POZSVAI GYÖRGYI Az ELTE Magyar Irodalomtörténeti Intézetének munkatársa. Kötetei: *Bodor Ádám* (1998), *Visszanéző tükrökben* (1998).

ÁDÁM TAMÁS Balassagyarmaton élő költő. A Mikszáth-pályázat nyertese.

NYILAS ATTILA Költő. Legutóbbi kötete *Holtidő* címmel 2001-ben jelent meg.

PIENTÁK ATTILA Az ELTE-n végzett irodalomtörténész. PhD-ösztöndíjas, Babits-kutató.

PÉTERFI ANDRÁS Író. Első kötete 2000-ben jelent meg *Szivarfüst és régi mesék* címmel.

PINTÉR LAJOS József Attila- és Radnóti-díjas költő, a *Forrás* szerkesztője. A 2001. évi Mikszáth-pályázat díjazottja.

LÁSZLÓFFY CSABA Kolozsváron élő író, költő. Legutóbbi kötete: *A kitöltetlen hiátus* (kisregény, 2001).

SALAMON NÁNDOR Szombathelyen élő művészettörténész, művészeti író. Kutatási területe a kortárs magyar művészet.

PUNTIGÁN JÓZSEF Losoncon élő helyismereti kutató, közíró. A 2001. évi Madách-pályázat győztese.

ANDOR CSABA Madách-kutató. A Madách Társaság elnöke. Legutóbbi kötete: *A siker éve: 1861 – Madách élete* (2000).

NEMÉNYI LÁSZLÓ Székesfehérváron élő költő, publicista.

MARAFKÓ LÁSZLÓ Író. A *Heti Válasz* munkatársa.

SZIGETHY GÁBOR Író, szerkesztő, egyetemi tanár. 1993–1997 között a veszprémi Petőfi Színház rendezője. A Ruttkai Éva Emlékszoba igazgatója.

KIRÁLY NINA Színháztörténész. Szakterülete lengyel, orosz és szélesebb kontextusban 19. és 20. századi közép-kelet-európai színművészet. 1993 és 1999 között az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet igazgatója.

SZITÁNYI GYÖRGY Máriabesnyőn élő író, kritikus.

LACZHÁZI GYULA PhD-ösztöndíjas irodalomtörténész. Kutatási területe: Zrínyi Miklós és kora.

Palócföld

2001.
XLVII. évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

Főszerkesztő: Dr. Praznovszky Mihály
Salgótarján

VERS

<i>Ádám Tamás:</i>	Indulni készülnek a szavak hogy aztán megpihenjenek a sárguló papíron; Csapzottan mint a halászó kormoránok	572
<i>Baranyi Ferenc:</i>	Tarjánig Urbinón át (Czinke Ferenc halálára)	500
<i>Béki István:</i>	A harmincharmadikra; Nyomtávtlat	400
<i>Bihari Sándor:</i>	Hála. A 200 éves Vörösmarty emlékezetére	3
	Az idő hatalma	499
<i>Czigány György:</i>	Rögtönzés Vörösmarty két szavára	5
<i>Cseh Károly:</i>	Egynyári; Októberi mágia; Vénasszonyok nyara	292
	Karácsony	706
<i>Csikász István:</i>	Ergo sum; Molnárkodom	592
<i>Dienes Eszter:</i>	Bocsáss meg; Járok, jövök; Útravaló	210
	Csontvarázsoló	501
<i>Fecske Csaba:</i>	Fölfeszítve; A semmi	293
<i>Győri László:</i>	Falu; Miska; A lektor ceruzája	568
<i>Handó Péter:</i>	Tüllihégés; Búcsú; Észlelés	170
<i>Hatvani Dániel:</i>	Szegény ember sorsa; Magvetés; Elnémul minden	706
<i>Horgas Béla:</i>	Szorgos rajzolók; Kockás füzet volna	132
<i>Jávorka Ágnes:</i>	Lebegés; Utolsó este egy kórházi ágyon;	212
	Áprilisi hajnali három	
<i>Kalász Márton:</i>	A költészetről	99
<i>Kántor Péter:</i>	Ésti mese	102
<i>Kerek Imre:</i>	Interim; Rézholdak, réznapok	278
<i>Kiscseri Mihály:</i>	Egy és egy	502
<i>Konczek József:</i>	A szarvasok könyve	118
<i>Kupcsulik Ágnes:</i>	A költő; arteriosclerosis; szeptember	214
<i>Lászlóffy Aladár:</i>	Ugyanott és ugyanakkor; A sarkány hasán	100
<i>Mizser Attila:</i>	Sorshossz; tavaly szindbad marienbadban	216
<i>Molnár Zsolt:</i>	Szövetek (Czinke Ferenc emlékére); ítélet; hírvivő	542
<i>Németh György:</i>	Könyvek	6
	Ecloga; Téli gyümölcsel	709
<i>Oláh András:</i>	félúton; hajnalok; a daloknak nincsen arcuk;	458
	por és hamu	
<i>Paróczai Csaba:</i>	Ittmaradt versek: Március; mintha mindegy	38
<i>Petőcz András:</i>	Teveször takaró	37
<i>Pintér Lajos:</i>	Levélféle. Ennenmagához, a gölvához, fiaihoz	3
<i>Rombányi Gyula:</i>	Vagyok; Utópia; Kezed a fegyver forró vasára	460
	égve...; Talán lehetnék; Kellene még egy szerelem	
<i>Sárándi József:</i>	Időtlen nászban; Mennyei olajfa	276
<i>Szabó Károly:</i>	Tihany; A tihanyi Külső-tó; Tihanyi búcsúzás	80

<i>Szegedi Korács György:</i>	Létünk; Zöld pillangó	544
<i>Széki Patka László:</i>	e-mail kálváriák; 2001. február 24-én – vasárnap dél- előtt	82
<i>Szőcs Géza:</i>	901 évvel később, avagy 1097 nyarán Tenger- fehérváron Könyves Kálmán menyasszonyát, a szicíliai normann hercegnőt várja	243
<i>Tóth Éva:</i>	Húsvéti hitvallás	251
<i>Tőzsér Árpád:</i>	Régi szövegek albumából. Versek és átiratok: Ba- lassagyarmat; A gomböntő kanalában; Nagybátonyi ősz; 2001. október 6.	628
<i>Turczi István:</i>	Jó név és erény (Palócföldelt vers)	15
	Deodátus – a férfi és egy város tört.én.elme –	339
<i>Turcsány Péter:</i>	Életnyitány (Triptichon)	398
<i>Varga Domokos:</i>	A vénség verseiből: Hanyatt; Kínban kacagó; Botoló; Rossz órán; Mit bámul ez?	539
<i>Zágorec-Csuka Judit:</i>	Megjöttünk; Télutó; Egyedül voltál	711

PRÓZA

<i>Balogh Elemér:</i>	Vidéki állatmesék. Értelmüket Heltai Gáspár uram szavai adják meg	295
<i>Dóka Péter:</i>	Meseszép eper	713
<i>Érdős István:</i>	A mundér	465
<i>Gombár Endre:</i>	Földönkívüliek	722
<i>Határ Győző:</i>	Retorika; Régi szép idők	110
<i>Lackfi János:</i>	Felfordul a gyomra	204
<i>Lukáts János:</i>	Szabad vagy, Ikarosz...!; A porcelánüzlet és ügyfelei	39
<i>Marafkó László:</i>	A múlt hártjai	128
	Szatirkák	726
<i>Mátyus Aliz:</i>	Kóró szikáran él a vágy, de él	550
<i>Pásztor Ferenc:</i>	Éljen Rákosi, a komám!; A karancsi remete A temető	166 556
<i>Sarnai Mihály:</i>	Pláne a lottó, „A Túl-a Gulág meséiből”	114
<i>Taar Ferenc:</i>	A földi	564

DRÁMA

<i>Marschalkó Zsolt:</i>	Holdkirály (Játék két részben)	135
<i>Taar Ferenc:</i>	Jöjjön el a te országod (dráma egy felvonásban)	649

MŰFORDÍTÁS

<i>Mikszáth Kálmán:</i>	A pénzügyminiszter reggelije (Indu Mazaldan fordítása hindi nyelvre)	161
<i>Tadeusz Rożewicz:</i>	A halottak; Lírai apróhirdetések; Egy 1963-as álom emléke (Gömöri György fordításai)	199
<i>Baranyi Ferenc:</i>	Szentségtörés?	700
	Dante Alighieri: A pokol. Második ének	701

TANULMÁNY, SZOCIOGRÁFIA, ESSZÉ

<i>Borbély Sándor:</i>	Egy Dsida-vers közelebbről	443
	Szabó Lőrinc „gyermekversei”	447
<i>Botka Ferenc:</i>	A San Gennaro vérenek forrásvidékén. Úti beszámoló kérdésekkel	376
<i>Brassai Zoltán:</i>	„Az élet a rothadásból kikél” (Gárdonyi Géza: Isten rabjai)	669
<i>Buda Attila:</i>	Kettős arckép – példázat a hűségről. A nyolcvan éve született és tíz éve meghalt Nemes Nagy Ágnes emlékére	452
<i>Czetter Ibohya:</i>	A Márai-napló mint szöveg-, műfaj- és stílustípus	360
<i>Ferenczy Ilona:</i>	A csíksomlyói töredék, mint reformációs emlék	521
<i>Hubai Gruber Miklós:</i>	Régi történetek: Mát élni a tegnapi utcanévtáblák alatt; Mennyit ér a magyar erdő?; Bánki tó	791
<i>Kerek Imre:</i>	„Múlónak látszik és örök”	588
	Tűnődés a személytelen költészetéről	589
<i>Kerekes Károly:</i>	Egy ciszterci tanítvány emlékei Béni bácsiról	516
<i>Kovács Sándor Iván:</i>	Felföldi íróportrék: „Szép szónak szárnyát nem szegik” Balassa Bálint	103
	Rimay János	258
	Rimay rimcsipkái	432
	Pázmány Péter	687
<i>Kristó Nagy István:</i>	Mi volt a legszebb?	585
<i>Lőrinczy Huba:</i>	Ismétlődésbe oltott különbözőzés, avagy „...van egy másik világtörténelem is...” (Márai Sándor: Sirály)	341

<i>Marafkó László:</i>	A piramis titka	582
<i>Mátyus Ali:</i>	Egy értelmiségi pusztaképe	803
<i>Mezei István:</i>	Az Ipolytól a Tiszáig. A magyar-szlovák határmenti kapcsolatok	217
<i>Nagy Gáspár:</i>	A tovább mondható októberi ima	16
<i>Nyéki Lajos:</i>	A Tragédia-Párizsból nézve. (Kísérlet egy sokat vitatott, félreismert mű komplex elemzésére)	7
<i>Pajer Mariann:</i>	A Salgótarjánban élő fiatalok jövőképe. „Las Vegas és Nokedli között”	60
<i>Peresi Klára:</i>	Megvalósult álmok	799
<i>Suhók Bernadett:</i>	A szent, a kísértés és az eksztázis (Kodolányi János: Boldog Margit)	677
<i>Suhók László:</i>	A véres szombat emlékműve	727
<i>Sz. Györfly Sarolta:</i>	Emléklapok egy régi gyermekkorból	53
<i>Szalay Károly:</i>	Arcok törött tükörben	574
<i>Székegyházi Ágoston:</i>	Évfordulók és szerepek. A Tokaji Írotábor megnyitása 2001-ben	288
<i>Szigethy Gábor:</i>	Múltkóstoló: Biedermeier stafíring	267
	Novemberi ébredés	414
	Himnusz-variáció	541
<i>T. Pataki László:</i>	Víztörténet	774
<i>Tari Lujza:</i>	Aki szolgálatot végzett – a 100 éve született Rajeczky Benjámint emlékezete	503
	Kriza János: Vadrózsák című népköltési gyűjteményének népzenei tanulságai	755
<i>Tóth Anna:</i>	A salgótarjáni Acélgyári munkástanács működése, 1956	402
<i>Vásy Géza:</i>	Kormos István pályakezdő kötete	179
<i>Végh József:</i>	Jászai Mari és Szentgyörgyi István kapcsolatáról kiadatlan levelezésük kapcsán	40
<i>Végh Károly:</i>	Czine Mihály pályaképe	189

100 ÉVE SZÜLETETT NÉMETH LÁSZLÓ

<i>Bakonyi István:</i>	Németh László 1956-os írásai	31
<i>Hegyeshalmi László:</i>	Az igazságkeresés útján	533
<i>Lakatos István:</i>	„...most sem adja fel a harcot...” Németh László egyik gyakorlófüzetéről	20
	Szemelvények Németh László gyakorlófüzetéből II.	526
<i>Szigeti Lajos Sándor:</i>	Ritmus, forma, globalizáció a magyar lírában. Németh László diagnózisai és prognózisai	171

INTERJÚ

<i>Baráthi Ottó:</i>	Amiért beteg a magyar egészségügy. Beszélgetés dr. Fancsik Jánossal, nemcsak orvosi munkájában	70
	Régió regula, avagy a regionalizáció szükségessége elvitathatatlan. Beszélgetés dr. Batta Lászlóval, Nógrád megye főjegyzőjével	473
<i>Dukay Nagy Ádám:</i>	„A festészet megint nőni kezdett bennem” Beszélgetés Földi Péterrel	421
<i>Salamon István:</i>	„Magyarország olyan hely...” Interjú Márta Sándor sógornőjével	384
<i>Filippinyi Éva:</i>	Arc-vonások. Beszélgetés Vathy Zsuzsával	748
<i>Hubai Gruber Miklós:</i>	Tokaji Írotábor 2001	280
<i>Varga Lajos Márton:</i>	Pozsonyi páholy. Beszélgetés Tózsér Árpáddal	631

MŰVÉSZET

<i>Czinké Ferenc:</i>	Bojtor Károly kiállításán (1964)	637
<i>Fecske András:</i>	A művész igazi arca. Szempontok egy életműhöz (ifj. Szabó István)	306
<i>Gopcsa Katalin:</i>	Mese a valóság is. Bojtor Károly (1933-1999)	640
<i>Hegyesbalmi László:</i>	Bojtor Károly – találkozások egy festőművésszel	646
<i>N. Mészáros Júlia:</i>	Bárdy Margit dobozművei Győrben	131
<i>Praznovszky Mihály:</i>	Az író igazi arca. Ifj. Szabó István író portréi	313
<i>Végh Károly:</i>	Németh W. Árpád képei	83

KÖNYVISMERTETÉS

<i>Bakonyi István:</i>	„Harang, amely önmagáért szól” (Tózsér Árpád: Finnegan halála)	814
<i>Bencze Géza:</i>	Az inászói Zichy-akna munkásainak fényképe alatt (Szvircsek Ferenc: Bányászkönyv)	618
<i>Csongrády Béla:</i>	„Varázsvölgyből” a világhírig (Zalán Vince: Gaál István krónikája)	88
	Magyarország a második otthona. Karol Wlachovský „Köztes szerepben” című köteteről	487
<i>Dér Valéria:</i>	„Tudom, ki vagyok, honnan jöttem s hová megyek” (Kálnay Adél: Titkok egy régi kertben)	85
<i>Jász István:</i>	Így vagyunk együtt (Konczek József: Damó)	603

<i>Pienták Attila:</i>	Önéletrajz vagy tanúvallomás? (Nagy Pál: Journal in-time)	333
	A szintézisre várva („Este nyolckor születtem...” Hommage à Márai Sándor)	393
<i>Sulyok Bernadett:</i>	A polgári lét mementója (Unger Emil: Az Újvilág utcai ház)	492
<i>Sulyok László:</i>	Történetek a másik Nógrádból (Ardamica Ferenc: A hetedik)	329
	„...ezer palócdalát fújva, / bányászvárosom” (W. Sulyok Aranka: Zsákutcám)	614
<i>Vass Tibor:</i>	Szabódodom, hogy a veresszövet (Paróczai Csaba: Közelítések)	608

BÚCSÚZÓ

<i>Bozó Gyula:</i>	Gondolatok Szepesi József halálakor	324
<i>Németh Péter Mikola:</i>	Búcsúlevél Bálint Úrhoz (Csikász István)	594
<i>Sándor Zoltán:</i>	A „nagy versvándor” elment a Léthén túlra (Csikász István)	600

ILLUSZTRÁCIÓ

<i>Bakos Ferenc</i> művei	2–3. sz.
<i>Bojtor Károly</i> festményei	különsz.
<i>Czínke Ferenc</i> rajza	1. sz.
<i>Csobány Kálmán</i> rajza	2. sz.
<i>Földi Péter</i> festményei	5. sz.
<i>Jászai Mari</i> fotója, levele	1. sz.
<i>Molnár Péter</i> szobrai	6. sz.
<i>Orbán György János</i> művei	2–3. sz.
Salgótarjáni fotók	1. sz.
<i>Ifj. Szabó István</i> szobrai	4. sz.
<i>Szentgyörgyi István</i> szobra	1. sz.

MELLÉKLET

<i>Bárdy Margit</i> objektjei (kisposzter)	2–3. sz.
<i>Bojtor Károly:</i> Madách (lap)	különsz.
<i>Földi Péter:</i> Vadászterület; Csapda; Vadmacska; „Nyitva van az aranykapu...” (képeslapok)	5. sz.
<i>Molnár Péter:</i> Az Idő partján (lap)	6. sz.
<i>Németh W. Árpád:</i> Metamorfózis; Por és hamu; Álarcosok; Tűz és hamu (képeslapok)	1. sz.
<i>Ifj. Szabó István:</i> Mikszáth Kálmán horpácsi szobra (lap)	4. sz.

VEGYES

Felhívás a Madách-, Mikszáth-, Gerelyes pályázatokra	93, 236, 337, 496
(p.s.) főszerkesztői jegyzet	96, 240
Pályázati felhívás könyvtári olvasóknak	239
Ünnep után, ünnep előtt (p.m.)	627
A Madách- és Mikszáth pályázatok díjazottjai	816
Névjegy (minden számban)	

FOTÓ-REPRODUKCIÓ

<i>Buda László</i>	1, 2–3. sz.
<i>Fecske András</i>	4. sz.
<i>Gyurián Tibor</i>	6. sz.
<i>Ruska Judit</i>	2–3. sz.
<i>Szelényi Károly</i>	különszám

Palócföld

Irodalmi, művészeti, közéleti folyóirat
XLVIII. évfolyam
2002. 1. szám, január–február

Főszerkesztő:
PRAZNOVSZKY MIHÁLY

Főmunkatárs:
NAGY PÁL
(*Párizsi Magyar Műhely*)

A szerkesztőség tagjai:
MARSCHALKÓ ZSOLT *szerkesztő*
DR. KOVÁCS ANNA *tanulmány*
DUKAY NAGY ÁDÁM *szépirodalom*
BAKOS FERENC *művészet*

A Nógrád Megyei Közgyűlés folyóirata.
Kiadja a Balassi Bálint Megyei Könyvtár,
3100 Salgótarján, Kassai sor 2.

Felelős kiadó:
OROSZNÉ KATONA ANNA

Készült:
POLAR STÚDIÓ, Salgótarján

Lapunk megjelenését támogatja:
a NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA és
a NEMZETI KULTURÁLIS
ALAPPROGRAM

Szerkesztőségi fogadóórák:
csütörtök 11–16 óra között

A szerkesztőség levélcíme:
3101 Salgótarján, Pf. 270
Telefon: 32/416-777/112-es mellék
Fax: 32/316-482
Internetcím: www.bbmh.hu/palocfold
E-mail: palocfold@bbmh.hu

Terjeszti a Balassi Bálint Megyei Könyvtár,
előfizethető ugyanitt.
Folyóiratunk megvásárolható
az Írók Boltjában
Budapest VI., Andrássy út 45.

2002-ben megjelenik 6 alkalommal.

Ára: 200 Ft

Előfizetési díj egy évre: 900 Ft

Kéziratokat és rajzokat megőrizzük,
és nem küldünk vissza.

ISSN: 05555-8867

INDEX: 25925

Tartalom

<i>Kányádi Sándor</i>	A Corcovado Krisztusa; Látkép; Három kívánság; Éjszaka szeretnék (versek)	3
<i>Korzenszky Richárd</i>	Miért nem „szól” Németh László? (esszé)	6
<i>Kriskó Apollónia</i>	Kusza utak Kisszebenben és a nagyvilágban (elbeszélés)	9
<i>Rónay László</i>	A humor 20. századi irodalmunkban (tanulmány)	13
<i>Pozsvai Györgyi</i>	Éjjeli őrjáraton (tanulmány)	39
<i>Ádám Tamás</i>	Elázott denevérek homlokodon; Lázás testtel fekszem a hóban (versek)	55
<i>Nyilas Attila</i>	Váci rév (vers)	57
<i>Pienták Attila</i>	Az angyal (elbeszélés)	59
<i>Péterfi András</i>	Mese a termékmenedzserről, a Balatonról és a hűségről (elbeszélés)	60
<i>Pintér Lajos</i>	A pénzügyminiszter reggelije (vers)	66
<i>Lászlóffy Csaba</i>	A hasznos hintó s a haszontalan zománc (esszé)	67
<i>Salamon Nándor</i>	A. Tóth Sándor (újra) felfedezése (tanulmány)	70
<i>Puntigán József</i>	Tűnődések 2001 őszén (tanulmány)	80
<i>Andor Csaba</i>	Nógrád irodalmi turizmusának lehetőségei (tanulmány)	88
<i>Neményi László</i>	A jószándékkal kövezett út és ahová vezet (esszé)	97
<i>Marafkó László</i>	„Vagy-vagy”-ok „is-is” országban (esszé)	104
<i>Szigethy Gábor</i>	Madár-legenda (esszé)	106
<i>Király Nina</i>	Lear király a budapesti Vígszínházban (kritika)	114
<i>Szitányi György</i>	Mecénások és kertjeik (könyvszemle)	119
<i>Laczházi Gyula</i>	Biográfia Lisznyai Kálmánról (könyvszemle)	124
<i>Pályázati felhívás</i>		128

E számunkat A. Tóth Sándor művei illusztrálják.

A borítón *Hólapátoló* című festményének részlete.

(Forrás: Tóth Gábor Sándor: *A. Tóth Sándor*. Budapest, 2000. Püski Kiadó)

Kányádi Sándor

A CORCOVADO KRISZTUSA

tehetetlen vagy uram nem szállhatsz alá
a kápolna-talapzatról apró madarak és
hatalmas gépek egyaránt otthonosan
fordulnak meg áldástosztóan széttárt
karokban nélkülöd tétován keringnének a
madarak elbizonytalanodnának a föl- és
leszálló gépek ott kell posztolnod
éjjel-nappal a kivilágított a napsütötte
vagy a felhők takarta vártán bármennyire is
szeretnél beülni a hatalmas a csor-
dulásig telt stadionba elvegyülni a
szurkolók lelkes seregében

de egyszer

– beszélnek a csodákra fogékony rióiak –
egyetlen egyszer egy sorsdöntő
nagy mérkőzésen lefordult a tiszta
gólhelyzetben lévő csodacsatár
lábáról a labda hiába
pillantott föl kétszer is nem látott a helyeden
ott álltál a vesztesre álló csapat kapuja mögött.

Kolozsvár, 1985.

LÁTKÉP

tíz-tizenkétezer méter magasból
sokminden látható
földrésnyi őserdők csodálatos
kékjén-zöldjén át-meg átindázó
barna folyók folyamok maradoznak
suhannak el az állni látszó gép alatt
tíz-tizenkétezer méter magasból
kivált lehúnyt szemmel sokminden látható
még egy a fülledt délutánban
alig-alig lélegző temető is
ahol megaszalódott koszorúk
tartanak valami kis enyhet a
mindenáron élni kívánó sápatag
fűszálaknak és látható a
föl-fölkapaszkodni akaró
szüszi-fosz-igyekezetű hangyácska is
alighogy fölérne meghajlik eltörik
alatta a fűszál és visszahull
a hangya
a hantra
mely alatt rozario atya vén-
lánynak maradt unokahúga várja
a halottak föltámadását

Kolozsvár, 1986.

HÁROM KÍVÁNSÁG

vadlúdnak lenni volna jó
vagy fönn az égen utazó
darumadárnak

télen hó alatt szunnyadó
vetésnek lenni volna jó
búzavetésnek

aztán ha elolvad a hó
pataknak lenni volna jó
hegyipataknak

Kolozsvár, 1988.

ÉJSZAKA SZERETNÉK

éjszaka szeretnék meghalni a
magas-egű éjszakák ismerős
csillagai között mégis talán
könnyebb volna hazatalálnom.

Kolozsvár, 1987.

MIÉRT NEM „SZÓL” NÉMETH LÁSZLÓ?

Szobámból rálátok a Balatonra. Az elnyúló Tihanyi-félsziget, ahol lakom, megszakítja ezt a látványt. Ha tovább viszem a tekintetemet, jobbra az erdő mögött Sajkod házai húzódnak. Innen nem látni őket. Vékonyka út visz be oda a félsziget peremén. Ott áll – egyre kevesebben tudják – Németh László háza. Hol vagytok, tihanyi nagy szellemek? Illyés Gyula és Borsos Miklós, hogy csak kettőt említsünk még a népes társaságból. Borsos házát még vannak, akik ismerik. De Illyés Gyuláét? S azt a szellemi épületet, az igazán emberszabásút, a lakhatót ki ismeri még? S amikor eláraszt a hír-özön, reggel, délben és este, eszembe jutnak az „őrzők”, akik tudtak vigyázni a strázsán.

S eszembe jutnak régi irodalom órák, amikor tanítványaimmal megpróbáltuk megközelíteni Németh László írásait. Drámákat olvastunk, regényeket elemeztünk. Más-más művet kapott az osztályban több csoport, és beszámoltak egymásnak, mit jelentett nekik ez a szellemi birkózás. A legemlékezetesebb számomra, amikor az *Irgalom* című regény került sorra (nem feledve az *Iszony* vagy a *Gyász* vagy az *Égető Eszter* mélységeit). A másik emberért élő élet példázata az *Irgalom*-ban túl minden politikán ma is sürgetően időszerű. Mert valami nagyon furcsa, kisszerű világ az, ami – ha nem vigyázunk – kiépül körülöttünk.

Illyés kérésére ír Németh László az oktatásról (*A tanügy rendezése*, 1945). „Ahogy mind nehezebb lesz (lassan a falvakban is) elmaradt embernek lenni: olyan nehéz a magasabb műveltség légkörében megmaradni. Nincs hozzá társaság, család, hivatás, szórakozás. Hisz még az írók könyveiből, a tehetségesekéből is, az a vulgárműveltség szól hozzá, amelyhez hivatalában, vendégei körében alkalmazkodnia kell. (...) Az emberek műveltsége a mi korunkban jobban össze van láncolva, mint régen: az egyéni műveltség belevész a tömegműveltségbe. A tömegműveltségnek kell hát megközelítenie a régiek egyéni műveltségét.”

„A tantárgyak összevonásánál is nagyobb erőmegtakarítást érünk el, ha megpróbálunk ’tudás’-on mást érteni, mint eddig. A középkorban, mikor a könyv ritka kincs volt, a fej volt a könyv: minden doktor egy könyvtárat hordott a süvege alatt. A mai iskola is még mindig ezekre a nagy süvegű

doktorokra emlékeznek. Egy második földrajzvizsgára a kisdíáknak, ha győzné a nagy könyvet, annyi idegen szót kellene fölvennie, mint egy bonctani szigorlatra. A hatodikos vegytanban (Szent-Györgyi említette egy előadásában) olyan dolgokat kell bevágni, amiket a Nobel-díjas vegyész sem tud. Mi szükség erre? Hisz ma még a kutató tudós is polcon tartja az emlékezetét; azt tudja, hová kell nyúlnia. A tudás ma képesség és tájékozottság. Az iskolának áttekintést kell adnia, s bizonyos képességeket tornáztatni. Sokkal kevesebb lexikon és sokkal több mozgékony. A jó tankönyv: negyvenoldalas 'térkép', amely eligazít, s egy antológia, amely százfelől csilantja meg az anyagot, s kívánatosá teszi az írókat – biológiában, fizikában: a kutatást. A jó iskola ma: bevezetés a könyvtárba vagy a laboratóriumba."

Sajkodi esték: itt alkonyatkor is látszik a Nap fénye. Naplementék idején elgondolkodom, miért nem „szól” ma Németh László? Holt betű volna, amit leírt? Koszorúkat, emléktáblákat látok, de nem érzem azt az igényességet körülöttem, ami Németh László életművéből ma is sugárzik. „Bealkonyult” a gondolkodásnak? Vagy csak ún. „politikai gondolkodás” létezik?

Ezt írja másutt: „Ami nemzeti szempontból szomorú, hogy Európa egyik olyan népe vagyunk, mely évszázadok óta egyre közvetlenebb életveszélyben a lét-nemlét határán élt, az írónak egy ironikus világban komolyságot s már-már ószövetségi méltóságot adott. Hol kapott a tanulmányírás olyan feladatot, mint a mi ifjúkorunkban, ahol a szétfoslott nemzeti tudatot kellett a maga erejéből újrászőnie? A lázálomszerű, valóságos országokban, melyekben polgárai éltek, majd szétszóródtak, az irodalom őrizte az igazit, a virtuális Magyarországot, amely összefűzte s fölemelte őket. S ez a virtuális Magyarország itt-ott már a virtuális Európa, az emberhez méltó élet modelljét is ott hordja magában.” (*Levél a szerkesztőhöz*. In: *Kiadatlan tanulmányok* II. 480.o. Magvető, 1968)

Fájóan időszerűek Németh Lászlónak ezek a sorai. Évtizedek múltak el (fél évszázad!), és még mindig hiányzik a közgondolkodásból (ha egyáltalán van ilyen) az emberi minőség – általában a minőség – fogalma, hiányzik a dolgok egységben látására való igény és törekvés, világkép nélkül, csak a saját „szűk-határú” létezésével törődünk, személyiségi jogainkat hangoztatva, köz-ügyekkel, közösséggel, családdal, néppel, hazával nem törődve. Vagyonosodni akar egy ország, de hiányzik az a vágy, hogy magunk fölé emelkedjünk. Szétdarabolódunk, elmagányosodunk, ahelyett, hogy odafigyelnénk egymásra, azokra, akik számára az emberi élet kereteit jelentette a nép, a nemzet. Magyarország és Európa: tágabb és szűkebb valós, kulturális hazánk, kultúránk, otthonunk. Érdemes odafigyelni a következő mondataira is:

„Szórakozásaink megválasztásában látszólag több a szabadságunk, mint munkánkéban. Valójában ezt is elég szorosan meg szokta szabni az alkalom, a környezet, a társadalom szokásjoga. Pedig ha valahol, hát itt kell ma magunkért küzdeni. A tőkésvilág, tudjuk, megfordította a viszonyt termelés és élet, fogyasztás közt; régen az emberek azért termeltek, hogy élhessenek, ma azért élnek, hogy fogyasszanak. Ha új autót, rádiót, televíziót, filmet, műanyaginget, sószórót, játékszert termelnek: akkor a polgár azt kötelességének érzi, hogy megvegye. S e termelvények megszerzése és elfogyasztása közben el is telik az élete. Félős, hogy az életszükségleti cikkek, szórakozási alkalmak bővüléseivel nálunk is erre hajlik az élet, az emberi agyat szórakozás ürügyén elborítják a rábocsátott termelvények.” (*Ha most lennék fiatal*, Sajkodi esték, Bp. 1961. 63.o.) A „ránk bocsátott termelvények” piacósított világában ne múljék el embertelenül, otthontalanul, hazátlanul az életünk!

A vallásos nevelésről írt esszéjének néhány gondolata újra és újra szíven üt. „Az érvényesülési ösztönt elzsongítani, ha lehet is: hiba volna. De helyes életcélok kitűzésével és elfogadtatásával át lehet nevelni erkölcsi lendületté.” Ugyanott olvasom: „A nevelőnek tulajdonképp nincs is nagyobb feladata, minthogy magában építse fel a példát, amellyel a fiatal lélek tájékozódó (s részben utánzó)-kedvét az igazi nagyság felé fordítja, hogy ott a családban, osztályban jöjjön létre az az atmoszféra (mert hisz igazán nevelni csak atmoszférával lehet), amelyben az érvényesülési ösztön erkölcsi ösztönné alakul.” Atmoszférával nevelni: micsoda intelem! S ha komolyan vennénk, hogy atmoszférája van (kell, hogy legyen!) családnak, falunak, városnak, országnak, akkor nem hárítanánk át minden feladatot az iskolára, mert tudnánk – Illyéssel szólva –, hogy „mindenki, de mindenki hadviselő”. Eltűnődik Németh László: „Arról (...) nem vagyok meggyőződve, hogy az ember traktoraival és televíziójával, de Istene nélkül, ha bizonyos feladatokat meg nem old, valóban különb lesz, mint Istenével volt, traktortalan. Abban is igazat adok, hogy az állam nem pótolhatja semmiképpen az Istent, s hogy az ő tekintete, akárhány árgus szemem át figyel, nem érhet le oda, ahol az ember erkölcsisége valóban kialakul.” (*A „vallásos” nevelésről*. In: *Kiadatlan tanulmányok II.*) Manapság, amikor egyesek oly heves indulatokkal beszélnek iskolai hit- vagy erkölcs-oktatás ellen, érdemes volna elgondolkodni azon, vajon mit is érthetett Németh László ezen a kijelentésen: „a mi nevelésünkben nincsen hittan óra, s valahogy mégis minden óra hittan óra, a nem-tanórák is...” S még egy mondat, ugyanebből a tanulmányból: „Ady figyelmeztetett rá, hogy az Istenhez való viszony az egyházon kívül egy nagy embernek is lehet fontos dolga.”

Németh László írásait olvasva kérdések sora támad az emberben: mit szólna ő a mai vitákhoz? Mi volna a véleménye, ha látná, mennyire üzletté vált az, ami pénzre sosem váltható, és pénzért meg nem vásárolható? Hol van ma igazi minőség? Hol vannak, akik együtt, közösen, egy irányba tekintve felelősen gondolkodni képesek és készek?

Az önmagába burkolózó, önző élet helyett a másokért való élet nagyszerű példáját írja meg az *Irgalom* című regényében. *Legendát* akar írni, olvasmányt, amin tisztulni, épülni lehet a léleknek. Odaáll Németh László a szanta emberiség mellé, „amelynek hitet kell adni, hogy futni tud, a lábára is vigyázni közben, hogy sántaságába bele ne gabalyodjék.” Aki veszi magának a fáradságot, hogy végigolvassa ezt a regényt, ráismer majd az evangélium mindenki számára érvényes paradoxonára: „Aki meg akarja menteni életét, elveszíti azt, de aki érettem elveszíti életét, megtalálja azt.” (Lukács 9,24) Azé a jövő, aki hitet tud adni, hogy érdemes élni. És ez a hit akkor fakad, ha meri vállalni az ember a szeretet kockázatát. Ne féljünk kimondani: ez evangéliumi üzenet.

Nem Németh Lászlónak van szüksége arra, hogy odafigyeljünk órá. Nekünk, akik itt élünk, hogy ne feledjük: „Az élet egy ügy, egy zászló, amit török-szakad föl kell valami belső, lelki oromra ütnünk.”

Kriskó Apollónia

KUSZA UTAK KISSZEBENBEN ÉS A NAGYVILÁGBAN

A hajnali vonaton elbóbiskoltam – már vagy negyven órája volt annak, hogy előző álmomból ébredtem. *Tivadar átballag a főtéren, hogy aztán három utcát menjen még a patak felé. Szappanért küldték.*

*

(Szeged–Budapest)

A Szeged–Pest vonalon a személyvonat nagyon lassú, de közönsége miatt néha mégis megéri azzal menni.

A lány, ahogy letelepedik mellém, megkínál valami nyúlós, spenót ízű rágógumival. Könnyed, csiszolatlan és rengeteget beszél. A gépről, amire egy évig rá volt kötve (nyakán ott a maradandó folt), az asztmás gyerekek lebilincselő

külön-világáról, a kis lánykáról, aki négy hónaposan halt meg, meg az azóta visszatérő asztmás rohamokról. A bárról, ahol most dolgozik – valahol Frankfurt mellett –, a hetente visszatérő lövöldözésekről.

A férje begolyózott a kislányka halálakor.

Általában a törökök lövöldöznek, olyankor bebújik a bárpult alá.

Aggódik, hogy csúnyán köhögök.

Fényképeket mutat. Amikor könnyes lesz a szemem, rám kacsint, nevetünk.

*

(Kiskunhalas)

A minap egy ládában találtam egy elsárgult, eredetileg fehér inget. Egyszerű szabású, egyszerű anyagú, az ujjvégeken fél centis csipkék. A harmadik gomb alatt egy kis szám: 23. Anyám száma a Szvetitsben százharminchárom volt. Akkor ez a Mamác. Iskolai „aláblúz”. Jó rám.

*

Tivadar az égre néz. Nemsokára esni fog.

*

(Tallin)

Hideg volt, esett és mi letörtek voltunk. Egy kapualjban vártuk, hogy az eső alábbhagyja. Fehérhajú, fehér bajuszos, zöld csokornyakkendő pincér állt meg mellettünk. A zöld falú épület szuterénjébe invitált bennünket, ahol „meleg van és megihatnának egy kávé is”.

Úgy vezetett bennünket, mint kis ember a magas rangú vendégeket, akiknek végre apró szívességet tehet.

Nem volt pénzünk, de ez cseppet sem zavarta.

Még meg sem ittuk a kávé, amikor mély, pincéres meghajlások közepette engedélyt kért, hogy koktélt keverhessen nekünk. A kávé után hát koktélt ittunk. Aztán Vana-Tallint, a helyi specialitást. Aztán Vana-Tallint tejszínnel. Aztán még egyet, eztán egy újabbat. Zenét tett be, mi táncoltunk. Végül haza vitt bennünket kocsival, mert nagyon berúgtunk.

*

(Balatonboglár)

M-mel valamelyik nyáron két hetet dolgoztunk egy boltban, amolyan segédmunkásként tejet pakoltunk, kirámoltunk, berámoltunk, penészes kolbászt mostunk ecettel frissé, még be is kentük olajjal – ez volt a dolgunk.

Lajos minden nap vásárolt, hosszú listával (három kg kenyér, virsli, öt vaj, tisztítószer, meg ilyesmi). Lajos arca deformált volt, bal és jobb szem magassága között öt centis különbség, hosszú fején torzult orr és száj. A keze is remegett, lassan járt és nehezen olvasott. Mi két perc alatt összeválogattuk a kosarába azt, ami neki fél órába telt.

Nyaranként képeslapot küld nekünk.

*

Tivadar elbámészkodott a főtér egyik mellékutcájában, szemben a barangtoronnyal. A ház előtt a fa törzse valamiért megcsavarodott, az ágak egymást kerülgetve próbálták felfelé, vagy oldalirányba terjeszkedni, s végül úgy összekuszálódtak, hogy már nem lehetett kideríteni, melyik honnan indult, s eredetileg hová tartott.

*

(Csop – Záhony)

Új várótermek tűnnek föl, de a sorban megint az a magas, bajszos, jersey-öltönyös férfi áll előttem, meg a nagy hasú, ciklámen-szájú asszonyság, copfos kislányával. Már sohasem szakadunk el egymástól? Mindig ott állnak majd üres szemekkel előttem?

Néhány új arc, röpke beszélgetések, van, aki Moszkvából, van aki Szibériából, Lvovból; ki Magyarországra, ki tovább. Epizódként kétszázzal száguldunk valami kétes biztonságú autóúton. Nem fértünk fel az aktuális vonatra, most öt-hat órát úgyis várakoznunk kell. Fél órája ismertük már egymást – Tánya, Borisz, meg én. Borisz kocsikáztat bennünket, közben úriasan St-Morrist szívunk. Az epizód rövid.

A határról mindenkit visszaküldenek, én egy kávészünetben át tudok bújni a sorompó alatt. Pálinkával és szendviccsel fogadnak. Itthon vagyok.

*

Kisszebenben zuhog.

*

(Odessza – Budapest – London – Porto Allegri)

„Megy Együgyű, megy az erdőben
Keresve magánál bolondabbakat”

Jegor Letov, valami izsevszki legenda szerint, egy szibériai zárt városban élte le élete első felét. Egyszer azt álmodta, hogy a halál egy nagy palacsintas tállal járja az utcákat, s akit megkínál, annak a sorsa beteljesedik – közben kabátok belső zsebeiből kopejkák hullanak.

„Megy Együgyű, megy a világban
Keresve magánál bolondabbakat”

Andrjusa a Fekete-tenger partján megajándékozott egy Jegor Letov kazettával. Hazahoztam, lemásoltam és megajándékoztam vele Erikát. Erika a Temze partján összetalálkozott Robertoval, aki mostanában Porte-Allegri mellett hallgatja, hogy:

„Megy Együgyű, megy az égben
Keresve magánál bolondabbakat”

*

(Moszkva)

A konyhában ültünk, az asztalon csészék és tea, közöttünk jó hangulat, Ványecska négy éves volt, sokat hallgatott, de a süteményt, azt falta.

Néhány óra elteltével végre megszólalt.

– Tegnap eltemettem a lelkem. A sarkon, az Unyiverszálnij Magazin mellett. Keresztet is állítottam.

Ványecska mamája tovább fecsegett, őszről, divatról, a sütemény receptjéről.

– Miért mondtad, hogy eltemetted a lelked? – kérdeztem Ványecskát.

– Mert tényleg eltemettem. El kellett temetnem. Már halott volt.

*

Tivadar bőrig ázott, mire a szappanos mesterhez ért. Nem ment rögtön be. A falnak támasztotta hátát, figyelte az esőt. Aztán az ablakhoz lépett, bekukucskált. Lassan rajzolódott csak ki a gőzben dolgozó öreg alakja.

(Valahogy így sejtem meg én is, néha halk csodájú pillanatokban a kisszebeni szappanos mestert. Szépapámat.)

A HUMOR 20. SZÁZADI IRODALMUNKBAN

Valljuk meg, a magyar irodalom nem bővelkedik humoros, nyugalmas derűt és kedvességet sugárzó írásokban. Indulatosan gúnyos, szatirikus műalkotások már a hitviták korában gyakoriak voltak, későbbi neves alkotók is szívesen éltek a leleplező irónia eszközével, de talán Mikszáth Kálmán volt az első, aki a rá annyira jellemző derűs kedéllyel nem csak leleplezett, hanem humorizált is olyan jelenségeken, amelyek alkalmasak voltak arra, hogy akár stíluseszközök alkalmazásával, akár az ábrázolás különféle módjainak megválasztása révén jókedvre hangolják az olvasókat.

A sorsvállaló irodalmak, amelyek néha a politika feladatkörét is magukra vállalják, nem a humor eszközeivel szolgálják céljukat. Ez egészen természetes. Ugyanakkor a humor rendszerint érzelmileg telített, s inkább visszhangzik az olvasói tudatban, mint a szatíra, amely az olvasói és írói állásfoglalás azonosságán esetén a leghatásosabb. Ha e kettő különbözik egymástól, akkor az író szándéka és az olvasó befogadói magatartása között feszültség tapasztalható, s ez akár teljes elutasításban is megnyilvánulhat. Mikszáth népszerűségének az is a magyarázata, hogy szatírájának élet sokszor humorával, kiszólásaival, bölcselkedéseivel és jó helyen beszúrt anekdotáival tompította. Persze adódnak olyan esetek is, amikor a humoros ábrázolásmód az olvasók heroizáló hajlama ellen hat. „Nagy árnyakról bizalmasan” szólni – Tersánszky merte ezt tenni, igaz, merészelt ő egyebet is – mindig kockázatos. Nem szeretjük, ha a szobrokat megmosolyogják. Pedig derű nem árthat nekik.

A humor: adomány. Az ókorban élők elképzelése szerint a különféle kedélytípusokat a testnedvek bősége szabta meg. A humoros emberből rendszerint hiányzik a tragikus hajlam – ez természetesen nem általánosítható, Mikszáthnak is, Móra Ferencnek, Tersánszkyknak is vannak sötét színekkel átszőtt regényei –, és arra ad példát, hogy a rosszban is lássuk meg a jót, s tudjunk nevetni, mint az Olümposz istenei. És természetesen alkati kérdés is, olyan szerencsés adottság, amely a humoros ember környezetét is bearanyozza. Vannak irodalmak, például az angol, amelyekben a humor az írói önkifejezés természetes velejárója, mert a befogadó is derűsen szemléli a világot. Ez sem mondható magyar jellegzetességnek. Ha csak Prohászka Lajos könyvének, *A vándor és a bujdosónak* magyarság-képére gondolunk,

máris érezhetjük, hogy nemzeti történelmünk különféle megpróbáltatásai ezt a tulajdonságot és szemléletmódot nem is teheték jellegadóvá.

A század alaphangját is egy tragikus életérzésű költő, Ady adta meg, amikor első igazán jelentős kötete élén azt kérdezte: „Szabad-e sírni a Kárpátok alatt”? S ez a káromló, elcsukló hang a Nyugat nagy íróinak többségét jellemezte. Babits még a hallgató Istent is tetemre hívta, Tóth Árpád lírájában mindvégig érezhetni a melankóliát, s bár Móricz áttörést hozó elbeszélésének, a *Hét krajcárnak* nem elképzelhetetlen olyan olvasata, mely szerint az anya és gyermeke kapcsolatában a humor is ott rejlik, a kicsorduló vér végül mégis tragikussá mélyíti, s baljós árnyakkal telíti a cselekményt. „*A pesszimizmusban megtisztult emberszeretet kacagva sír*” reviczky meghatározása illik a novellára. Amint a fiatal Kosztolányira is. A *Négy fal között* versei között egyértelmű önvallomása olvasható, *A komédiás dala*:

Mulassatok, a hinta indul,
nézzétek e szines pokolt,
Keblem sajog a tompa kintul
de jőjjetek, ajkam mosolyg.

Ti vagytok az úr, én a szolga,
bohócruhába öltözöm,
s elfojtom értetek, dacolva,
 eget-kivánó ösztönöm.

Fejemből a vér zúgva csordul,
de rája süveget csapok,
s nem érzem a tarka lomtul
az égető, nagy bánatot

De néha, hogy a lárma halkabb,
megráz egy furcsa hangulat,
mert látom, itten mind mulatnak,
csak a komédjás nem mulat.

Tipikus századeleji hangulat. A bohócálarc mögött síró ember már-már közhelyessé koptatott képe. A nietzschei „ eget kívánó ösztön” bánatba fojtása. Annak a gondolatnak képekben történő megjelenítése, mely szerint a derű nem az ember tulajdona:

Az élet oly csodás, tűnékeny,
száll mint az omlatag homok,
felleg, derű jár fönn az égen,
az alkotást váltják romok.

(*Plato olvasása közben*)

Még formájával is játékos sejtelmeket keltő, a *Szegény kisgyermek panaszaiba* illesztett *Lánc, lánc, eszterlánc...* kezdetű pillanatkép sem a játék derűjében cseng ki, jóllehet a vers első része gyermekmondókákat, gyermekálmokat idéz, de hirtelen fordulattal mintegy eltávolítva magától a régi, vidám élményeket, a szenvedő felnőttiség életállapotából tekint vissza rájuk:

Nézzetek rám, húgaim,
éjjel most nem alszom,
bámulom a holdvilágot,
véres már az arcom.

A kincset szinte eszelős szenvedéllyel ásó, elvesztésébe belenyugodni nem képes költő tudta, hogy a gyermekség tiszta érintetlenségében ott rejlik a feloldó, békességet adó humor adománya is. Ezért mondja könnyörgő hangsúllyal:

Hagyjatok szaladni még,
tündérekbe hinni,
fehér csészéből szelíden
fehér tejet inni.

A gyermekség és a játékoság megőrzésének igénye a Nyugat nagyjai közül Kosztolányira a legjellemzőbb. A játék révén külön világot teremthet magának, amelyben az idő sajátos törvényei uralkodnak. A játékos ember visszaélheti gyermekkorát, egy tisztultabb, békésebb világ sejtelmét, amelyet a humor is megadhat a nevetés bölcs derűje által, hiszen a nevetés kizárja a tragédiát. „*A humor – miközben kineveti a korlátai közé zárt szellemet, kinyilvánítja, hogy a fogság nem végleges. A humor szabadságot hirdet, s a benne rejlő felszabadulás a transzcendencia igazolása.*” (Nyíri Tamás: *Antropológiai vázlatok*. Szent István Társulat, 1972. 266.) „*Játszom ennen életemmel*” – írta Kosztolányi jelezve, hogy az ember nemcsak a halállal van eljegyezve, hanem az élet egy másik dimenziója is feltárulhat előtte játék közben. A gyermekségbe, játékoságba menedékkül húzódó ember számára a sebeket osztó világ nem feltétlenül jelenvaló. A *Szegény kisgyermek panaszaiba* egyik versében nem véletlenül ez az indító kérdés: „*Milyen lehet az élet ott kívül?*”

Mi kelthet humoros hatást? Nyilvánvalóan az is nevetséges, ha valamiféle jelenségben, modorosságban érzékeljük a humor lehetőségét, vagy a helyzetet érezzük képtelennek. Karinthy Frigyes *Így írtok ti* című gyűjteményében először kortársai modorosságainak kifigurázásával fedezte föl a humor máig sem kiapadó forrását, s tett felmérhetetlen szolgálatot a Nyugat íróinak, akiknek befogadását megkönnyítette a nevetés. A kinevetett emberrel, jelenséggel bensőséges a kapcsolatunk. Az *Így írtok ti* hangulat- és stílusutánezatait – amint Schöpflin Aladár írja irodalomtörténetében – „országszerte olvasták, mondogatták... sokan abban a hiszemben, hogy az eredeti műveket hallják. Beletaláltak abba a közhangulatba, amely a nagy ellenpropaganda hatása alatt szeretett gúnyolódni az új írók új stílusán.” Ám a felhőtlen nevetésből lassan kilúgozódott a gúny, a nevetők egyre inkább azonosulni tudtak nevetésük tárgyaival, úgy vélve, hogy ismerik lényegüket, holott inkább derűs kritikákat olvastak róluk. Ezekben az lehetett különösen vonzó, hogy olvasóikat ráébresztették arra, hogy hozzájuk hasonlóan az íróknak is megvannak a határaik. Karinthy nagyságának egyik összetevője, hogy az *Így írtok ti* nemcsak stílusparódia, hanem hangulatutánezásaival is humoros hatást kelt. Az *Ady Endrének* című Tóth Árpád-utánezatban például a költő fiatalkori hangulatverseinek és ezek hangvételének jellemzőibe is tökéletesen élte bele magát, a vers csattanójával pedig még nevetségesebbé teszi Tóth Árpád „vallomását”:

Alázattal szeliden, ki ünnepelni jöttem
Könnyes, fakó szivemmel és trottyos térdemen;
Mely úgy fáj alkonyatkor, csúzos bokámba lenn,
Mikor elagott felhők boronganak fölöttem.
Mert isten vagy, csekélység és két isten és három
Oly bús, kietlen mindegy... s eszembe jut a tantim,
Ki egyszer látott téged a pályaudvarban kinn'
S szegény jó grószpapa, ki ellenőr Parádon.

Kosztolányi finom érzékkel jelezte, hogy Karinthy akkor volt igazán elemében, amikor egy művet egy másik alkotással, a torzképével jellemzett (*Nyugat*, 1933. II. 1.) A torzítás azonban nem bántó, hanem nevetséges. Mint ahogy az a *Tanár úr kérem* legtöbb fejezete is az. Természetesen meg lehet találni helyét a kor gyermekirodalmában is, ekkoriban a gyermeki világ felfedezése az irodalom nagy újdonságának minősült. A *Tanár úr kérem* azonban nem felfedezés volt, hanem egy kollektív élmény humoros megjelenítése: az iskolai csínyek leírásában ki-ki saját kis gaztetteire ismerhetett, visszaidézve az ifjúság keserédes állapotát, a szabadságért vívott

donquijotei küzdelem emlékeit. Don Quijote tulajdonképpen egy régi világba tér vissza, s folyvást tehetetlenségével szembesül. Ez az állapot jellemzi Karinthy hőseit is. Mindegyikük magában hordja gyengeségeit, még a jó tanuló is. Lehet ezt tragikusan felfogni, lehet a bohóc álarca mögé rejtőzve kendőzni e felismerést, s másokat is rádöbbeneni az élet furcsaságaira; de lehet nevetni és nevetetni is, ahogy Karinthy tette, visszaidézve azt az életkort, amikor az ifjúság türelmetlenségével próbáljuk megfejteni a lét értelmét és értelmetlenségét. Diákhősei felnőve majd Esti Kornéllá is változhatnak, s egyre fájdalmasabban döbbennek rá, hogy előbb-utóbb a végállomáshoz érnek, s az ifjúság már csak édes álom. Erre érzett rá Tóth Árpád: „Újra és újra olvassuk a kedves és mókázó sorokat, s egyszerre érezzük, hogy itt többről van szó, mint nevetésről s egy új, szenzációs sikerű humoreszkgyűjteményről; életünkről, a drága és visszahozhatatlan ifjúságról van szó, s bűvös doboz ez a könyv, melyet ha a fáradtság és elmélázás csöndes óráiban fölnyitunk, fanyar és édes gyantájú illat árad belőle, a fenyőfás és napsütéses domboldal illata, ahova a matúrara készülődés régi, arany délutánjain keveredtünk le.” (Nyugat, 1916. március 16.)

A *Tanár úr kéremnek* is része volt abban, hogy Karinthy a humor legnépszerűbb képviselője lett, s ő talán szívesen vállalta a nagy szórakoztató szerepét, de bele is rögzült, csak az igazi irodalomértők figyelmeztettek újra meg újra, hogy humora mögött sajátos logika és bölcsélet munkál. Miközben egy kifordított világ érzéseivel szembesít és díszletei között kalauzol, mintha arra figyelmeztetne, hogy a valóságban – ha más nézőpontból figyeljük – a szabálytalanság és a meg nem felelés is érvényre jut, azaz esetleg a nevetés révén a vágyott teljes szabadság birtokába juthatunk. Kérdezett és gondolkodott, mint a filozófusok, de az eredményt nevetségessé téve arra intett: induljunk előítéletektől mentesen másik irányba, amerre még senki sem járt, s eljuthatunk oda, ahol gondolatainkat és tetteinket nem korlátozzák a lélek cenzorai. Máskülönben mi is csak mászunk-mászunk, mint az ő buta kisgyereke, s amikor fölértünk, megkérdezzük: most fönt vagyok? Nem mászni kell, hanem szabadon és „játszón” lebegni, amint Kosztolányi írta *Esti Kornél énekében*:

Hát légy üres te s könnyű,
könnyű, örökre-játszó,
látó, de messze-látszó,
tarkán lobogva száz szó
selymével, mint a zászló,
vagy szappanbuborék fenn,
szelek között, az égben,

s élj addig, míg a lélek,
szépség, vagy a szeszélyek
mert – isten engem – én is,
én is csak addig élek.

Menj mély fölé deregni,
burkolva, játszani szinben,
légy mint a semmi,
te minden.

Móricz Zsigmond említi: egyik büszkesége, hogy a két zsenivel, Karinthyval és Nagy Endrével lépést tudott tartani. Nagy Endre a humor sajátos városi képződményének, a kabarének volt vezéralakja, ennél azonban mindig többre vágyott, érezte, hogy kedvelt és népszerű műfaja nem marandó. *A kabaré regényében* meg is írta: noha a kiválasztottak szűk rétegéhez szólt, a század első évtizedében mégsem történetietlen „elkabarésodásról” szólni. „Éz – írta Nagy Endre – ...a kötött formák feloldásában állott; s mint egy pajkos szélförgeteg összekeverte a mereven elkülönült megnyilatkozási formákat; a kiüllesztett pátoszt kispékelte kétkedő mosolyával, és a kiszikkadt cinizmust érzélgős könnyekben megpubította... ránevelte a magyar nyelvet egy olyan területre, amelyre azelőtt, ha véletlenül rá is tévedt, oly esetlenül csetlett-botlott rajta, mint a csizmás atyafik a főúri szalon parkettjén... Alig volt olyan vicc, amelynek továbbadásánál ne fordították volna hirtelen németre a beszédet, mert magyarul ‘nem jön ki jól’.” A rövid jellemzés alapján nyilvánvaló, hogy Karinthy a humorban egészen más ideálokat követett. Az ő humoros írásaiban a legritkábban csordulnak ki „érzélgős könnyek”, sokkal mélyebb érzéseket és gondolatokat keltett. Nyelvhasználatára azonban hatottak a kabaré-szövegek, amelyeket Nagy Endre nyelvünk gazdagítóinak nevez, ám ebből ered a városi nyelv jónéhány boszszantó lazasága. Kétségtelen, hogy bizonyos körökben nagy népszerűsége tett szert, a nevető közönség soraiban ott ült Jászi Oszkártól a szocialista vezetőkön át a dzsentrikaszinó tagjaiig sok mindenki, az írók közül is jónéhány: Ady, Bródy Sándor, Ignóty, Herczeg Ferenc, s az egyetemi ifjúság bezúfolódott tagjai is jól szórakoztak; de Heltai Jenő és Szép Ernő sikerei sem feledtethetik, hogy a kabaré humora többnyire aktualitásokhoz igazodott, s ezek elmúlásával a szövegek is elkoptak (néhányik vers, szonon kivételével). Ráadásul Nagy Endrének sem sikerült megnyugtató módon feloldania azt a dilemmát, vajon mi választja el a kabarét a lokáloktól. Azt is átérezte, hogy kétségtelen írói tehetségét inkább a fiatal korában művelt epikai műfajokban kellene megmutatnia.

Heltai Jenő, aki ugyancsak otthonos volt a könnyed szórakoztatás és a kabaré világában, derűs, áttetsző jambusai is jellegzetesen városi környezetet és életszemléletet szóltattak meg. Néha bohém, nevetető, máskor melankolikus, olykor fiatalosan könnyed, habzsolná az életet, másszor a halállal komázott. *Kabaré* című ciklusában játszi kedélye számtalan derűs élethelyzet felvillantásakor megnyilatkozik (*A tökéletes feleség, A tökéletes férj*), a *Dal a moziiról* sokan és sokféleképp utánozták, a *Cigaretta* szándékosan elbagatellizálva mutat be egy emberi kapcsolatot, *A falusi kislány Pesten* népszerűségét mi sem jellemzi jobban, mint hogy szólás lett. A napi politika átláthatatlan, felfoghatatlan szólamai átláthatóak, egy sajátos nézőpontból értelmezettek lettek a kuplókban és sanzonokban, a téma időszerű volt, a vers „olcsó kis dal”, amolyan „aszfalt népiesség” terméke, amely nevetést szült és felháborodást keltett:

Szegény fejemnek nekiestek,
Mert nem vagyok elég magyar,
S mert nem daloltam még a földről,
Mely ápol és mely eltakar.

(*Pro domo*)

Heltainak – mint ezt például kisregényei is bizonyítják –, alapos ismeretei voltak koráról, a fényes felszín alatt forrongó ellentmondásokról, de nem érezte feladatának feltárni ezeket. Kicsit mosolyogva, csipetnyi nosztalgiával szemlélte és ábrázolta a „nagy összevisszaságot”, s mosolyt keltett olvasóiban is, akik hőseivel együtt korzóztak, udvaroltak, abban az illúzióban, hogy a bajokat elfedhetik a nevetéssel. Operettországot ábrázolt a *Family Hotel*-ban, operetteken derült a közönség a fővárosban, s ha érdekesebb, keményebb harmóniákat hallott, füttyült, tüntetett. Egy új nemzedéknek kellett eljőnie, amely fogékony volt különös témák és figurák iránt, s megérezte bennük a humorban rejlő szabadságvágyat. Ezt hozta irodalmunkba vidékiségével, komótos mesélőkedvével Móra Ferenc s Kakuk Marci történeteivel Tersánszky Józsi Jenő, s ez az élmény ragadta magával Tamási Áron Ábel-regényeinek olvasóit.

Móra elbeszéléseinek egy része mintha a társasági csevegést idézné, amikor „egy valaki leteszi a garast, és egymaga beszél egész estéken, megeredt szóval, kényelmes bőséggel, fesztelenül elkalandozva a képzettársítás kanyargós útjain, ötletről ötletre, anekdotáról anekdotára. Beszélgetéséből nagyon rokonszenves, meleg kedélyű, felvilágosult magyar ember alakja bontakozik ki, aki rendkívül jóízűen, bár terjengősen tud beszélgetni, láthatólag élvezi a maga szavát, az érzülete emberséges és szabadelvű,

nincsen benne harag és keserűség, mindenképpen derék, jó ember. Az író alakja, hangja, derűs világszemlélete adja a varázsát, sokkal inkább, mint amit elmond.” (Schöpflin Aladár: *A magyar irodalom története a XX. században*. 1937. 290.) S ahogy ez a világ lassan elsüllyedt, Móra varázsa is megkopott, holott az általa megjelent pozitív emberi tulajdonságokat, s az élet derűvel átítatott szemléletét nem szabadna elveszítenünk. Mórában is, Heltaiban is érezni némi öniróniát. Heltai *Zenélő órája* e szemléletmód egyik hű kifejezője:

Ki a szobában lustán ténfereg,
A gazda is már ványadt, vén gyerek.
Rak pasziánszot, ül a bőrdíványon,
Magának ennél többet mit kívánjon?
És valahányszor a családi óra
Rágyújt a régi harci indulóra:
„Föl, föl vitézek a csatára!”
Az öregúr is rágyújt. A pipára.

1962-ben jelent meg Tersánszky Józsi Jenő „botrányos”, „derűs mozaiksora”, a *Nagy árnyakról bizalmasan*. Ennek bevezetésében írja: *„Az élet nem válogatja össze eseményeit a későbbi irodalomtörténetre való tekintettel nehéz és könnyű fajsúlyúnak. És én főleg hiteles és valóhű kívánok lenni még az anekdotában is.*” S egy másik önjellemzése: *„Én aztán tényleg a legmélyebb társadalmi pontról ragadtam meg a tollat, mint a vízbefúló az utolsó szalmaszálat.”* Mégis „a derűt, az egészséges, bátor életkedvet választotta Múzsájának”.

Alkata is predesztinálta erre. Öregkorában is vásott kópé volt, legendás figura, aki mintha szándékosan rombolta volna le az íróról a köztudatban élő szoborportrét. Hőseit is úgy választotta, hogy ne legyenek irodalmiak, hanem életszagúak, akiket humoruk megóv a tragédiáktól. Ahogy József Attila írta e nyomorúságukban is derűt sugárzó, reményt adó hősökéről *Kakuk Marcijában*:

Azért születél,
Hogy plébánia légy a templom egerének,
És szélben szoknyaként gyűrődő bőröd alatt
Mennél jobban szétsárgul a papírmadzag,
Inaimra annál inkább drótkötelek nőnek.

Kakuk Marci titkát először Móricz Zsigmond fejtette meg. Az író hőse és hasonló hősei iránt érzett szeretetét nevezte annak a kulcsnak, amellyel Tersánszky világába behatolhatunk, s ott „*kacagó gyermekként*” élvezhetjük

„*az életnek kikutyázkodott zenebonáját.*” Az író, aki társainál sokkal jobban ismerte a társadalom alatt élők mentalitását, ügyeskedéseiket, kisebb-nagyobb szélhámoságaikat, szerencsés hősválasztásával igazolni tudta, hogy az erkölcsről kialakított nézeteinket az élet nem feltétlenül igazolja vissza. S mindezt egy szerkezettelen, kiszámíthatatlanul folydogáló, ide-oda ágazó regénysorban, amelynek nyelvéről mindent lehet állítani, csak azt nem, hogy irodalmi. Miért is lenne az? Kakuk Marci sem irodalmi hős, hanem az élet hőse, a derűs túlélő, aki a boldogok sorát szaporítja, pedig sorsának alakulását nem csak kivetettsége módosítja, hanem rosszabbik énje, Soma állandó beavatkozása is. Ugyanakkor Kakuk Marci kis győzelmei, túlélései környezetének fonákságaira is ráirányítják a figyelmet: őt figyelve, kalandjain nevetve voltaképp önmagunk, szeretetlenségünk fölött is ítéletet mondunk.

Nevetve, sajátos szófűzésével, mondatalkotásával tanított a természet szeretetére. Állatokat, tárgyakat választott regényei hőseiül. Miközben a *Legenda a nyúlpaprikásról* Paprikásának kalandjain derülünk, megmenekülésében reménykedünk, a gyengék és az elesettek sorsával azonosulunk. A kéz-ből-kézbe kerülő ceruza habkönnyű története mögött a háború sötét árnyai sejlenek föl, az egyik véres ütközet, amelynek kénytelen-kelletlen résztvevőit a ceruza olykor ugyanúgy jellemzi, mint Svejka, a derék katona társait: „*Csupa harc, készség és bátorság vagyunk. Talán csak Napóleon veteránjai, Hannibál fekete harcosai, Hunyadi bocskoros székelői lehettek ilyenek, mint a mi fiaink.*” „Vészben” gyakorolja a túlélés reményét III. Bandika, veszélyes és szörnyűségekkel terhes utcákon gördül és kapualjakban pihen a kézikocsi. Ilyen volt a történelem, melynek fordulataiból talán a humor bölcsessége által tanulhatunk.

A *Nagy árnyakról bizalmasan* derűs történetei emberközelbe hozzák az írókat, portréiból azonban nem hiányzik a tisztelet és szeretet érzése sem. Tersánszky minden művében az ember mosolyogtató egyénisége, hétköznapisága megnyilvánulásai foglalkoztatták. Meg akarta szeretetni hőseit. A portrégyűjteményből ezért is hiányzik az „irodalmiaskodás”, megfigyeli az alakot, s olyannak mutatja, amilyennek ő látta. Anekdoták ezek, kanyargósan, szeszélyesen ismertetnek meg az ember-írókkal, akik a talapról lelépve egyszeriben vidám figurákká válnak: bearanyozza őket az író, s közben a irodalom egyedi értékelésére is módot talál. (Értő elemzését köszönhetjük Béládi Miklósnak, aki a ItK 1963-as évfolyamában méltatta a kötetet.) Ez az értékelő gesztus néha bölcselkedésben nyilvánul meg. „Tersánszky” okoskodások, de bennük is érezni a humorban megnyilvánuló részvétet. A Baumgarten-díjjal kitüntetett Nagy Lajos jellemképét például így általánosítja: „*Ő a kiszolgáltatottak közül való volt mindenba. Éreztem, hogy van tényleg olyan változata is a kinnak, amikor az enyhület, ha rövid, csak alkalmasabbá tesz az új kinnra a már*

fásulásba kergetett régi helyett.” Az öröm, életvidámság írója fájdalommal szembe-
sült a pesszimizmussal, amely őt oly ritkán kerítette hatalmába. „*Szinte áldottam
sorsomat – írta Babitscsal kapcsolatban –, hogy azok közé a tehetségek közé tartozom,
akiknek általában szívesen és ujjongóan fedezik fel hibáit*”. Mert „megcsömörít” és árt
„a hízelkedés, túlbecsülés”. Apró életigazság, de találó. Mint ahogy az legtöbb
jellemteni megfigyelése, amelyek a humoros történetekbe ágyazva az olvasót is
megérintik.

A humor forrása gyakran a népmesei elemek felhasználásából fakadt. Az *Ábel a rengetegben* is úgy kezdődik, mint a mesék: a fiú elindul a rengetegbe, hátha megtalálja a szerencséjét. Hátán a tarisznyája, az útravalóval. A csava-
ros eszű Ábelnek azonban nincs szüksége mesebeli lények támogatására,
segíti tréfálkozó kedve, bőven áradó humora, ravaszsága. Schöpflin Aladár
„székely humornak” nevezte beszéd- és gondolkodásmódját. „*Ezt észrevették
más íróink is Jókai óta, de csak külsőségeiben, nem szívták magukba a hargitai édes
levegővel, mint Tamási. Ez a humor legfőképpen a beszéd fordulataiban nyilvánul. De
ez a beszéd rávilágít az összes dolgokra és humoros színt von rájuk. Aki székely ember
a regényben, mind így beszél, vagy legalábbis érti és élvezi ezt a beszédmódot.*” (Nyugat,
1933. 2. sz. 136–137. o.) Babits pedig így érzékeltette Ábel újdonságát. „*Az
író itt is mítoszt csinál, és sikerül neki az, ami magyar íróknak alig sikerült még: egy
népi figurát formálni, aki mítosz és zsáner egyszerre; letéteményese egy nép kedélyvilágá-
nak, s mintegy ama ‘mély és iratlan’ kultúrájának is, szembeállva ezzel a másikkal, mo-
dern kultúrával, melyben a naív csibés és a salamoni, nevető bíró szerepét egyformán
vállalhatja: ez a Tamási találós eszű székely legénye.*” (Könyvről könyvre, Nyugat,
1933. 2. sz. 125–128.) Nem Ábel az egyetlen olyan figurája az íróknak, aki
magában hordja a székely ember bölcs, ravasz, derűjét. Novelláiban
egyéni jellegűek, mindegyik más, de ezek a tulajdonságok valameny-
nyiüket jellemzik. A mese és az anekdota egymásba folyik, de az alakok
valóságosak, s a kezdeti expresszivitást mindinkább felváltja a humoros
elemekkel átszőtt realitás. „*A fortélyos párbeszéd tiltakozás a konvenció rabbilincsei
ellen, a rab hétköznapok magától értetődő igazsága ellen. A lélek ruhát vált benne.*” –
írta találóan Szabédi László. (*Tamási novellái*. Termés 1942. Közli: Tamás
Menyhért: *Zeng a magosság*. In memoriam Tamási Áron. 1997. 143–151. o.)

Teljesen más kultúrkörből származó hős Babits Mihály Jónás prófétája,
de beszédmódjában és megcsalatottságában humoros elemek is fölsejlenek.
Az ószövetségi könyv előadásmódját a költő követte ugyan (némi módosí-
tással), de üzenetét megváltoztatta, mesés elemeit pedig némiképp bővítet-
te. A különben komoly és eltökélt Babits kedvvel színesítette humorral a
bibliai szöveget. Igazolásként idézzük a *Jónás könyve* kétféle bevezetését, az
eredetit és Babitsét:

„Az Úr szótát intézett Jónáshoz, Amittai fiához mondván: Kelj fel, menj Ninivébe, a nagy városba, és hirdesd benne, hogy gonoszsága felhatolt élém.

Felkelt erre Jónás, de azért, hogy Tarzisba meneküljön az Úr színe elől, és lement Joppéba.” (A szöveget a Szent Jeromos Bibliatársulat 1997-ben megjelent tolmácsolása alapján idéztük.)

Monda az Ur Jónásnak: „Kelj fel és menj
Ninivébe, kiálts a Város ellen!
Nagy ott a baj, megáradt a gonoszság:
szennyes habjai szent lábamat mossák.”
Szólt, és fölkele Jónás, hogy szaladna,
de nem hová a Mennybeli akarta,
mivel rühellé a próféataságot,
félta a várostól, sivatagba vágyott,
ahol magány és békesség övezze,
semhogy a feddett népség megkövezze.
Kerülvén azért Jáfó kikötőbe
hajóra szállott, mely elvinné őtet
Tarsis felé, s megadta a hajóbért,
futván az Urat, mint tolvaj a hóhért!

Már ebben a pár sorban megnyilvánul a költő játszi mesélőkedve és humora. A bibliai szövegben arról van szó, hogy Jónás Tarzisba akart menekülni. Itt Babits kiszínezi és szófűzésével, a „rühellé a próféataságot” leleményével s az utolsó sor hasonlatával egy másik, a humor által emberivé is tett dimenziót nyit meg.

Számtalan kitűnő tanulmány, könyvrészlet foglalkozik a *Jónás könyvével*, világirodalmi párhuzamaival, archaizmusával, szóalkotásaival, képzéseivel. Feltűnő, hogy humoráról kevesebben írnak, ami abból is eredhet, hogy mondanivalója végső soron nagyon komoly, hiszen Isten könyörületet tanúsít, s a költemény azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy emberi ésszel nem fűrkészhetjük ki útjait és szándékait, az idő az Ő mértéke szerint egészen más, mint a mi tudatunkban: „s negyven nap, negyven év, vagy ezerannyi. / az én szájam-ban ugyanazt jelenti” Illyés Gyula mondta el egy televíziós beszélgetés során, hogy a költő műve írása közben föl-fölnevetett. S ha a szöveget vizsgáljuk, szemünkbe tűnik, hogy erre főként azokban a részletekben találhatott alkalmat, amelyekben az eredetitől eltérve saját fantáziájára, mesélő kedvére hagyatkozott. (Az archaizmusokról itt nem szólunk, azok is humoros hatásúak lehetnek, de Babits kortárs-olvasói nem feltétlenül érezték ilyennek

őket. Hasonlóképp a jelzős szerkezetekben és az ellentétet kifejező szó szerkezetek elemzésétől is eltekintünk, noha ezekben is föl villan Babits egyébként ritkán kifejeződő humora.)

Különösen feltűnő, milyen derűs és részletes rajzát adja az író a „nagy városnak”, Ninivének. A bibliai szöveg szerint „*Ninive háromnapos járóföldre terjedő nagy városa volt Istennek. Alighogy bement Jónás a városba, egynapi járásnyira, nagy hangon hirdette: 'Még negyven nap, és Ninive elpusztul!'*”. (3,3b–4)

Babits kiszínezi Jónás érkezését, nevetségessé teszi a prófétát:

Menvén hát Jónás, első nap kiére
egy sátrakkal telt csillagforma térre
s az árusok közt akik vad szakállát
és lotykos, rongyos, ragadós ruháját,
ahol helyet vőn, kórusban nevettek,
kiáltott, mint az Úr meghagyta...

Az eredetiben nincs szó Jónás „elszeleléséről” sem:

.....szeme vérbenforgott,
kimarjult arcán veritéke csorgott,
de az árusok csak tovább nevettek,
alkudtak, csaltak, pöröltek vagy ettek
s Jónás elszelelt búsan és riadtan
az áporodott olaj- s dinnyeszagban.

A színészek és mimesek terén színre lépő Jónásból is hiányzik az isteni küldött méltósága:

.....a magas ülés-sorok csucsára
hágván olyat bődült bozontos szája,
hogy azt hitték, a színre bika lép.
Mohón hökkenve némult el a nép.
Míg Jónásból az Úr imígyen dörgött:.....

Asszonyokról nem szól a Biblia. Annál inkább Babits:

S az asszonyok körébe gyültek akkor
s kísérték Jónást bolondos csapattal.
Hozzá simultak, halbüzét szagolták
és mord lelkét merengve szimatolták.

Más és derűsebb ez az asszonycsapat, mint a *Strójak egy templomban* propagandistái, a „szoknyás hadsereg” komor aktivistái. Ők a hatalmasok elé is követik, ahonnan végül átkozódva ront ki, s egy fantasztikus menekülés után, „dult szivében” Ninive pusztulásának szörnyű látomásával a pusztába ment, s ott megfogadta, hogy harmincnyolc napig böjtöl és imádkozik az iszonyú forróságban.

s nem mozdul, mígnem messze kénköves
lángoktól lenne lenn az ég veres
s hallanék hogy a föld egyszerre szörnyet
dördül, s a nagy vár tornyai ledőlnek
s úgy elpusztul minden ninivei,
maga és apja s anyja, fiai
s lányai, huga-öccse, nénje-bátyja,
mint hajdan a Jeroboám családja.

Jeroboámon, aki meg akarta osztani Izraelt, két aranyborjút állítva, hogy azt imádják, beteljesedtek azok a jóslatok is, amelyeket Isten egyik embere mondott neki. A király ugyanis kitartott a bűnben, „vétket vont magára” s háza összedőlt „és elpusztult a föld színéről”. (1. Királyok 13,34.) A próféta, akit Isten hozzá küldött, miután kiment a városból, egy terebintfa alatt üldögélt, ott talált enyhet, akárcsak Jónás a tök árnyékában, melynek „módfellett örült”. Bosszúszomjasan, dühöngve alig várja, hogy elpusztuljon minden ninivei, s haragja akkor sem szűnik, mikor majdnem elalél a hőségtől. Nem nélkülözi a humort, hogy az „elhervadott” tökön siratva mérgeződik, s nem fogja fel azt a hatalmas különbséget, amely az árnyat adó növény és a virágzó Ninive pusztulása között mutatkozik. Hiába magyarázza el rendelkezésének okát az Úr, „Jónás hallgatott. / A nap az égen lassan ballagott.”, mintha a *János vitézből* vagy a *Toldiból* kúszott volna föl az égboltra.

Az *Őszi utazások a vörös postakocsiban* számos humoros jelenet, leírás színezi az előadást (cselekményről aligha beszélhetünk, hiszen Krúdnyál az események a lélekben tükröződnek). Az alaphelyzetben is felvillan a derű, hiszen a havasok között egy titokzatos szellemalak él, aki tulajdonképpen halott. Ám Krúdy az életet is másképp ábrázolja, mint szokás: nála valóság és emlékezet egybefolyik, s nem csodálkozhatunk, ha kiderül, hogy Alvinczi Eduárd kíséretében Miszter H. néven Rudolf trónörökös is utasa a kocsinak, s hogy a bokrok mögül leselkedő Rezeda Kázmér a tanúja, amint elbúcsúzik Vecsera Máriától. Rezeda Kázmér a tudósok bosszantására készül

némi följegyzéseket tenni Vecsera kisasszonyról, hisz az a terve, hogy ezeket a Nemzeti Múzeumra hagyományozza, hadd' csóválják fejüket a bölcsek. Rezeda Kázmér jellemzése sem nélkülözi a humort: „Ész Rezeda úr, korunk és regényünk hőse, miután fiatal korában többet volt részeg a bortól és szerelemtől, mint egy kisebb német királyság lakossága, míg negyvenesztendőskorában nagy gondot fordít keze és körme tisztaságára, kalapkefije van, habozva vásárol egy új nyakkendőt, a fehéreneműs szekrényét bármikor megnézheted, a régi leveleket gumiszalaggal köti át, esetleg minden nap szegfűt tűz kabátjára, de már esze ágában sincs, hogy kínjában a párnát harapdálja, vagy öngyilkosságot tervezzen egy észbontó nőért. Azt hiszi, hogy a bánatot nem ismeri, pedig az felgömbített farkkal, dorombolva mendegél mellette, mint a cirmos a gazdasszonya kötényénél.”

Rezeda Kázmér és szerelme, a némiképp kancsal és bővérű Kronprinz Irma kapcsolata sem hétköznapi. Alvinczi társaságának tagjaiként jutnak el a medveházi vadászatra, ahol Irma kisasszony megcsalja kedvesét, aki „vallásos meggyőződések alapján”, buddhista tanokra támaszkodva szakít vele: „Aki leigázza a vágyakozást, amit nehez legyőzni, arról lepereg a fájdalom, miként a vízcsepp a lótuuszlevélről.” A búcsúzóul visszapillantó Irma a még azt is láthatja, amint „Valami igen nagy dolog készül. Vége a régi magyar életnek, rózsám. Csak az vigasztal, hogy a világ, főként ez az ország, megérdemli baljóslatú sorsát.” E lassú enyészetet sokszor a humor teszi elfogadhatóvá. A *Boldogult úrfikoromban* „Bécs városához” elnevezett kocsmájában mintha búcsúzó társaság gyűlt volna össze, a történeteket halk dallamával kíséri a Teréz templom órájának ütése, amely a múltó és feltartóztathatatlan időre figyelmeztet.

A társaság azonban vígan mulatja az időt. A különféle és különös figurák mintha egy panoptikumból keltek volna életre, s ha az óra éjfél üt, visszatérnek oda. Humoros a társaság vezére, Pista bácsi, az Elnök, aki kezének egyetlen mozdulatával elaltatja a hordár által hozott természetes kakast, majd a söröshordó tárolása és csapra verése tárgyában kezdeményez forrpontra hevülő vitát, amely Plac urat arra készíti, hogy ingujját föltűrve készüljön a verekedésre. Csupa jellegzetes pesti figura, akiket Krúdy látott, ismert, s akiknek eltűnésével maga is idegenül forgolódott a világban. Ezt az életállapotát azonban már egy másik prózaíró ábrázolta a beleélés ritka remekében. Mert Márai Sándor *Szindbád hazamegy* című regénye valóban az! Krúdy kedvéért még e komoly és eltökélt prózaíró is mosolyog:

Szindbád e kérdéssel fordult a kocsihoz:

„– Isznak-e még a Kék hordóban reggelenként eperpálinkát?

– Csak az úriemberek – mondta a kocsis – és az öregebb kocsimosók. Nagyon kevesen isznak már eperpálinkát a városban.

– Így vesznek ki a szép szokások – mondta a kocsis, és a lovak közé csapott, mintha megijedt volna e hírtől.

– Jó helyről tudom – mormogta a hajós. – Kászonyi Pista mondta, aki személyesen ismer két színésznőt. De meg van írva, hogy veszélybe jut a nemzet, mely nem tiszteli az ősök hagyományait.”

Móricz Zsigmond kortársai szerint is értékelte a humor különféle megnyilvánulásait. Az isten háta mögött egy önmaga keserű levében lassan elégő kisváros lefokozott, testi szenvedélyekben felizzó világát mutatja, amelyből teljesen hiányoznak a nemes és nagy érzések. De a befejezésében mintha humorba fordulna a cselekmény. Miközben a nagyvendéglőben az albíró nem éppen hétköznapi haláláról folyik a szó (a közjegyző rajtakapta a feleségével, mire alsónadrágban kiugrott az ablakon, és a nyakát törte), s ekkor ront be Veres tanító úr takarítónője: „Jaj, tekintetes úr, a tekintetes asszonka kiugrota ablakon!”, annyira szívére vette az albíró halálhírét. De ez az eset nem tragikus véget ért: a tanítóné, az isten háta mögötti Bováryné az ülepére esett. A tanító haza indul. „Kár azért a fiatalemberért – s búcsúzóul megemelte a kalapját. – Bizisten a nevét sem tudom. Ő se tudta az enyémet. Mindig valami Bovari úrnak szólított, pedig többször mondtam neki, hogy Veres Pál vagyok. Ami mégis nagy különbség.”

Ha Márairól azt mondtuk, nem tartozott a derűs írók közé, aligha járunk messze az igazságtól. Mosolya ironikus, leleplező volt, a legritkábban felhőtlen és feloldó. Akadnak azonban kivételek is. A *Vendéjáték Bolzanóban* bevezetőjében (*Egy úr Velencéből*) felbukkanó Balbi, a „züllött barát” mindvégig megőrzi humoros vonásait, amelyeknek hitelét csak fokozza Casanovával való ellentéte. Az operák buffója ő, s vígoperai az első jelenet is, amint a legjobb szobában alvó Casanováról beszél az egész fogadó (s majdan mindenki, aki szökéséről hallott), abban a „felelgetős” modorban, amely leginkább Rossini vígoperáit jellemzi:

„Egy úr, mondták a lányok, s mentek dolgukra, vihogva és sugdosva, a konyhába és a pincébe, mentek kocsit mosni és tányért törölgetni, aprófát hasogattak, felszolgálták az ivóban, halkabban beszéltek, ujjukat szájuk elé emelték, megint vihogtak, majd elkomolyodtak és továbbadták a hírt, fontoskodva és röhögve: egy úr, igen, egy úr Velencéből. Este beállított két titkosrendőr; neve a gyanús és vonzó, érdekes és veszélyes név, melyet a nagy kaland, a szökés híre nemrég aranyozott meg, minden városban vonzotta a titkosrendőröket. És mindent tudni szeretett volna. Alszik?... Poggyásza nincsen?

– Egy tör, – mondta a fogadós. – Egy törrel érkezett. Ez mindene.

– Egy tör, – ismételték szakaszterű elismeréssel és tájékozatlanul. – Miféle tör? – kérdezték a titkosrendőrök.

– Velencei tör. – felelte áhítattal a fogadós.

– Egyebe nincs? – kérdezték.

– Nem, – mondta a fogadós. – Egyebe nincs. Egy tör, ez mindene.

...

– Vigyázz, – mondták a poroszlok, – vigyázz reá. Minden szaváról tudni akarok. Nagyon kell vigyáznia rá. Kap-e levelet és kitől? Küld-e levelet és kinek? Vigyázz minden mozdulatára. Úgy látszik, – mondták halkabban, a tenyerükből tölcserűt csináltak: így súgták a fogadós fülébe: – pártfogója van. A prelátus úr sem tehet ellene semmit.

– Egyelőre, – mondta tapasztaltan a fogadós.

– Egyelőre, – vizsgonozták a poroszlok komoran.

Lábujjhegyen mentek el, sötét arccal és gondokba merülten. A fogadós leült az ivóban, sóhajtozott. Nem szerette a híres vendégeket, kik felkeltik a prelátus és a rendőrség érdeklődését. A vendég szemére gondolt, arra a sötét tűzre és parázsra, mely álmosan lobogott e szemekben, s félt. A törre gondolt, a velencei törre, vendége egyetlen poggyászára és félt. A hírre gondolt, mely vendége nyomában lopakodott, s halkan káromkodni kezdett.”

A hír ugyanúgy terjed, mint a Sevillai borbélyban a rágalom. „Szállt a hír a velencei palotákban, a külvárosok csapszékeiben s a bíborosok és a kegyelmes szenátorok a hóhérok és a kopók, a kémek és a kártyások, a szeretők és a férjek, a lányok és az asszonyok a meleg ágyban fölnevettek és fölkiáltottak: 'Hobó!' Vagy ezt kiáltották teli torokkal, elégedetten: 'Haha!' Vagy a párnába és keszkenőjükbe kuncogtak: 'Hibi!' Mindenki örült, hogy megszökött. Másnap estére jelentették a hírt a pápának, aki emlékezett rá, emlékezett arra is, hogy személyesen tüntette ki egyszer a kisebbrangú pápai érdemrenddel; s most felnevetett a hírre. Szállt a hír, Velencében, a gondolasok a hosszú evező nyelére támaszkodtak, szakaszzerűen megvitatták szökése minden részletét és örültek, hogy megszökött, örültek, mert velencei volt és túljárt a hatalom eszén, örültek, mert valaki erősebb volt, mint a zsarnokság, mint a kövek és láncok és az ólomtemető.”

A Szindbád hazamegyben az öreg hajós félig ébren, félig álomban azon mereng, vajon mi lehet Attilával. József Attila lírájának jellegzetes kifejezés módja a humor is, a gyermekség is. A Medáliákból eredeztethető az „egzisztenciális dalforma”, ahogy ezt Szabolcsi Miklós jellemzi. (Kész a leltár. 1998. 320. o.) Más vonatkozásban egzisztenciálisnak mondhatjuk a költő énképének egy Bartók-mű inspirációja nyomán történt versbe foglalását, a Medvetáncot, amelynek játszi asszociációi humoros hatást is keltenek, valójában azonban a vers keserű világszemléletet fejez ki. E költemény rokona A kanász, amelyről Németh Andor megjegyzi, mennyire büszke volt alkotója erre a humoros ötletére: „Orrukban csak magyarmód / csillog egy kis aranydrót.” De nem kevésbé derűs A cipő sem, amely voltaképp költői játék:

Költő vett föl, pici lábán
egy ilyen tapos,
két megtörött, szelíd orcám
azért bánatos.

Fény deszkázhat, ég füstölhet.
Lekvár lesz a sár?
Neki mindegy. Füzőmből meg
kanócot csinál.

A nyomorúságból gyártott játék, ez is József Attila egyik leleménye. Ebben is felvillan a gyerekesség, de a játékosságnak nála mélyebb értelme is van: a jó szóval történő oktatásért és a játékosságért egyszerre fohászkodik, s ez a tragikus árnyakkal átszőtt játszani vágyás utolsó verseiig jellemzi, akár csak Kosztolányit.

József Attila humora legtisztábban a tündéri *Betlehemi királyok*ban mutatkozik meg. Az ő esetében is megfigyelhető, hogy a humoros, vagy annak szánt írások elfogadása világnézeti és alkati sajátosságokon is múlik. Horger Antal felháborodott a *Tiszta szímel* olvastán, holott ez a vers inkább derűs magamutogatás szándékával íródott. Még a *Betlehemi királyok* olvasói között is akadt, aki blaszfémiát érzett a költemény befejezésében, mégsem vitatható, hogy a vers humora nem sértő, inkább gyermeki kedvesség és meseszerűség mutatkozik benne, s a figyelmes olvasó akár azt a transzcendens jellegzetességet is érzékelheti, amelyet Nyíri Tamás a humor egyik fontos jellemzőjének mondott. Ugyanez a humorral átszőtt gyermeki derű jellemzi az *Istenem* antropomorfizáló, közvetlen sorait:

Ha csősz volnál, hogy óvd a sarjat,
én zavarnám a fele varjat.
S bármi efféle volna munkád,
velem azt soha meg nem unnád.

Ha nevetnél, én is örülnék,
vacsora után melléd ülnék,
pipámat egy kicsit elkérnéd,
s én hosszan, mindent elbeszelnék.

Sík Sándor finom érzéssel figyelmeztetett arra, hogy József Attila istenes költészetének „önfenntartási ösztönébe mélyedő gyökerei vannak”. (*József Attila Isten-élménye*. In. S. S.: *Kereszténység és irodalom*. 1989. 355–371. o.) Önfenn-

tartó ösztönének nevezhetjük humorát is, amely segítette az élet nehézségeinek elviselésében és versekké alakításában. A megbántottság fájdalmas élményét így írhatta ki magából utolsó születésnap versében, a *Születésnapomra* címűben, amelyben irónia, önirónia, játékosság és a sajátos rímelés kiváltotta humor elenponozza az élettény keserű emlékét. (Szabolcsi Miklós: im. 802–806. o.) A keserűséget valamelyest oldó humor és irónia egyébként nem ritka irodalmunkban: egyedi példája Márai *A szegények iskolája* című műve, de József Attila híres versében is nyomára lelhetünk:

Én, akit föltaszít a ló,
s a porból éppenhogy kilátszom,
nem ember szívébe való
nagy kínok késeivel játszom.
(*Bukj föl az árból*)

A porból alig kilátszó gyermek gondolkodásába, az általa látott perspektívába szinte tökéletesen helyezkedett bele Szabó Lőrinc. Nem klasszikussá vált gyermekverseire gondolunk, hanem azokra a költeményeire, amelyekben a felnőtt és a gyermek világszemléletének szinte áthidalhatatlan különbözőségét ábrázolta, humorral, játsszi bölcselkedéssel színesítve a pillanatképeket. *A légy* vagy a *Lóci verset ír* iskolapéldái ennek az ábrázolásnak, de ide sorolhatjuk a *Csirkéket* is. A *Lóci verset ír*ban „szabólőrinc” távolságtartással a metafizikai távlatremtésnek is tanúi lehetünk: a játékosság, a humor és a távolságtartás együttese a vers végén távlatossá válik:

Ünnep előtt volt. Kint a kertben
húsvéti bárány bégetett,
most borult virágba az alma,
a barackfa már vetkezett.

én meg épp versbe igyekeztem
fogni életet és halált,
mikor egyszerre nyílt az ajtó,
jött Lóci és elémbe állt

s megszólalt: – Apu, verset írtam!
– De hisz még nem is tudsz írni, te!
– Nem is írtam, csak kigondoltam.
– No, halljuk. – Hát figyelj ide –

szólt Lóci, azzal nekikezdett
s két sorban elmondta a verset:
„Az életet adja, adja,
egyszerre csak abbahagyja.”

Én nagyot néztem: – Ki? Kiről szól
a versed? Lennyi az egész?
– Hát az Istenről, az a címe! –
magyarázta a gyerek; és:

– Nem kéne még valami hozzá?
kérdeztem én kíváncsian.

– Nem hát – felelt ő – ez az élet,
ebben már minden benne van.

– Benne van, jól van, igazad van,
szép a vers, menj és játssz tovább! –
Szinte ijedten csókoltam meg
Lóci hatéves homlokát...

Ő elrohant... Kint ragyogott a
tavasz, a bárány bégetett
s én eltűnődve ezt a verset
írtam a magamé helyett.

Schöpflin Aladár már említett irodalomtörténetében egy felsorolásban bukkanhatunk rá a múlt század irodalmának magában álló, máig a „magas” irodalom peremére szorult lírikusára, Berda Józsefre. A komoly, a sorssal újra meg újra számot vető művek sorából üde, humoros kivételként bukkannak elő a húsleves, a szép kofaasszonyt, a borocskát ájtatosan magasztaló, a tinórugomba dicséretét zengő versei. Ráadásul jelenségnek sem volt akármilyen: rövidnadrágban, különféle színárnyalatokat öltő egykor talán zöld kalapjával, fokhagyma és pálinkaszag ötvözetében haladva nem volt költői jelenség, de mintha létével és lírájával igazolta volna, hogy boldogok a szelídek és a szegények. Amint írta:

Gúnyolnak ezek is, azok is, mondd
meg alázatosan nekik: „Én
a vén világ ülepén csak pindurka
pattanás vagyok, s ez még mindig
több a mindenfelé táncoló nagyképű
kinyilatkoztatásnál!”

(*Fintor*)

Tévedés volna, ha Berdát képzeletbeli nagy lakomázásai, jóízű böffenései és a reteráton való megkönnyebbülései nyomán a költői gasztronómia derűs művelői közé sorolnánk, jóllehet némelyik aprólékos, recepteket idéző felsorolása békebeli ízeket ébreszt. *Jóétvágyunk nevében* felséges részletezéssel idézi a rizottót:

Libamáj apróra vágva; törött borssal, párolt
rizsával s gyenge zöldborsóval, rókagombával
elegyítve tündököltél vala...

Ez lehetett az emberiség aranykora. Még nem változott „tejízűvé” a „sonka, karaj, tarja”, a hentesek még ismerték az ízesre füstölés titkát. Márai „öreg hajósa” ötlik fel emlékezetünkben, amint csüggedezve pergeti vissza emlékezetében a régi ízeket, a csécsi szalonnáét és a frissen sült, foszlós kenyérét, s érezhető szakértelemmel, már-már aggodalmas figyelemmel részletezi az igazi töltött káposzta elkészítésének titkait. Ő is, Berda is elégikus pátosszal álmodják vissza a múlt ízeit, s ez a humor forrása. Berdánál mindez kultikus színezetet kap, mintha földre szállnának az Olümposz istenei, egy képzeletbeli hatalmas asztal köré telepedve nem nektárt, hanem „*meleg disznótöpörtyűt*”, újhagymát, salátát, gyenge hónapos retket fogyasztának, és mind-mind „*lelküket s gyomrukat egyaránt deríti*”. És mi történt ezekkel az istenekhez méltó étkekkel? „*...mind-mind avas, majdnem hullaszinű már*”. Az isteni rangra emelt finomságok, a gyomor örömei elenyésztek.

Berda nemcsak a hozzá nem értő, hanyag hentesekkel és böllérekkel perlekedett, hanem azokkal is, akik lenézik a test örömeinek magasztalása miatt. Rónay György írta *Az olvasó naplójában*: (In: *Olvasás közben*. 1971. 75–87. o.) „*Nem egyedül csak a mohó habzsolás és vedelés lírikusa, mint ahogy némely finnyáskodók sznobizmusa könyvelné el. Olvassuk el az Így igaz kötetben az Előszó című verset, melyben épp ezekkel a finnyásokkal perelve fejti ki a maga igazát:*

*'Nem fejlődik, csak hasán, torkán
keresztül nézi, szemléli a világot!
– mondják rólad imitt-amott is. Hát mi
volna egyéb ez (ha valóban ennyi
igaz benned is), mint az anyag
örömének dicsérete? De te mindennél
többet akarsz, többet, egyre többet: főként
emberséget minden időben...*

Más szóval ezt így is mondhatjuk: *humanitás*. Az antikok tudták, hogy az étvágy nem szégyen, s lehet az élet megbecsülésének szertartása is; és hogy a közös evés-ivás meg úgy sem közelíti szükségképpen az embert az állathoz, mint a gasztronómiai örömök élvezése, hanem ellenkezőleg, lehet szellemmel és szeretettel, udvariassággal és közösségérzéssel áthatott 'lakoma' is, szellemi értékeket éppen az anyag segítségével 'humanizáló' szimpozion; nem szükségképpen kivetkezés emberi méltóságunkból, hanem ellenkezőleg: lehet a humanista emberi méltóság egyik szép, közösségben való megnyilatkozási formája is, mely testet és lelket, gyomrot és szellemet valóban 'egyaránt üdít'. Keressük meg az Ostor és olajágban a Különös kaland című verset, mely arról szól, hogyan tér haza egy ilyen 'lakomáról' a nyelvész, a szobrász meg a költő:

*Bartókról, Kodályról beszélgettünk, áradoztunk és
vitatkoztunk a késő éjszakában nagy hevülettel.
Minden szavunk a zene hullámaival hömpölygött
kamasz boldogan,...*

*Ha nem rohamának elő a túl lelkes csendháborítók igazoltatására a kerékpáros
rendőrök, s ha az egyik áradozóra jellegzetes rövid nadrágja helyett tógát képzelünk: e
sajátosan hexameter-hangulatú szabad sorok akár az antik Róma valamelyik holdfé-
nyes utcáját is élénk idézheti, falernumitól fölszított kedvű társasággal, amint éppen
Catullus tüzeit vagy Vergilius 'lactea ubertását' magasztalja."*

A harmadik nemzedék két jeles prózaírója, Kolozsvári Grandpierre Emil és Thurzó Gábor sem idegenkedett a humortól. Grandpierre egyenesen mestere volt, minden műfajban, még az esszében is különleges hatást ért el vele. Thurzó inkább ironikusnak mondható, dramaturgiai működése során azonban megtanulta, hogy a párbeszédet és jeleneteket megszínesíti egy-egy, az érdeklődést fokozó poén. A *Bárány az akolban* leleplező iróniáját néhol humorral cnyhíti, s ez az eljárás általában is jellemző elbeszéléscinek egyik rétegére.

Kolozsvári Grandpierre Emil élesen kritizálta azt a Trianon után időszereültlenné vált magatartást, amelyet középosztályinak nevezünk. *A rosta* indulatát azonban már a *Dr. Csibráky szerelmében* „a tapasztalatok szerzésére való képtelenség” ironikus és humoros ábrázolása váltotta föl. Nála figyelhető meg leginkább a humor, az irónia és a groteszk határainak fellazulása, a különböző ábrázolásmódok átfedése. A középosztályi mentalitás legvésezebb elemének a „beteg valóságérzék” látta, s e meggyőződését makacs szenvedéllyel tette regényformáló tényezővé, utóbb pedig emlékezéseinek és különféle tárgy- és témakörökkel foglalkozó esszéinek kiindulópontjává.

Csibráky magatartásának alapeleme, hogy rendszerint csak töpreng arról, mit is kellene tennie. Mindennek gyökerét a neveltetés és a pedagógia torz értelmezés formáiban kereshetjük, fejtegette az író a *Tegnapban*. Különös figyelemmel foglalkozott a nemiségre való nevelés és a szexualitást bűnnek mutató, gátlásosságra vezérlő felfogás örömtelenséget okozó megjelenési formáival. Érthető, hiszen a női nem nagy kedvelője volt, gondosan építette föl önmaga „nőfaló” legendáját.

Csibráky az önzetlenség és a bonyolultság mintaképe. Mintha ő is annak a pécsi egyetemnek a neveltje lett volna, amely a *Tegnapban* nem éppen hízelgő vonásokkal jelenik meg előttünk. A kisváros hangulatának ábrázolása sem nélkülözi a humort: „*Az emberek nem sétáltak, nem jártak, nem mentek, nem lépegettek, hanem erőtllenül, tétovázva, szinte halódón vánszorogtak.*” Amilyen járásuk, olyan a gondolkodásuk, ami természetesen nem lehet akadály, hogy az ostobák is karriert fussanak be, mint *A nagy ember* Gazsija, vagy karikatúrává váljanak, mint a *Mérlegen* Asztrik atyája, „*aki szűrős szemmel vizsgálgatja az egyetemi hallgatók arckifejezését, minduntalan felteszi a kérdést: Tiszta vagy még? Aztán izgalommal hallgatja a (szexuális természetű) bűnökről szóló töredelmes vallomást, s némileg csalódik, ha valamelyikük ilyen természetű bűne nem elég súlyos.*” (Wéber Antal: *Kolozsvári Grandpierre Emil*. 1986. 35. o.) Szatíra és humor játszik egymásba *A bűvös kaptafában*. Sarlós, a „csodakáder” politikai megbízhatósága okán minden megbízatása teljesítésére alkalmasnak látszik, a cipőgyár igazgatására is, a színház vezetésére is. (Itt racionalizálni akarja a zenekart, mert némely hangszeresei kevesebbet „teljesítenek”.) Ez a humoros hőstípus tér majd vissza az *Aquincumi Vénuszban* is.

Grandpierre némelyik regényében és sok elbeszélésében humoros hatást kelt a nyelvhasználatával. Látható élvezettel merült el a fiatalabb korosztályok kifejezésmódjának szokatlanságaiban, s a szabados beszédmóddal adekvát hősokeket teremtett, akik különösképpen a szexualitást gyakorolják fesztelen gátlástalansággal. Az író humorának fogadtatása nem volt egyértelmű: a kritikusok egy része erős fenntartásokkal fogadta ezt az ábrázolásmódot, s annyiban mindenképpen igazuk volt, hogy az írot – nem csak ekkor – az önisméltés veszélye fenyegette. „Ironikus realizmusa” – amint ő nevezte alkotásmódját – mindig találkozhatott megírásra érdemes témákkal, hősokekkel, mulatságos fordulatai népszerűvé tették olvasói széles táborában, de a *Csendes rév a háztetőn* például Csibráky-variáció, s nőábrázolása különösen egysíkú, nála ugyanis férfi és nő kapcsolatában a nemiség uralkodik, egyéb érzések ritkán jellemzik viszonyukat. A *Szellemi galeri*, az irodalmi élet ábrázolása viszont telitalálat, különösen a tehetségtelenek érdekszövetségének (Grandpierre leleménye a H. H. H.: a hülye hülyét hoz korjellemezése) ábrázolása volt hatásos és kritikus-bosszantó.

Újdonsága volt, hogy a nálunk hagyományosan komoly esszé és tanulmány műfajába is beopta a derűt, a humort. Ezzel végképp nem szerzett elismerést: a tudósok nem kedvelik, ha nézeteiket kifigurázzák. Amint Babitsot ingerelte Ester Kornél frivolsága, Kolozsvári Grandpierre Emil pedagógiai, nyelvi és irodalmi meglátásai is ingerült fogadtatásra találtak a bírálók körében.

Grandpierre némi engedményeket tett a kommunista kultúrpolitikának. 1949-ben a *Magyarok*-ban az akkor „realistának” mondott irodalom ügyét támogatta. *Mérlegen* című regényében is érezni a múlt átértékelésének szándékát. Mándy Ivánról, aki a prózában és a humorban is új utakat vágott, ilyesmit aligha lehet állítani. Írásainak humora részben téma-választásból adódott, részben hőseinek világa kelt derűt. Elbeszéléseinek egyik visszatérő alakja, Vera néha humoros módon lázadt föl szülei mentalitása ellen. Visszatérő alakjai, apa, Zsámboky, Blúz úr és maga az író számtalan derűs pillanatot szereznek az olvasónak, de bármikor bekövetkezhet életükben a tragédia is (mint például *A pálya szélén* című regényben). A tragédia esélye nem jellemükben, hanem korukban, társadalmi környezetükben rejlik. Az 1949-től a rendszerváltásig terjedő korszakról, erőszakra és a gondolkodás uniformizálására való törekvéséről rengeteg ismeretet szerezhethetünk Mándy írásaiból, s talán nem véletlen, hogy ebből a világból még a tárgyak is kihátrálnak. A sok leleplező, ironikus és humoros elbeszéléseket tartalmazó kötetek sorából kiemelkedik az *Előadók, társszerzők*. Ábrázolásmódjának élményi háttéréről mondta a író: (*A pálya szélén*. Lengyel Balázs és Mándy Iván beszélgetése 1991 januárjában. *Orpheusz* 1991. 1. sz. 39–54. o.) „Hogy csináltam én ezeket az előadásokat? Volt egy trükköm. Mert az ember egy idő után ki tudott alakítani egy stílust. Nem Soloborról, hanem egy egészen rossz íróról kellett egyszer beszélnem, s akkor azt mondtam, hogy abhoz, hogy ezt a derék, kiváló, egyébként kiváló író megismerjük, előbb Gorkijt kell megismerni. De hogy Gorkijt megismerjük, abhoz Cseborot kell megismerni. Beszéljünk Cseborról. Hát ez volt az egyszerű és meglehetősen átlátszó trükk.”

Mándy különös vonzódással figyelte a humoros helyzeteket. Egy előadás végén – a kórházban – a betegek egymásnak estek. „Égyetlen ember őrizte meg nyugalma, aki nekem háttal ült a terem végén és egy weidling mákos tésztát evett. Óriási türelemmel, tulajdonképpen gyönyörűen, szertartásszerűen.” (Uo.) A szokatlanság inadekvátság humora Fabulya, a *Fabulya jeleségeiből*. Szerette ezeket a figurákat. Talán ezért is tudott nevetni rajtuk és velük.

Szegegről-végre Karinthy Ferenc is újhordas volt, utána azonban elég jelentős fordulatot tett, barátjával, Devecseri Gáborral és a többiekkel, a pol-

gár-származék félelmével túl is teljesítették azt, amit vártak, elvártak tőlük. A Kossuth-díjjal koszorúzott *Közműveseknél* azonban sokkal jellemzőbbek Karinthy szemlélet- és ábrázolásmódjára például a *Víz fölött, víz alatt* elbeszélései, színművei és *Naplója*. A humoros ábrázolásnak kiemelkedő darabja a *Baracklekvár* és a *Ferencvárosi szív*. Mindkettő önéletrajzi ihletésű, az egyikben az apai házban megejtett befőzést, majd a lekvárok szomorú sorsát írta meg, a másikban egy Fradi-Újpest vízilabda-rangadó viszontagságait. Ennek az élménykörnek kibővített variációja a *Víz fölött, víz alatt*. Karinthy Ferenc, akárcsak Mándy, a sport mítoszát szembesítette „körítése” humorával, anekdotázva, ki-kitérve, bővérű mesélő kedvvel, szellemesen és olvasmányosan.

Karinthy és Mándy írásai is ráirányítják a figyelmet arra a jelenségre, hogy a befogadó szemléletét a történelmi-társadalmi helyzet is motiválja. Az *Előadók, társszerzők* világát a mai olvasók egy része nem ismeri, humoros célzásai, utalásai hidegen hagyják. Ugyanakkor az 50-es évek véresen komolynak szánt leleplező regényei, elbeszélései, színművei napjainkban humoros hatást keltenek, és sokkal inkább jellemzik a korszak természetét, mint annak szatírái és groteszk bemutatása. (A groteszknek Örkény István a mestere a szatirikus színművek közül kiemelkedik Csurka István a hatvanas évek végén játszódó *Döglött aknákja*.)

Ahogy a magyar líra, a humor történetében is különösen nagy súllyal van jelen Weöres Sándor. Fantasztikus zeneiségével, eredeti látásmódjának versbe foglalásával, játékosságával egyaránt képes volt humoros hatást kelteni. A *Magyar etűdök* elemzése kapcsán Kenyeres Zoltán mutatta ki, milyen játékos lehetőséget rejlenek a ritmusban. (Kenyeres Zoltán: *Tündérsíp. Weöres Sándorról*. 1983. kivált: 195–207. o.) „...a derű a költői alkotás teremtő lehetőségéből fakad” – írta a többi között, s bizonyosságul a ciklus első versét idézi mint a költő hitvallását:

Három egész napon át
bujtam erdő vadonát,
gomba-mezőt, szikla-tetőt bejártam.
Három egész napon át
faragtam egy furulyát,
vadrózsából tündérsípöt csináltam.

A humort leginkább azok a versek képviselik, amelyeket Kenyeres Zoltán „tréfás képtelenségeknek” nevez. Példaképp *A papucs fölfutott a fára* kezdetű 14. darabot említi:

A papucs fölfutott a fára.
benne se volt Kitikati lába.
A papucs rálapul egy ágra,
odalenn Kitikati várja.

Ide sorolhatjuk a ciklus 4. darabját is, amely a magyar nyelven olvasók és írók közkincese. Nemcsak az óvodából, hanem úgy is, mint egy vidámságra hangolt életszemlélet megfogalmazása:

Fut, robog a kicsi kocsi, rajta ül a Haragosi,
din don diridongó.
Ha kiborul az a kocsi, leröpül a Haragosi,
din don diridongó.

Fut a havon a fakutya, vele fut a retyerutya,
din don diridongó.
Ha kiborul a fakutya, lepotyog a retyerutya,
din don diridongó.

Némelyik vers mesévé sűrűsödik, másik „mélyebb értelmű létélményt” fogalmaznak meg, ám a játékosság „nem kimódolt és mesterkélts... itt esztétikum má emelkedett minőség...” (Kenyeres: i.m. 205. o.)

A humor másik dimenziója tárul föl olyan verseiben, amelyek első olvasásra játszi rögtönzésként hatnak. Ez a verstípus is végigkíséri, tömörségével is korjellemző:

Fújd fel pofád és emelkedj magasra,
fejed léggömbje bírja testedet,
nimbuszok, aureolák lúgja mossa,
ki tán a síkoston hanyatt esett.

(A siker)

Azt mondhatjuk, Weöres egész életművét humor szövi át. A „mindnyájunk békéjéért és nyugodt munkájáért” följánlott *Kilencedik szimfónia Scherzója* mulatságos is, de a közelmúlt tragédiáját épp ezzel teszi hangsúlyossá és elfelejthetetlené:

Keménypapírból és zacskóból
épülnek utcák és terek,
sok csecsemő és rádió szól
s lógó füllel minden ajtóból
ugatnak a gázmesterek.

Karmuk tömpe, farkuk sörényes,
szemük vér-pásztás és kerek,
gerincük szomjas, hasuk éhes,
mindegyik elmúlt hároméves,
mind vizsgázott gázmesterek.

Ilyen történelmi tapasztalatok birtokában marad-e még helye játéknak és humornak, vagy végképp a szatírák és a leleplező, ironikus alkotások korába lépünk? Vagy mégis Weöres Sándornak volna igaza, a *Tizedik szimfóniában*: „Mert valahányunkat hívogat egy ajk, s a világok zsongva felelnek.”? Hogy e zsongás a derűs szeretet hangja-e vagy valami egészen más, a jövő titka.

Önarckép. Pápa, 1943.

ÉJJELI ŐRJÁRATON

(Képi és/vagy nyelvi világba foglalt egyéni önvizsgálódás – Petelei István *„Az én szomszédom* című novellájáról)¹

A 19–20. század fordulóján Petelei István nemcsak az egyik legjelesebb képviselője, hanem kialakítója is a kort reprezentáló kisepikai műfajnak, a novellának. Már legelső, 1870-es évekbeli sajtópublikációi megjelenésekor nyilvánvaló a műkritika számára, hogy a kolozsvári író nemcsak új utakat keres, de talál is; méghozzá az akadémizmusba merevedő irodalmi törekvésekkel szemben. Az 1882-ben megjelent első válogatáskötete alapján pedig egyértelműen felismerhetők elbeszélői világának és poétikájának jellegadó vonásai is. Szana Tamás a Petőfi Társaság havi közlönyében Mikszáth *„A jó palócokjával* együtt méltatja a *Keresztek*et, s Peteleiben olyan alkotót üdvözöl, aki „félredobva a kezdő elbeszélők unalomig ismert sablonjait, szakított az egyszerű szerelmes históriákkal, s egy ideig kevés figyelemre méltatott társadalmi csoport, az elzüllöttek felé fordult rokonszenvével.”²

Az alkotói pálya lezárulásakor Schöpflin Aladár Petelei életművét mint a lélektani novella kidolgozása által kimagasló művészetet emeli közel a nyugatosok szemhatárához, egyúttal a szerző turgenyevi indíttatású „milieu”-teremtő készségét is méltatja. „Kisvárosi, rossz kövezetű utcák, zöld zsalus, muskátlis ablakú földszintes házak, melyeknek szobáiban a levendula és a bazsalikomillatba mindig vegyül egy kis dohos szag (...). (...) Fojtott, nehéz itt a levegő, s időnként heves villámok futkároznak keresztül-kasul benne: a soha el nem fojtható emberi szenvedélyek villanásai.”³ Mindenekelőtt az eltorzult és a sérült egyén lélekállapotát elemzi érdekesítően és avatottan Petelei István novellisztikája, s közben mindig tragikussá formálódik a főszereplő.⁴ *„Az én szomszédom* című novellában identitásproblémát emel és teljesít ki a (nyelvhez tartozó) fiktív alak önanalizáló életelbeszélése s lét-hangoltsága⁵.

Az egyes szám első személyben megszólaló elbeszélő a szövegvilág perifériájára igyekszik húzódni. Elsősorban megfigyelői magatartást tanúsít, amit fizikai jelenlétéből adódóan tehet meg. S a novella fiktív univerzumának egyik kiszögellési pontján felfedezi: „A kupolás nagy kút, a tér közepén álló szobor s

a tulsó oldalon fekvő házak csak ködfátyolképek álmos világán átlátszó festményeknek látszottak.”⁶ A narrátor és a megnyilatkozása keretjellegűt vesz fel. A *keret* ugyanis „egyike azon módoknak, ahogy a reprezentáció önmagát valamit megjelenítve jelenti be.”⁷ Ebben az esetben a szemlélődő-elbeszélő én jóvoltából az észlelés helyét képezi, aki pedig a képi világ kommentátorává lép elő.

(*Kertkép*) Képszerűen felvázolt s metaforikus értékű színtereket vesz sorra az elbeszélő. Elsőként a szomszédos kert felé fordul. Bensőséges hangja nem kalandos vagy világkörüli útra invitálja az olvasót, hanem az emberrel együtt élő „titokteljesség” irányába kalauzolja. A *térszimbolika* szerint saját környezetünk bejárása, a szembejövő Másik és önmagunk megismerése elszántabb és érdemibb lépésnek számít, mint a nagyvilág felfedezése. A szóban forgó kertet a múlt igencsak zegzugos ösvényein közelíti meg a narrátor. S ilyenformán a kert nyújtotta látvány átalakulásának folyamatát idézi fel az olvasó előtt. Egyetlen mondat két skiccet vetít egymásra; a dús növényzetet megrajzolót részletről részletre elfedi a visszataszító állatseregletet szemléltető, amannak élénkítő és itt-ott színes hatáselemeit árnyvilágba mélyíti. A varázslatos és titokzatos kert látványképe, egészében véve, e sajátosan kettős, egyszerre vonzó és riasztó effektuskészlete révén keríti hatalmába szemlélőjét.

„Hogy a ’boszorkányfészek’ tulajdonosa itt a szomszédomban meghalt, hát bizony összenőtt a kertjében szilvafa a rózsabokorral, bogáncs a sárga liliummal, az almafa a lonccal, s nem is volt az többet kert, hanem inkább egy füvek aljába rendezett állattani gyűjtemény, békák, bogarak, gyíkok lakóhelye.”⁸

A zárt univerzum az emlékezés útján nyílik meg újfent az elbeszélői én előtt, aki a hajdani (fiktív történeten) kívüli időkbe pillant vissza, és a jelenet veti össze azokat. Ily módon az alább idézett bekezdésben a régmúlt imént érintett síkjáról egy annál jóval távolabbira vezet vissza a befogadót. Majd pedig az „akkor” és az „[a]zóta” viszonylatából a kerti házikó látványképén észlelhető azonosság, mármint e titokrejtő zug maradandósága hozza felszínre azon értelmi változás lényegét, amely az eltelt évek során a történetmondói énből lezajlott, s megfontolt énné tette.

„Én úgy ismertem még gyermekkoromban a ’boszorkánykertet’, hogy abban kísértetek laknak.

Csak a fél fedele volt meg akkor is – a másikat elhordta a szél – s az is inkább moh meg gomba, semhogy zsindey: – ajtó nélkül való, ablaktalan, fűvel, gyommal körülnőtt viskó, amelyik éppen olyan repülő, szárnyas vénasszonyok számára jó, kikről a mese szól. Azóta nem igazított rajta senki, mert a ’boszorkányfészek’ tulajdonosának nem maradt örököse egy fikarcnyi sem.”⁹

Az elbeszélői értelem fényében a rejtélyesség és a poétikusság iránti nosztalgia csillámlik a kertleírás újabb meg újabb részletén, amelyet végül is az *önreflexív hangoltság* kelt életre. A múlt és a jelen dialogikus tapasztalati horizontján, miután a gyermeki tudat teremtette mesebeli lények sorra elenyésznek, a minden titok lakhelyét övező s áthatolhatatlan csend iránti vonzódás árnyalódik képszerűen. Immár nem annyira a titokfejtés szándéka köti az elbeszélőt a kerthez, aki időközben a hétköznapiak múlásával minden csodából kijózanodik. A rejtelmesség légkörével beéri ő, hiszen a talányos (kert)világ *szőtlanságához* ragaszkodik leginkább.

„Szeretem a csendességet, s éppen jó szomszédság volt nekem a bogaras kert zummogó dongóival, csiripoló madaraival s azokkal a lomha piros szabóbogarakkal, melyek ott mászkáltak a korláton az aranyos napfényben.”¹⁰

A képi beállítások interakciója a címszereplőt is közelebbről láttatja az olvasóval. Urr Jóska ugyanis otthonául választja a kerti lakot, mert „itt minden olyan bús, regeszerű.” Éleve e metaforikus identitásmeghatározás által, éppúgy imént idézett, választását megindokoló önreflexív szavai szerint a maga egyéni mivoltában: „titokteljes”. Mint kiderül róla, bosszantó alak, már-már elviselhetetlen szomszéd. Ilyen-olyan kéréseivel folyvást zaklatja környezetét, megkeseríti a „mi utcánk” lakóinak életét. Lényének elemi ellentmondásossága ütközik ki; s így egyaránt ellen- és rokonszenves, egyszerre idegen és ismerős szomszéd. Az egyéni önérzet és öntudat, illetve az emberi méltóság, léthelyzet, életvitel és a társadalmi (közösségi) pozíció viszonylagosságát a szereplői név villantja fel ironikusan.

(Kisvárosi utcarészlet, kószka alak.ka)

„Egyszer egy csendes, szép nyári éjjel a nagy templom előtt jöttem el. A hold bevilágította a tágas piacot. A kupolás nagy kút, a tér közepén álló szobor s a túlsó oldalon fekvő házak csak ködfátyolképek álmos világán átlátszó festményeknek látszottak. Egy-egy kutya csatangolt meg a bakterek. Éjfél felé járt az idő. Minden lépés kétszeresen erősnek hallatszott. Szinte csattant a flaszter, amint hozzáért az ember. A csendnek, a nyugalomnak élő költészete az éj, tele bűbájjal annak, ki *megérte* (kiemelés: P. GY.). Csak a szendergő csecsemő s a félig csukott kelyhű déliglátó hasonlítanak hozzá.”¹¹

A fent idézett utcakép a zárkózott figura megnyílásának, feltárulkozásának hangolt diszpozícióját vetíti előre. Az individuális önvizsgálódáshoz a képi közeg szimbolikus térbeli pontjai rendeződnek egymás közvetlenségébe. A szemlélői pozíció a „nagy templom” közelébe kerül, a tekintet pedig a tágas piactérre irányul. Onnan indul ki, s ott találkozik minden vertikális és minden horizontális vonal. Onnan nézvést határozható meg minden távol-

sági pont, úgy az egyénileg befelé vezető, mint az egyének között megteendő út viszonylatában. A hangvilág a magány és a kiismerhetetlenség térbeli dimenzióit jelzi, a mélységes csönd a felmérhetetlenségig növeli arányaikat. Némi mozgás vehető ki a képmező háttérében, ami arra enged következtetni, hogy ott újabb utca nyílik az áthatolhatatlan csendbe, hogy ott újabb alak bolyong az idő végtelenségében.

A kisvárost szemléltető képet a sötét-világos szerkezet teszi dinamikussá. A legtöbb fénynyaláb a piactérre vetül. Ebből adódóan a kép középső sávjához képest jut kifejezésre a hatáskontraszt. A szélek felé haladva tompul, erősen gyengül a fényerő, majd nyugvópontra jut a sötét-világos kompozicionális ellentéte. Az egyetlen fényforrást reflektor módjára alkalmazza a kép. E megvilágítás-technika folytán a közepén álló szobron túl egybemosódnak az épületek körvonalai. A piactéren túl a Hold egy-egy kósza sugaránál elvesznek a részletek. Egyetlen beugró sem észlelhető, egyetlen megbízható zug sem mutatkozik. Csak meredeken felfelé futó és a képből kifelé tartó vonalak fedezhetők fel. Ezek vezetik-vonják bizonyos, illetve különféle irányokba a tekintetet. A templomfalhoz simuló alakra is ekképpen talál rá a szemlélődő olvasó. A kiismerhetetlen főszereplő – ültében kontúrozva – nem több *egyetlen megtört vonás*nál a kép legalsó szegletében.

„A falon lefutó pléhcsatorna aljában egy kivájt kővályú volt; abban ült. Lábait elényújtotta, s hanyagul, szinte úrias tartással dőlt a falhoz. A fél fogán szivart tartott, s édeskés leereszkedő hangon beszélt. A hold rásütött egészen, s e világításban igen előkelőnek nézett ki.”¹²

A fent idézett képrészleten a megvilágítás aránya nem esik egybe a természetes fényviszonyokkal. Ugyanis az emberi alakot kiemeli a kolorit nélküli háttérből, s egyúttal interpretálja e manipulált megvilágítás-technika. Aki viszont – magába vonulva – beleolvad, már-már beleveszik az épületkontúrokba. Ugyanakkor „titokteljesség”-ével metaforikus összhangban a képvilág csendjével is egyé lényegül; mellesleg modorával ő maga ugyancsak útját állja a komolyabb kérdezősködésnek. Értelmező-értékelő jelleggel az égbolt irányából fénysugár hull a megtört pálcikafigurára, a bensőséges holdvilágnál Csobosi Urr Jóskát egyéni méltóságteljességében örökíti meg a csavargókép.

A befogadói tekintet tehát, amint az elemzett kép részleteit megfigyeli és összeveti, a szubjektum és léthelyzete ellentmondásos összetettségének kérdésvilágával találja magát szemben. A magányos hold motívuma szimbolikusan csak jelzi az emberi otthontalanság, az örökös úton lét állapotát, elvégre a létből kikopott figura nem vehető ki e képrészletnél. A képi elbe-

szelés mintegy elrejtí a főszereplőt, hogy a sugalmazás effektusa akkor teljesedjen be, amikor az előkelő csavargót szemléltető képrészletnél időzik az olvasó. Ilyenformán *az individualitást kölcsönző magány és az egyedüllét nemességének gondolatába oltódik bele a teljes kiverttség és az emberi gyökértelenség problematikája.*

Ezek szerint az éjjeli út metaforikus motívuma következetesen előkészíti az emberi benső átvilágításának hangoltságát. A képi narratíva pedig megsokszorozza ezen önértelmező diszpozíció jelentéskörét, a ködfátyolon átderengő festmény a rejtély szövevényességét és a tisztázás nehézségeit érzékelteti. A számvetés rendhagyó módon az elsődleges történetmondó és a szereplő közötti szóváltásból, jelentéktelen összezőrdülésükből lendül ki, amely egyébként a novellahősnek a legjobb indulatú emberi közeledésben is támadást gyanító lelkiállapotára vezethető vissza, másrészt az elbeszélőt ingerlő rátarti hanghordozásának kellemetlen fejleménye. Az önértelmezéshez-önmeghatározáshoz a legelső támpontot Thomas Moore *A paradicsom és a péri* című költeménye képezi Urr Jóska számára. Intertextuális viszonylatban kitüntetett helyzetté értékelődik fel a magányosság. Igen lényeges idézéspoétikai gesztus, hogy nem a lírai alkotás allegorizáló tematikájához (morális intelmeihez) fordul vissza a Petelei-novella e szöveghelye, hanem a kölcsönzött sorokban és azok szöveghelyzetében körvonalazódó képi világot menti át, valamint a jellegzetesen romantikus lunáris, ábrándos és méla bánatot árasztó hangoltságot őrizi meg, s egyúttal meg is újítja mindezek jelentésvilágát.¹³ Sőt, a Moore-vers madármotívuma révén a magány és az emberi méltóság ellentmondásosságára villant rá.

(*Az identitásértés/kérdés horizontjait megnyitó tükör*) A kert, a tér, a templom és az éjjeli út szimbolikáját követően a központi alak metaforikus értékű kedvteléséről kívánok szót ejteni. Bár nem volt tükörlakó, de szívesen „elült előtte félórákig.”¹⁴ E tükör az elsődleges elbeszélői megnyilatkozásba beépült önreflexió útját jelzi (amellyel a következő alfejezetben foglalkozom érdemében). A benső út mindkét esetben feloldhatatlan véghelyzettel szembesíti a fiktív személyt: a tükörben öltözéke talmiságát szemlélteti a szereplői én, önvívódása (az elsődleges elbeszélő által végighallgatott monológja) során pedig léte hamis, azaz tartalmatlan voltának gondolata érlelődik meg önmegismerői énjében.

„Nagy gonddal beretválkozott, s haját szálanként rendezte. A nyakkenőjét betúrta – mert rongyos volt a széle –, s a kabátját hosszasan festegette bodzagyümölcsrel. Néha nagyon rossz időkben, porral hintette be a cipőjét – mert így kevésbé látszik rajta a szakadás –, s kézelőt szabott papirosból mindennap.”¹⁵

A főhős körülményeskedő öltözködését, a tükör előtti szertartásos identitás(sz)építést leíró bekezdés ironikus melléköngéjű megjegyzéseket foglal magában. A humoros („mert rongyos volt a széle”, „mert így kevésbé látszik a szakadás”) közbevetések bár „leleplező” elemek is, mégsem csúfolódó, hanem inkább a szereplő helyzetéhez közel álló elbeszélői magyarázatként szelíd iróniát rejtenek el kontextusukban. S így a kackiás Urr Jóska nyomorával szembeni megfeszített küzdelmét részletező szövegegység empátiát hív elő a feltételezett olvasónál. A kulcsfigura környezetében viszont ellenérzést, visszatetszést kelt az egyszerre távolságtartó és fennhéjázó, zárkózott és elzárkózó magatartás. Ennek folytán pedig, vagyis a kisközösség megítélését tekintetbe véve, még ha részrehajló is az, a részvétteljes befogadói viszony lehetősége fokozatosan a minimálisra csökken.

„Rongyos, kopott voltában is hátraszegte a fejét, s kényesen lépdelt az utca közepén. A köszöntéseket bizonyos kegyes leereszkedéssel fogadta, s nyájaskodásai mindig kegynek látszottak, mellyel megtiszteli, akihez szól.

Háta mögött szidták: csalónak, hazugnak, korhelynek, – de bizony nem járt volna jól, ki szemébe gyalázza.”¹⁶

A főhősre nézve a legkevésbé sem kedvező arckép(zet)ekhez fűzött narrátori összegzés alapján, a „nyomor köntöse”-nek megemléteskor az ironikus tükörkép sejlik fel az olvasói emlékezetben. Mi több, a fiktív alak önironikus természete világlik ki, amelynek köszönhetően az szellemileg felülemelkedik helyzetén, mintegy szórakozását leli az identitásrejtegetés játékában.

„Igazán úgy látszott, hogy a nyomor köntösét is csupán a változatosság okán viseli, úri passzióból, mert úgy tetszik neki, ... mert mulat rajta, bárha bőségben is élhetne.”¹⁷

Rendkívül lényeges, hogy az említett tükröt az őt megfigyelő elsődleges elbeszélőtől kölcsönzi Urr Jóska, amely a karteziánus gondolatrendszer által egy-ségesnek feltételezett szubjektum fogalmát vonja kétségbe. Azonfelül mise en abyme minőségében egyrészt, a kisepikai mű kompozicionális oldalát szemlél-tetve, a kulcsfigura (eltérő) szereplői-megnyilatkozói nézőpontként megsok-szorozódó visszatükrözöttségét vetíti előre, másrészt pragmatikai oldalról azt, hogy miután e személynek csak ironikus és ellentmondásos körvonalai rajzo-lódnak ki önvizsgálódása során, valamint a „mi utcánk” lakói és a narrátor látószögéből, *az arctulajdonítás az olvasót illeti meg*. Mi több, egy alternatív világ kínálkozik a befogadó számára e tükör útján, amely a szubjektummegértés nyelvi és hangoltsági kérdéshorizontját nyitja meg és lépteti be őt oda.

(*Egy bang inkognitójában*) Az elsődleges történetmondói ént voltaképpen egy személytelen hang indítja arra, hogy a múltba visszavezesse az olvasót,

hogy felújítsa és újrarendezze, rendszerezze emlékeit; mindent összevéve, hogy novellakeretbe foglalja a szubjektumelbeszélés képi és szövegvilágát. Az így vázolódó (emlék)képek meg a „festmény” között tébláboló befogadót szintén e hang érinti meg, empátiát ébreszt fel benne, amint a kert *világfeltáró csendjére odaballgat*¹⁸: „Sohasem hallottam olyan sóhajtást. Fele nyögés, fele türelmetlen kínzott állatnak a hangja; mérhetetlen búbánat s vágy valami után... olyan sóhajtás, mely inkább mondja minden emberi szónál: ‘óh édes istenem, be nehéz így az élet! be jobb a föld alatt...’”¹⁹ A szomszédos valaki identitása különböző hangnemekre oszlik szét. Ezek árnyalják a központi figura lényét, hol pozitív, hol negatív személyre engednek következtetni az olvasó részéről. Az olykor nyájas, olykor mord és sértő, olykor kifejezetten fennhéjázó beszédmód megannyi arcvonást kölcsönöz neki. Az arcválasztás, illetőleg az -adás lehetőségét pedig, miképpen a tükörepizódónál, a hangképeknél is az olvasónak engedi át a narrátor.

A *hangszínbeli különféleség* tehát nem annyira a különböző megnyilatkozókra (mint Bahtyinnál a polifónia), hanem inkább *egyetlen nyelvi horizont origójának összetettségére vezethető vissza*. A mellékszólamok (egy mérges kocsmárosé mellett egy „vékony hangú szabó”-é „sipogott legtöbbször”) a központi hangképhez tesznek újabb meg újabb részletet. Az incipitben megszólaló hang paradox fordulattal a folytonos módosulás, a változás, az áthangolódás útján vonja meg önmagát a kívülállótól. A történetmondó elsődlegesen csak regisztrálja a szereplői én efféle nyelvi megképződését, másrészt megjegyzéseivel kíséri. Ámde képtelen egyértelmű magatartást kialakítani a központi alak irányában. Annak ellenére, hogy a múltját és a jelenét illetően némi támpontokkal rendelkezik. Egy jóslatot elevenít fel a kisközösség emlékezetéből:

„Valamikor a törvényszéknél szolgált, s igen nagy jövőt jósoltak neki: ‘Észes, s mivel tud asszonyok körül forgolódni – mondták –, sokra viszi...’”²⁰

A nagyvonalakban felvázolt „előtörténet”²¹ és az abba beleszótt „bemutató” narráció, a realista prózagyakorlattól örökölt nyílt elbeszélői jellemzés²² kérdéssorba torkoll Peteleinél:

„Gyorsan emelkedett. Vagyona is volt, s úrias minden porcikája –, hanem egyszer csak elkezdett inni, dorbézolni, és süllyedt rohamosan.

Senki sem tudta: miért? Valami titokteljes volt körülötte. Az okot, mely miatt így eláradt, nem találta ki az ember.”²³

A novellahős által hézagosan előadott élettörténet tulajdonképpen az emlékezet homályába vesző történetek kontextusából emelkedik ki. E narratív „háttér” eleve „elbeszélte és nyelvi történetek hálójába bonyolódott lét”-ben²⁴ jellemzi a szubjektumot; aki pedig tonális rangrejtettségbe burkolózik.

Az egyéni számvetés jelképes színhelyéről (a piactér környéki templomtól) elindulva, az én-labirintust a perszifikált történetelőadó és a szereplő együtt járja be. A kisváros zezugos utcácskáiban, sikátoraiban tévelyegnek. *A kulcs-figura, azaz a másodlagos narrátor, életelbeszélése nem a történetmegértési, hanem a szubjektummegértési logikát teszi próbára.* Az elbeszélte identitás elemzésekor, értelmezésekor a két szóban forgó figura közötti kapcsolatrendszer szabja meg a tájékozódási lehetőséget: az itt élettitkairól számot adó hősé a vezető szólam, a voltaképpen elsődleges narrátor csupán megfigyeli arcjátékát és taglejtéseit, valamint szavainak hangárnyalatát rögzíti szenvtelenül. A feltételezett olvasó mégis igen könnyen szubjektumértelmezési beidegződései csapdájába esik. A másodlagos szereplő-elbeszélői alaphangba ugyanis az önazonosság drámai kérdése sűrűsödik. Azonkívül élete fordulópontjaihoz úgy gondolatban, mint térben visszatérve, s múltját (re)konstruálva, választ ad ugyan az élettörténetére és -vitelére irányuló „miért”-ekre, de a teljes önmegértésig, illetve a következetes önmeghatározásig nem jut el a Petelei-figura. Az önmagában csendesen őrlődő szereplői énhez viszonyítva alig-alig ismerhető fel az indulatai és az átkozódás örvénye által elragadott (másodlagos) elbeszélői én, majd mindezekről lényegesen eltér az önbíráskodás folyamán át- és újjáalakuló Urr Jóska. Ráadásul a viviszekció legvégső pontján elbeszélte énjé viselkedését, azaz múltbeli és jelenbeli emberi tartását, illetve létmódját egészében véve önmagától idegennek érzékeli, s lényegileg hamisnak és üresnek ítéli meg a metareflexív én. A hangoltsági létmódusban, illetőleg önfeltáró nyelvi kérdéshorizontból egyöntetűen identitásválság fejeződik ki. *E szereplői, olykor meg elbeszélői hang átárnyalódását, más-más énrre s részre osztását és a szubjektum kifürkészésének, átlátásának nehézségeit szimbolikusan nyomatékosítja az a körülmény, hogy alternatív állapotban kerül sor a számadásra.* (Az italmámor által valójában az életét megkeserítő emlékeit szeretné elmosni a novellahős.)

A kijózanodás pillanata a teljes önfeladás metaforikus jellegű helyzetében válik súlyossá. Csobosi Urr Jóska:

„A kapunál megfogta a kezemet, s akadozva rebegette:

‘Ön becsületes ember... Ne szóljon hozzám, sem rólam. Kérem.’”²⁵

A történetmondó és a szereplői önkomentár által is eredendően „titokteljes”-nek beállított én tragikus iróniával néz szembe tartalmatlan énjével, téveteg létével. És ráébred, hogy elveszítette önmagát. Végezetül önmegsemmisítő gesztussal a „narrátori szó tükréből” törli saját lényét a fiktív alany. Örök elfeledésre ítéli önmagát; feledjék el, mintha sohasem lett volna. Ráadásul ő is eltűnik nyomtalanul. S mivel semmiféle egyértelmű jelet nem hagy maga mögött, a jövőjére vonatkozóan a befogadó elképzeléseinek és esztétikai diszpozíciójának ad helyet.

(*A szubjektumkép/zet/ ambivalens szöveghelyei*) A célelvű és a történetközpontú olvasásmódnak megfelelő novellazárlat intellektuálisan megnyugtató végkifejletnél tesz pontot a fiktív eseménysor és a mű végére.²⁶ Petelei István kisepikai alkotása ettől a narratív gyakorlattól eltérően „három ponttal zárul”, nem eggyel. Úgy a példázatszerű, mint a nyílt s objektív elbeszélői ítéletet összegző történetbefejezés hagyományát félreállítja, és esztétikailag következetesen a nyitottság elvét juttatja érvényre prózapoétikai és recepciós összefüggésekben, valamint szubjektum- és ismeretelméleti téren.

A Petelei-novellisztikára jellemző szimbolikus-metaforikus és hangoltságot hordozó zárókép helyett az elsődleges történetelőadó szűkszavú megjegyzései által kísért szereplői „utóhanggal” fejeződik be *Az én szomszédom* szüzséje (lásd a két bekezdéssel feljebb álló novellaidézetet). Az olvasót pozícióváltásra ösztönzi, a célelvű elbeszéléstípus által létrehívott elvárási horizonttól maradéktalan eltávolodásra készíti e szöveghely. A boszorkányfészek lakójának titkait körbejáró műalkotás ugyanis a szubjektumértelmezés kudarc történeteként lezáratlan marad. A novellaexpozió és a befejezés színhelye egyezik, s a kerttől a kertig megtett értelemszerző út gyarapodást ugyan hoz, de beteljesedést nem. Minden további kérdés előtt becsukja kertkapuját Urr Jóska, önelemző körútját követően szimbolikusan visszahúzódik az identitását rejtegető házacskába. Azonkívül a feltételezett olvasót a narrátor sommás zárómondata is bizonytalanságban hagyja. Mindazonáltal a kompozíció önmagába forduló íve az egyéni létállapot ki-mozdíthatatlanságát nyomatékosítja. És a szubjektum nem-verbális megkülönböztető jegyei (sajátos legyintő gesztusa, megtört testtartása), valamint megadó habitusa alapján is arra következtethet a befogadó, hogy annak jövőjét, akár csak jelenét a cselekvésképtelenség emészti fel. Ezek szerint kétféle olvasat kínálkozik a novella záró szegmentumánál, és pedig egymással rivális koherenciateremtő sémákból adódóan. Akár a végső helyzet megváltoztathatatlanságának föltevése, akár az azzal ellentétes mellett dönthet a befogadó, miután őt illeti meg az interpretációs távlatok közötti választás joga, de azt is lehetséges, hogy elfogadja, sőt élvezzi az értelmezés-logikai bizonytalanság állapotát.

Itt említem meg, hogy 21. századi recepciós helyzetben Bodor Ádámnak *Az erdész és a vendége*-típusú novelláit jellemző – valaki valahonnan valahová érkezik, bejárja az ismeretlen térséget, majd kifürkészhetetlen irányba távozik – szüzséminta halvány vázát fedezheti fel az olvasó a Petelei-mű mélyszerkezetében. Csakhogy múltja lényeges epizódjait is megvilágítja, egyúttal élete úttévesztettségét is tudatosítja önreflexív szinten *Az én szomszédom* című novella „titokteljes” központi alakja. És bár a Bodor Ádám által ki-

dolgozott egyszavas portréknál (egy „halarcú”, egy „börzekés” vagy egy „taplósapkás” sziluettjénél) markánsabb vonások is kerülnek a befogadó elé, de eredendően ellentmondásos lényről árulkodnak. Következésképpen szubjektumelméleti síkon a teljes bizonytalanság, illetve az orientációvesztés recepciós helyzete helyett Peteleinél a szubjektumkép(zet) ambivalens szövegpontjaival találja magát szemben a műértelmezői tevékenység.

A nyitottság legitimálódása folytán az egyetemes és örökérvényű törvényeken nyugvó episztémét egy vagylagosságra, ellentmondásosságra épített szorítja háttérbe Petelei István prózaművészetében. Erre mutat a novellakompozíció, egyszersmind az elliptikus cselekményszövés és szövegszervezés, az elhallgatás narratív alakzata, valamint a sugalmazás poétikája. És mindezen formáló elvek a műalkotás esztétikai hatásmechanizmusával összhangban minőségileg átalakítják a recepciós műveleteket. A szövegrészek közötti viszony a logikai kapcsolatok mintájára az és/vagy, illetve a vagy-vagy, idő- és értékrend tekintetében pedig a viszonylagos lehetőségek esztétikai játékába vonja be az olvasót. Akinek nem a tájékozódási pontok hiányával kell számolnia, hanem az értékrendbeli és ismereti bizonyosságok módosulásával, s éppen ezért elsősorban az esztétikai beállítódása folyamatos felülvizsgálásával tartozik ő.

A recipiensi bizonytalankodás elsődlegesen és jórészt egy, a központi alak „titokteljes” lényének megvilágítását biztosító kiemelt (elbeszélői) pozíció megszűnésére vezethető vissza. A vizsgált pragmatikai helyzetben a mindentudói távlattól megfosztott narrátori én szavai és a szereplői „hang”, illetve e két szólam közötti interaktív viszony kínálkozik irányadóként. A célirányos olvasói előrehaladást azonban ezek együttvéve sem biztosítják. Hiszen az egyik fél rejtőzködésén, a másik fél ismereteinek korlátozottságán túlmenően egymással szembeni magatartásuk is változó jellegű. A perszonalifikált történetmondó Urr Jóskától való idegenkedése annak végzáló, okvetetlenkedő természetéből adódik. Ennek ellenére az előítélet leghalványabb árnyéka sem vetül a novellafigura viselkedését minősítő, illetve beszédmódját közvetítő narrátori szólamra.

A képi jellegű metafora- és szimbólumrendszeren belül a szubjektum-elbeszélés, egészében véve, nem egy beteljesedése felé tartó életutat képez le, amit kompozicionális és nyelv-, valamint ismeretelméleti szinten a szövegvilág végtelenségbe megnyíló befejező egysége emel ki. A szubjektumértelmezésbe foglalt különböző indíttatású és modalitású beszédaktusok meg a képi szövegszegmentumok között eligazodó befogadó figyel fel arra, hogy a szereplői életpálya bár nem felfelé ível, mégis tapasztalati gazdagodást hoz, a viviszekció pedig önismereti épülést eredményez. Továbbá arra,

hogy a mű második felétől, vagyis a feltárulkozás szituációjától kezdve, a hős megnyilatkozásai és a narrátor egyre szenvtelenebb közlésmódja kontextusában lélektani megvilágításba kerül a szubjektumfogalom. Az alábbiakban ezen interpretációs ösvények feltérképezésére teszek kísérletet, egy-szersmind az olvasói diszpozíció módosulását elemzem.

(*Kép/zet/ek között téblábolva*) Tulajdonképpen a „boszorkánykert” képezi a szubjektumértelmezés egyik, a kisvárosi utcalabirintus pedig a másik és főszínterét. Elsősorban a cél- s történetelvűségtől idegenkedő befogadó fogja fel a kertet az önvizsgálódás lényeges állomásaként, mivel elvárás horizon-tját nem elégíti ki egy végső intellektuális nyugvópont, itt az „élet-titok” szereplői feltárása. Ellenkezőleg, az egyéni lét célvesztettségét sugal-mazó befejező résztől elrugaszkodva és a szubjektumkérdés által vezetettve, a novella ambivalens szöveghelyeinek és „képtári zezzugainak” másodszo-ri bejárására szánja el magát.

A kertkép poétikus szöveggörnyezetbe vonja a fiktív alak titokteljessé-
gét, az utcakép viszont fokozatosan a lélektaniség síkjára vetíti ki. Még kö-
zelebről, a szubjektum talányossága, minden „regeszerű” minőségétől
megfosztva, sőt egy hajdani szerencsejóslatot kérdésessé téve (lásd az 15.
lábjegyzet vonatkozó műidézetét), egy szerelmi háromszögtörténet felele-
venítés során exponálódik. A szerencsétlen fordulatot a narrátor sem ironi-
zálja. *A kíméletlen önanalízist végző én lecsendesedő hangja pedig eleve empátiát éb-
reszt, valójában önvívódó-önlefokozó mozdulatai során nyeri meg magának az olvasót.*

A kertkép(zet)hez tartozó hosszas benső s néma viviszekció végpontját
a kulcsfigura félig állati, félig emberi hangja nyomatékosítja. Az elsődleges
narrátornak kívülállói helyzetéből eredően nem áll módjában a fiktív alak
tudatába hatolni és az ott végigvonuló gondolatsorokat, felrajzó emlékeket
verbálisan megragadni. Urr Jóskát otthoni magányában megfigyelve pusztán
időfecsérlő pizmogását részletezi hosszasan. Ezért külső, elbeszélői és
olvasói szemszögből egyaránt úgy tűnik, mintha embertársainak vegzálása
okozna megeledést annak, és az említett mellékes foglalatokskodások töl-
tenék ki lényét. A fiktív szubjektum érzelmi énjét (emotív részét) fedi el a
fonák közösségi kapcsolat és viselkedés. A visszafoghatatlan panaszsóhaj
azonban elárulja róla, hogy nem kicsinyes célokat lát maga előtt, hanem
voltaképpen emberpróbáló létproblémával küzd. Kínálkozik olyan értelme-
zés, miszerint a hallgatás közegében a helyzetváltoztatás lehetőségétől, ké-
pességétől és eszközeitől megfosztottság belátása tör felszínre. A fájdalommal
teljes és elkeseredett hangot követő kézlegyintés, minden remény hiányá-
ban, a léthelyzetnek való alárendeltség, a kivetettség tudomásulvételét, egyben

a kényszerű önmegadást jelzi. Egy másféle interpretációs logika szerint viszont Urr József külső pozícióból is rálát önmagára. És magába vonuló énje néma viaskodását meg a lamentáció hangfoszlányát semmissé teszi a látzólag jelentéktelen s könnyed mozdulattal. Ideiglenesen felülkerekedik lelki gyötrelmein, és sanyarú létkörülményein is felülemelkedik ilyenképpen. *A szubjektumértelmezésnek tehát a kertkép(zet)be foglalt mélységes szereplői hallgatás és visszafogott taglejtés kölcsönöz intellektuális feszültséget, más-más interpretációs távlatot megnyitva, a hangkép pedig a maga torzságánál (félíg animális, félíg emberi jellegénél fogva) érzelmi viszonylatban fokozza azt. S ily módon az eredendően hol közömbös, hol köztes, hol meg inkább idegenkedő, mint rokonszenvező helyzetből az empátia irányába mozdítja el⁷ az olvasói diszpozíciót itt.*

Most a kertkép/zet/től a másik szövegközi vonatkozáspontra, a kisvárosi labirintuskép(zet)ig lépek el, amely a szubjektumértelmezés paradox fordulatot tartogató állomásának számít. Előzetesen annyit tartok megjegyzendőnek, hogy mikor önvizsgálódása végén leszámol önérzetes énjével Urr Jóska, és elismeri emberi gyengeségeit, belátja erőfeszítései és léte úttévesztettségét, azaz a leginkább leértékeli önmagát, akkor emelkedik meg. A maga (etikai-egzisztenciális) esendőségének, semmisségének ad hangot végül, így mégsem a „felemelt fejű héroszok” módjára fejezi be önmegismerő körútját.

A múltjába visszapillantva, megalázottságát sérelmezi, kifosztottságát panaszolja fel a Petelei-hős. Minderre egy, a tudatában kényszerképzetként meghúzódó, és ezúttal látomásként megjelenő, ám a novella fikciós világán belül mégis valóságos nőalak készíti, úgyszólván kényszeríti őt. Az elsődleges narrátor egyetlen szerepe itt, hogy megerősítse, hús-vér ember, nem fantom vagy más rémtünemény az, akinek egykor kiszolgáltatta volt Urr Jóska. A titokfeltáró elbeszélés, mivel a kulcsfigura múltját megkeserítő személy szüntelen inzultáló hatására bontakozik ki, érzelmileg rendkívül magas hőfokon és éppoly alaphangon indul. Ugyanakkor azt is sejteti a kínszenvedés hangneme, hogy a nő mint bálványkép élt a férfiban, de az már régen összetört:

„Urr Jóska (...) Rámeredt egy szegletház ablakára, s állati üvöltést hallatott.

Az ablak oldalához támaszkodva, félíg a leomló csipkefüggöny által eltakarva egy nő állott, s szemeivel a csendes éjbe nézett.”²⁸

A novellahős féktelen indulattól örvénylő szózuhataga az őt megcsaló és elhagyó nő irányába kanalizálódik. A gyűlöletben megáporodott férfiúi hiúság többszörösen megátkozta az egykor imádott lényt. Az átkozódás aktusa

során a szubjektum mintegy „kilép” önmagából, s nyelvileg egy, a mindenséget teremtő lényével megfelelő szintre kerül, ámde animális indulatainak engedve és a szó erejével visszaélve, megsemmisít, fordított teremtést artikulál. Itt a megkeseredettség a másik emberre súlyos csapásokat, balszerencsét kívánó illukúciós aktusként tör ki a szereplő-elbeszélőből, aki egyúttal önkéntelenül élettörténetének homályos mozzanatait is felfedi. Hogy a perlokúciós aktus beteljesedjen, hogy az átok megfogadjon, segítségért apellál:

„Verje meg az Isten. Váljon sötétséggé a szeme világa, kígyóvá a könnye, kínná a sóhajta, jajjá minden szava...”²⁹

A beszédaktus kontextuális kereteit tekintetbe véve, az emberi tehetetlenség sajátos kompenzálásával ér fel a nyelv által intencionált szerencsétlenség. Az átkozódás illokúciós aktusának sodrásában elszabaduló indulatok új vonásokat tesznek a szubjektumképhez. A gondolataiban és gondjaiban elmerült énjéhez képest visszatetszővé teszik Urr Jóska fiziognómiáját, már-már kiforgatják emberi mivoltából. A kínfájdalommal és gyűlölettel teli hang irtóztató égzengést-csattogást visz végbe. (Az alábbi szövegegységben az „ablak” metonimikus viszonylatban vonja be a nőalakot a másodlagos elbeszélő-szereplő látóterébe.)

„Lihegett, szeme villámlott, s az öklével megfenyegette az ablakot.”³⁰

A vetélytárs feletti diadal és az őt elhagyó nő balszerencséje feletti kárörvendés teszi teljessé az átkozódás indulatilag eruptív nyelvi eseményét. Egyrészt, hogy megalázott férfiúi hiúsága elégtételt szerezzen, a fizikailag jelen nem levő nőhöz intézi szavait a szereplő-elbeszélő, amelyekben az általa a romlás útjára vezetett ellenlábását érő gúny húzódik meg; sőt gyengeségénél, züllésre való hajlamánál fogva fumigálja a másik férfit. Másrészt meg szereplői énjének bosszúszomja indítja arra a megnyilatkozó ént, hogy az egyetlen gunyoros mondattal a beszédaktus színhelyére idézett nőalak szemében mint végromlásukat előidéző lényt, mint fő-fő rontó szellemet állítsa be önmagát. E közvetett nyelvi kontaktus során saját gyengeségét leplezendő a kicsinyes erőfitogtatás retorikai fogásával él, hiperbolizálja énjét Csobosi Urr Jóska. Természetesen nem az egész személyiség növekszik torzzá a nyelvileg kiteljesített diadal megittasult állapotában, hanem a pszichikai (az egyén értelmi és érzelmi része közötti, illetve érzelmi részén belüli) egyensúly borul fel.

Az egykori vetélytárs „[f]etreg, mint egy kutya, a korcsmaajtó előtt. Így tesz *minden este*, s így is fog tenni –, *én csábitom reá* – én... én.”³¹

Ezek szerint partnerét mintegy hallgatásra ítélve és maga alá rendelve tárja fel végső titkát a szereplő-elbeszélő. A vallomás-önmeghatározás aktusának

csúcspontján bekövetkező *(ön)tudati és lelki fordulatot* a megnyilatkozó hős hallgatása sejteti. Ezért az is lehetséges, hogy megriadt volna saját szavaitól, érzelmi részének tomboló erejétől a szubjektum, s most minden ízét a megbánás, a szégyen tölti ki. De egy másféle lélektani értelmezés is kínálkozik, amely szerint az alapérzelem, a gyűlölet úgy indulatilag, mint nyelviileg teljes kimerítése folytán nyugszik meg az alany. Az egyik lélektani kiinduláspontú feltevés éppúgy, mint a másik, kétségbe vonható, hiszen még a központi figurát közvetlenül szemmel tartó elsődleges narrátor számára sem ismeretes az abban felötlő gondolat, amely nyugtatóan hatott, illetve az új vagy csak kialakulófélben levő érzelem. Ezért a lelki-tudati rezdüléseket kísérő mozdulatokra és a meg-megrebbenő tekintetre összpontosítja a befogadói érdeklődést. Az Urr Jóskában feltámadó másik és másféle énre egyetlen jellegzetes gesztus révén figyel fel, és arcképrészleteket társít egymással az olvasó:

„Aztán, mintha valami eszébe jutott volna, végigsimította a homlokát, s ijedten, idegenül nézett a szemembe. Összerezcent.”³²

A lassú kézmozdulat, a benső szemlélődésre valló homloksimítás alapján a szubjektum egy másik, a kertkép(zet)hez tartozó, azaz gondjaiba feledkező szereplői énjének vonásai sejlenek fel: „(...) köröket rajzolt a földre vagy gyötört egy elejébe vetődő hitvány bogarat, s nézett merőn, álmosan, komoran a légbe. Aztán megsimogatta a homlokát, eltakarta kezével a szemét és sóhajtott.”³³

Az idézett képi és szövegközi átfedések által a szereplő-elbeszélő elméjében lepergő eseményeket illetően az értelmi-megismerő (kognitív) résznek az érzelmi (emotív) részt megfékező és elemző erőfeszítéseire következtet a befogadó. Tehát a szinkrón-diakrón tengelyen, hangoltsági-lélektani s egyéb vonatkozásban megnyilvánuló megoszlás sajátos módon metareflexív síkon következik be. A szereplő-elbeszélőtől elkülönülő én az előbbi félt nemcsak kontrollja alá vonja, hanem egynéhány, az idők végtelenségéig elnyújtott perc leforgása alatt elemzi is iménti nyelvi viselkedését, illetve az általa közölteket, s megnyilatkozói normái szerint minősíthetetlennek találja. Önfel-szólító helyzet azonban nem létesül e ponton, bár úrrá lesz az önanalizáló alany a szereplői-életfeltárói én felett, önmegváltoztató illúziói nincsenek. Azonkívül visszavonhatatlannak bizonyul az egységes szubjektum megbomlása, s e problematika egyedüllétre ítéltségének képzetébe és magányának elemi állapotába oltódik bele. Ráadásul a helyét sem találja e fiktív lény, amint azt váratlan megjelenése és eltávozása nyomatékosítja.

Az elkövetkezendőket, a főhősre kiszabottakat illetően a befogadói aktivitást szintén önmagára utalja az elsődleges történetmondó. Ugyanis egyet-

lenegy szikár mondatot tartogat a novella végére, amelyben az önvizsgálódás két színtere idéződik fel szimbolikusan: „Másnap elköltözött a boszorkányfészekből is s a városból is...”³⁴

(Készült a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával.)

JEGYZETEK

1. A budapesti Anonymus Kiadó gondozásában újabb Petelei-válogatáskötet jelenik meg a közeljövőben.
2. Szana Tamás: *Két újabb elbeszélő*. Koszorú, 1882, VII, 275. old. Lásd még: SZ. T.: *Újabb elbeszélők*. Hornyánszky, Budapest, 1889.
3. Schöpflin Aladár: *Petelei István*. = S. A.: *Magyar írók, Irodalmi arcképek és tollrajzok*. A Nyugat folyóirat kiadása, Budapest, 1917, 58–59. old.
4. Németh G. Béla: *A válságba jutott kisember*. = N. G. B.: *Századutóról-századelőről*, Magvető, Budapest, 1985, 135. old.
5. „A hangolt-lét nem elsősorban a lelkiekre vonatkozik, s nem is benső állapot, mely azután titokzatos módon kívülre kerül és megfesti a dolgokat és a személyeket.” A világban-benne-létet egészében véve tárja fel a hangulat, s mint ilyen a diszpozicionális megértés fogalmához tartozik. Martin Heidegger gondolatmenetét követve az egzisztenciálisan credendő fenoménekig jutunk el: „A világban-benne-lét diszpozicionális érthetősége beszédként nyilatkozik meg. Az érthetőség egésze szóhoz jut. A jelentések szavakban öltenek testet. Nem pedig a szódolgokat látjuk el jelentéssel.” A hallás és a hallgatás egyaránt konstitutív lehetőségként jelentkezik a (szóbeli) beszéléssel együtt. „A valamit meghallás a jelenvalólétnek mint együttlétnek az egzisztenciális nyitott-léte mások felé. Sőt, a hallás a jelenvalólét elsődleges és tulajdonképpeni nyitottságát konstituálja a maga legsajátabb lenni tudására, mint a barát hangjának meghallása – a barát hangjáé, amelyet minden jelenvalólét magában hord. A jelenvalólét hall, mivel ért.” Lásd: Heidegger, Martin: *Lét és idő*. Ford.: Vajda Mihály et al, Gondolat, Budapest, 1989, 269–332. old. Idézett helyek: 273, 308 és 309. old.
6. Petelei István: *Keresztek*, Tíz rajz, Budapest, Révai Testvérek kiadása, 1882, 39. old.
7. Marin, Louis: *A reprezentáció kerete és néhány alakzata*. Ford.: HÁZAS Nikoletta = *Változó művészetfogalom: Kortárs frankofon művészetelmélet*. Szerk. és vál.: Házás Nikoletta, Kijarat Kiadó, Budapest, 2001, 214. old.
8. Petelei: i. m. 33–34. old.
9. Petelei: i. m. 34. old.
10. Petelei: i. m. 35. old.
11. Petelei: i. m. 39. old.
12. Uo.
13. A Petelei-novella által idézett versrészlettel és annak közvetlen kontextusával példázom fenti állításomat: „Gyönyörű kép! Fényesb vidéket/ nem látott soha földi szem./ (...) Amott romokban egy város, egy oltár, –/ Mint bűvös álm maradványa, ott áll.../ Csend és magány... nincs semmi szó,/ Egy-egy bagoly vészhangja hallható./ Nem látni mást, – míg fellegrnyak/ A hold körül rajongva járnak –/ Tört oszlopon, bibor színében / Mozdulatlanul, egyedül/ Egy-egy nyugvó sultána ül/ (...)” – Moore, Thomas: *A paradicsom és a péri* = *Szász Károly kisebb műfordításai*. I. Ráth Mór, Pest, 1872, 11–12. old.

14. Petelei: i. m. 37. old.
15. Uo.
16. Petelei: i. m. 38. old.
17. Uo.
18. Heidegger: i. m. 310. old.
19. Petelei: i. m. 37. old.
20. Uo.
21. Ricoeur, Paul: *A hármas mimézis*. Ford.: ANGYALOSI Gergely. = P. R.: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999, 291. old.
22. Chatman, Seymour: *Story and Discourse: Narrative in Fiction and Film*. Cornell University Press, Ithaca and London, 1978, 219. old.
23. Petelei: i. m. 38. old.
24. Uo.
25. Petelei: i. m. 44. old.
26. Thomka Beáta: *A pillanat formái, A rövidtörténet szerkezete és műfaja*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1986, 52. old.
27. Az empátia fogalma alatt a mű fiktív alakjával nem passzívan azonosuló magatartást értek, hanem a közeledés-eltávolodás interpretációs dinamikája alkalmával a helyzeti sajátságokat megkülönböztető, összevető pragmatikai beállítódás egyedi módozatát tekintem annak.
28. Petelei: i. m. 42. old.
29. Uo.
30. Petelei: i. m. 43. old.
31. Uo.
32. Uo.
33. Petelei: i. m. 36–37. old.
34. Petelei: i. m. 44. old.

Illyés Gyula. Pápa, 1968. március 8.

Ádám Tamás

ELÁZOTT DENEVÉREK HOMLOKODON

Tudod ezen a lucskos téli napon is megmártózhatnál a tejfehér ködön áttetsző sugarakban de mindig és újra nemmel kezded a mondatot ki érti könnyed szellő jön mégis vad szél szökik szép bőröd alá rád hajol nehezen tapintható pulzusod után nyúl egy gyöngye gally mi még megbocsátható kifosztasz s kifosztod magad nehéz így

elázott denevérek csüngnek homlokodon karodban nincs erő egy ölelésre sem soha meg nem érted hogy magánterület a zsebünk még rálelsz egy parázsló levélre ami neked szól melegítheted kezéd mert szeretlek átengedem tested a vágyakozva nyújtózó indáknak kökénybogyók festik szádat soványodnak az árnyak a vár alatt

tekintetteddel felgyújtod a fogason lógó magatehetetlen kabátot pedig nem én akasztottam oda elhiheted játsszuk újra el a mozdulatot túl jól sikerült harcaink után macskák heverednek lábunk elé mintha egy pillanatra megbékélnél csontig mar a hideg miközben meztelen lábbal lépkedsz a lázas tűzhelyen mindez időleges

kimosod a huzatot aztán tüskéket raksz párnámba marad a kérdés kinek a vére hozza el az alkonyt jöhetnek a gondosan felépített újabb támadások vércsék gubbasztanak az ablakpárkányon lassan olvad a jégcsap kezdedben sistereg kezdetjük újra kiöntöd a hamut az asztalra ujjaink araszolnak megbocsátható ez a hosszú éjszaka

LÁZAS TESTTEL FEKSZEM A HÓBAN

Miközben a sebes derekú nyírfák didergő árnyai ponttá
zsugorodnak majd semmivé lesznek pontosan úgy
mint az a szerelemnek nevezett valami szóval akkor illik
kifosztani a frissen kiakasztott holdat ha már így alakult
s itt ragyog mégis a tenyerünkben hihetjük visszavonhatatlanul

fehérre meszelt villanypóznák őrzik a hajnalt együtt
vigyázzuk a csendet mely elviselhető még egy darabig
sokáig már nem bírjuk vállunkon tartani a súlyos eget
de ha túléljük ezt a hosszú hamuszürke éjszakát kijár nekünk
egy sóhaj különösen kedves ilyenkor a feloldozás

előttem jársz és én utánad összehasonlítható a sovány
fűfavesszők suhogása hallottuk már valahol akárha
a parttalan tengeren lépkednél magától értetődően
sós szél téved erre eltakarnak háznyi hullámok
nem számít végérvényesen itt marad a cipőd nyoma

lázás testtel fekszem a hóban gyere dőlj le mellém
megtanuljuk elhallgatni fájdalmunkat így könnyebb
kiterített ruhánk csonttá fagyott ebben az őszi télben
de lassan már olvad

VÁCI RÉV

[„...Minden, ami volt, van...”
(József Attila: *A Dunánál*)]

Vác, Vác, kis Vác, nagy Vác,
vár, vár, kis vár, nagy vár,
vér, vér, kis vér, nagy vér,
rév, rév, kis rév, nagy rév:

Vácott, Pest és Nógrád közt útfélen ért a halál,
kórházban, amit ellenségemnek se kívánok,
nem értünk oda, hogy foghassuk kezedet anyával,
műtözőld spanyolfal rejtette tetemed, jóságos apám,

búcsúztunk holt testedtől együtt és külön-külön,
egy nővér szerint a végére megkönnyebbültél,
véres kötényben fogadott minket a boncmester,
vonszoltuk holmidat szélcsengőhangú kertek alatt –

hányszor, végig a váci országút fái alatt,
pénz nélkül, spórolva, vonatot lekésve, vagy csak úgy
baktattam, stoppos, vissza, Nógrád vagy Pest felé,
ki hitte volna, hogy családtörténetünk pecsétje Vác.

Vácott, Pest és Nógrád közt útfélen búcsúztattunk el,
hamvaid előtt megemeltem a te apád kalapját,
eső szemerkélt, poroddal omlott a Dunába,
virágok ringtak a vízben álló fák törzse körül,

öcsém a lépcső alsó fokáról búcsúzott tőled,
bekotortam a kövezett partra esett virágot,
Anna szerint a legszebb halotti szertartás volt,
amit valaha látott, és kérte, hogy neki is így;

a gyászmise már Nógrádon volt, a templom hideg,
majd bérelt házban ültük meg szerény torod,
keresztfiad, a jó rokon reggelig maradt,
feleségem és bárányfejű anyósom vállalta magára a mosogatást.

Most halottak napja jön, mécsesem érted a Dunánál,
hullámsírod partján égetem, vagy apró tutajon
eresztem hamvaid után tenger felé,
folyó hátán, mint te úsztál egykor velem a hátadon;

volt egy film, szupernyolcas: berohansz a vízbe,
elveted magad és gyorsúszásban távolodsz,
sokat nevettünk visszafele nézve – Isten
kamerája ha rögzítette – és rögzíthette –, talán együtt

nézzük majd visszajátszott életünk, és akkor vissza-
tisztul a Duna is, vize fölfut az emelkedőkön,
Vác se iparváros újra, leépülnek lakótelepei,
lesz, ami volt: a rév, a rév, a révbe érés helye,

Vác, Vác, kis Vác, nagy Vác,
vár, vár, kis vár, nagy vár,
vér, vér, kis vér, nagy vér,
rév, rév, kis rév, nagy rév.

AZ ANGYAL

1147 forró nyarán II. Konrád császár keresztesei ütközetbe bocsátkoztak az ikoniumi szultán seregével. A muzulmánok létszámukban jóval alulmúlták a keresztény csapatokat, ennek megfelelően azok hamarosan szétmorzszolták őket. Látnivaló volt, hogy a német vitézek egy-két órán belül megsemmisítik az ellenség maradékát is. Ekkor angyal jelent meg a kopár csatamező felett. A keresztések égi jelnek vélték s hangosan imádkoztak a Mindenhatóhoz. Az ütközet azonban váratlan fordulatot vett: a szultán csapatai megvadult ördögként kaptak erőre, szembefordultak és a váratlanul odaérkező lovas segédcsapatokkal egyesülve felülkerekedtek támadóikon. A doryleanumi csata a keresztések súlyos vereségével végződött.

Az angyal második megjelenésére 1382-ben került sor, Flandriában. A lázadó Artevelde Fülöp joggal gondolhatta, hogy Roosebeke új fejezet lesz a felkelés diadalmenetének krónikájában. Nem így történt. VI. Károly vértesei már csaknem futásnak eredtek, amikor a mező felett föltűnt egy angyal. Fülöp katonái hangos szóval mondtak hálát Istennek a csodáért. Ekkor a királpártiak mintegy főnixként támadtak föl s egykettőre megfordították a csata sorsát. Artevelde maga is csaknem odaveszett; Együgyű Károly pedig oly fényes győzelmet aratott, hogy két lázadó város még aznap megadta magát.

1566 szeptemberének elejére Szigetvár magyar és horvát védői, Zrínyi Miklós várkapitány parancsnoksága alatt, többhetes ostromot követően a Belsővárban rekedtek. Élelmük és ivóvizük elfogyott, az ostromló török sereg pedig rájuk gyújtotta az erődítést. Látván a változtathatatlant, a kapitány parancsára nyolcadikán hajnalban kitörtek a várból. Amikor a hídon kizúdultak, angyal jelent meg fölöttük. A halálra szánt védők utolsó fohászt küldtek az Égbe, maga az ellenség pedig egy kis időre olyannyira meglepődött, hogy a keresztény vitézek még végső percekben is – mielőtt valamennyiüket levágták vagy agyonlőtték volna – jelentékeny pusztítást tettek soraikban. (Az angyal föltűnései közül ez az egyetlen, melynek irodalmi vonatkozása is van, jóllehet az ostromot eposzában megörökítő magyar költő „angyali legio”-ról ír.)

Braunschweigi Ferdinánd egyesült porosz-osztrák csapatai 1792. szeptember 20-án váratlanul támadást indítottak a valmy-i dombokon fölsora-

kozott franciák ellen. A Kellermann vezetése alatt álló – ugyancsak egyesített – francia sereg, létszámfölénye ellenére, hamarosan védekezésbe szorították vissza az ellenséget, amikor a csatamező felett angyal jelent meg. Ferdinánd – halk imát mormolva – biztosra vette csapatai győzelmét, ám a franciák hirtelen megkezdték a tüzérségi ellentámadást. Az ágyúk párbaja alig egy óra alatt Kellermann teljes győzelmét hozta, a porosz hadsereg pedig visszavonulásra kényszerült.

1904. január 27-én japán hajóhad – a Fekete Sárkány Társaság kitartó munkálkodása eredményeképp – hadiüzenet nélkül megtámadta a Sárga-tenger szívében, Port Arthurnál állomásozó orosz flottát. II. Miklós hajóhadát mégsem érte teljesen váratlanul a támadás. A nem messzi vizeken cirkáló naszádok és a parti ütegek hatalmas tüzérvél válaszoltak a japánoknak. A hajnalban kezdődött támadást a déli órákra úgyszólván megállították, amikor angyal jelent meg a kikötő felett. A cári matrózok tágra nyílt szemmel s összetett kézzel tekintettek a magasba. Megérkezett azonban a japán hajóhad utolsó rajvonala, mely csaknem teljesen megsemmisítette az orosz kikötőt. Az ottani cári hajók nagy része elsüllyedt.

Mindössze ennyi az, amit az angyal feltűnéséről tudunk. Abban, hogy híre nem hagyományozódott nemzedékről-nemzedékre, talán szerepe van annak, hogy csak minden második évszázadban jelent meg. A rejtélyt persze ez nem magyarázza.

Péterfi András

MESE A TERMÉKMENEDZSERRŐL, A BALATONRÓL ÉS A HŰSÉGRŐL

Amit most elmondok, gyerekek, réges régen történt, abban a sötét és romantikus világban, amikor az emberek még autón jártak, betegségeket kaptak el egymástól, országhatárokat képzeltek a bolygó felszínére és isteneik tiszteletére szürke, titokzatos panelházakat emeltek, melyek messzire látszó, csonka romjai ma is áhítatot ébresztenek bennünk. Álmodozó pillanatainkban mindnyájan vágyunk arra, bárcsak ebben hősie, veszélyekkel

teli korszakban születtünk volna. Bizony, sokan éltek át közülük első szerelmi kalandjaikat egy-egy mohos, emlékeket ébresztő, ódon hitelkártya-automata árnyékában a parkban, vagy egy bolondozásra csábító, régi mosóporreklám dallamára.

Élt egyszer ebben a titokzatos korszakban Budapesten egy fiatal, daliás termékmenedzser. Ma, amikor meteorviharok között éljük szürke életünket, és az ember ismerősei mintha mind sótlan bányamérnökök lennének a Neptunuszon vagy besavanyodott űrpilóták a Lant csillagkép valamelyik egykedvűen keringő kutatóbázisán, mellbevágó dolog a régi termékmenedzserek és biztosítási ügynökök lovagias kalandjairól és nemes ideáljairól hallani. Ki tudja, mennyi igaz a róluk terjengő történetekből...

Történt egyszer, hogy hősrünk, ez a derék fiatalember, üdülni vitte szépséges szeretőjét a Balatonhoz. Ez akkoriban bevett szokás volt. A Balaton persze korántsem ugyanaz már, mint annak idején: régen nyoma sem volt a mesterségesen visszaállított hatalmas erdőségek csendjének, a vízimadarak tízezrei sem rebbentek fel akkoriban a tó tükréről a maguk kissé unalmas kiszámíthatóságával, ha az ökoturisták elsuhanó gravikopterei valami kis neszt keltettek. Nem, akkoriban pezsgett az élet: bájos kis vityillók nőttek ki a földből mindenütt, ahol a ravasz, kedélyes magyar fogadósok és vendég-lősök pénzt csalhattak ki bumfordi német vendégeikből: a mai sűrű tölgyesek helyén mindenfelé szőlőtőkék hosszú sorai húzódtak a hegyoldalakon, és elszánt, kemény emberek hiábavaló, gyönyörű hévvel termelték a bódító, illatos és örökké eladhatatlan magyar borokat. Ez a nép még tudott valamit, amit mi már elfelejtettünk.

A termékmenedzser imádta a Balatont. Gyermeki lélek volt. Emlékezett az egykori szülői nyaralóra, a nyírfák susogására az augusztusi szélben, a hosszú, esti sétákra a nagypapájával és az éjszakába nyúló horgászatokra a kihalt strandon, ahol soha nem fogott semmit. Jól emlékezett a Mandulavirág utcai kis ajándékboltban vásárolt olcsó, kék úszógumira, amivel kiskorában fürdött, a kerti asztalnál bekebelezett hatalmas adag kapros túrós csuszákra, reszelt sajttal és sült szalonnával, a parton vásárolt bélszínrolóra és krumplira, amit Márkával, Rónával vagy Gyönggyel öblített le a család az Autós Csárdában és emlékezett a balatonfüredi kertmozi feliratos olasz westernjeire. Élt még benne a hófehér kirándulóhajók, a Beloiannis, a Csobánc és a Zebegény meghitt dohogása, a kerti tűz felett sercegő rablólóhús illata és a közeli KISZ-tábor diszkójának távoli, bűnös, csábító hangjai az éjszakában. Nem felejtette még el, hogy a nagypapája, ez a komoly és rendíthetetlenül nyugodt úriember, milyen botrányt volt képes csapni, ha valami tapasztalatlan városi szél-

toló rossz szögben tartotta a parázshoz a pirítani való kenyeret, és így tanulta meg, hogy munka, házasság vagy háborúk dolgában az ember dönthet felületesen, de vannak az életben fajsúlyos, végzetes fontos dolgok, mint a pirítás, a szivarozás vagy vasárnapi ebéd, amelyekkel nem szabad hebehurgyán bánni.

De legjobban a hiányra, a sóvárgásra emlékezett a termékmenedzser, a vágyra, ami nyugtalanító dallamként kísérte végig a Balatonnál töltött végtelen nyarak földöntúli szépségét, a hiányra amit eleinte képtelen volt megmagyarázni, majd kamaszkora legizzóbb éveiben végül megértett: hogy mindezt meg kell osztania egy különleges nővel.

Soha, de soha nem ját még olyan nővel a Balatonnál, akit igazán szeretett. Őszi estéken színes hazugságokkal vette el félénk bölcsészlányok eszét a Margitszigeten, a pesti mozik és apró albérleti szobák jótékony sötétje elhozta számára mindazt a borzongást és kéjt, amire vágyott: de a Balaton valahogy kimaradt mindebből. Még a legteljesebb ember életében is maradnak ilyen különös tartozások: egy kávéház, ahová mindig szeretünk volna beülni, egy műholdas személykövető, amit örökké meg akartunk venni a kislányunknak, egy régi barát, akit mindig is fel akartunk hívni, egy üstökös csóvájában töltendő hétvége, amelyre oly régóta szeretünk volna befizetni a családjunkat – de valahogy soha nem volt rá alkalom. Ilyesmi volt a nők és a Balaton – az élet két zamatos gyümölcse – összeházasítása derék termékmenedzserünk életében: és egy napon, amikor már majdnem harmincéves volt, az élet végre elhozta számára ezt a kalandot is.

A karcsú, gyönyörű lányra pillantott maga mellett, akit néhány hónapja ismert. Biztos kézzel vezette az autót a délelőtti napfényben fürdő, jegenyefák szegélyezte úton: a rádióból a véres fényben ragyogó huszadik század legédesebb melódiái szóltak.

Hősünk minden idegszálában érette a beteljesülést, amikor elfordította a kulcsot a kertkapu rozsdás zárjában, és bevezette a szeretett lényt letűnt évei varázsos világába. Sorra megmutatott a mosolygó lánynak mindent: a gaz felverte virágágyásokat, a terasz megsüllyedt csempéit, ahol egykor játék katonáit rakosgatta.

És a lány csak mosolygott, türelmesen. A termékmenedzser örömmel látta ezt, de idővel elbizonytalanodott kissé. Miért türelmesen mosolyog? Miért nem lelkesen, meghatottan vagy vágyakozóan? Ejnye, érzékeny vagy, korholta magát szelíden.

– Ez itt a tűzrakó hely. Este majd süthetünk szalonnát. Kiskoromban esténként...

– Nem szeretem a szalonnát. Hizlal – mondta a lány.

– Hát... Jó akkor majd én sütöm, és beszélgetünk.

– Esetleg elmehetnénk diszkóba – javasolta a szeretett lény.

Termékmenedzserünket megcsapta a közeli diszkó romlott, rejtélyes ritmusainak emléke, és a bizonyosság, hogy ő semmi pénzért nem ment volna közelebb eme ritmusokhoz kétszáz méternél. Ideje kipróbálni, győzködte magát, aztán beleegyezett az új programba.

A délután pontosan úgy látszott telni, ahogyan a termékmenedzser azt elképzelte: könnyű fehérbort ittak, aztán hősünk roskatag nyugágyba telepedett, hogy újságot olvasson, miközben választotta a lábkörmét festegette.

A csend és a nyugalom olyasmi volt, amivel termékmenedzserünk nem tudott betelni. Bármilyen furcsa is ma már elképzelésünk, abban a korszakban nagy hiány volt nyugalomból. Minden jel arra mutat, hogy az állandó cselekvés és válság izgalmas világát, amelyen mi a holomozikban olyan jól szórakozunk, a korabeli emberek elég rosszul viselték. Akkoriban senki sem próbálta eseménytelen életét stresszterápiával színezní, a mai munkaklubok és konfliktustáborok még nem is léteztek. A korszak mindezt ingyen és bérmentve szolgáltatatta az emberiségnek, mégpedig – azt mondják – kissé fölös mértékben. Így hát a szellős terasz, a nyírfalombok zúgása és a rigófütty gyógyírként hatott a termékmenedzser megfáradt lelkére.

– Unatkozom – mondta egyszerre a lány, és toppantott.

– Ezt hogy érted? – kérdezte döbbenten a termékmenedzser.

– Hogy értem? Hát, nem történik semmi – mondta a lány, és az ujjaival dobolt az asztalon.

– Édesem, ezért vagyunk itt – védekezett meghökkenve hősünk. – Most van időnk magunkba nézni. Együtt vagyunk, csendesen...

– Mi a bűdös lótúrót nézegessek magamban? Hogy korog-e a gyomrom, vagy mit? Menjünk már ki a strandra! – csattant fel a szeretett lény.

– Inkább este, ha nem baj – suttogta óvatosan a termékmenedzser.

– Akkor már nincs kint senki.

– Az a jó. Nyugodtan sétálhatunk.

– Nyulam-bulam, mit mászkáljak a sötétben? Napozni akarok, meg nézegetni a boltokat. Tényleg kínozni akarsz? Na, menjünk a strandra!

Mit volt mit tenni, a termékmenedzser felkelt a nyugágyból, összedelődzködött, aztán elindultak. Nem is volt rossz a strandon, és később a gyorsbüfében meg a butikokban sem, és a régi társak között az a néhány apró veszekedés is érthető, ami aznap még lezajlott köztük. De

azért a termékmenedzsernek hiányzott valami. Akárhogy igyekezett, nem érezte azt a borzongató harmóniát, amire számított. Nem érezte megismerhetetlenül édesnek a lány érintését, nem érezte a rokon lelkek mágikus erejű összekapcsolódását a csillagfényes, madárdalos estében. Az igazat megvallva nem is látta a csillagfényt a cukrászda lila UV-lámpáitól, és nem hallotta a madárdalt a diszkó hangorkánjától. Kicsit csalódott volt. Végül este fél tíz körül a termékmenedzser kézen fogta szíve választottját, és kivezette a diszkó elé.

– Édesem – kezdte lovagiasan –, ez így rossz nekem egy kicsit. Menjünk sétálni, beszélgessünk, legyünk kettesben...

A lány csípőre tette a kezét, és lefelé bámult, ami mély megbántottságát volt hivatott kifejezni.

– Jaj, olyan jellemző rád, hogy egyből keresztbe teszel, ha egyszer jól érzem magam. Már kezdem bánni, hogy eljöttem. Ne haragudj, de unom magam veled, olyan sótlan vagy! Nekem izgalomra van szükségem, nem arra, hogy eltemessél vidéken!

– De hát csak fél napja...

– És még közbe is vágsz! Nem is figyelsz. Csak tudnám, miért nem vagy hűséges a szerelmünkhöz. Neked mindig el kell bambulnod valamerre?

Nem vagyok hűséges...? A termékmenedzser összetörve állt a színesen villogó fények között. Már értette. Nem sikerülhet, gondolta szomorúan. Tudta már, amit egyszer mindnyájan megtudunk: hogy majdnem mindent megoszthatunk másokkal, csak azt nem, ami a legfontosabb nekünk.

Összevesztek, a lány hisztériázott, és a másnap reggeli vonattal visszautazott Budapestre. Az ifjú termékmenedzser pedig hosszan és szomorúan nézett a vonat után, úgy, ahogyan annyi minden után nézett már életében. Később hazament az üres nyaralóba, és fel-alá járkált az apró szobákban, nyugtalanul, kétségbeesve. Végiggondolta, mennyit harcolt és dolgozott a lány szeretetért – és most mindez elszállt. És egyáltalán, gondolta zaklatottan, hogyhogy nekem harcolni kell valakinek a szeretetért?

Így telt a nap, a legszomorúbb nap, amit a termékmenedzser a Balatonnál töltött életében. De estefelé, amikor már hosszabbodtak az árnyékok, kiült a kertbe, az öreg, beteg sárgabarackfa tövébe, végigsimított a tűzrakó hely törött tégláin, és nekifogott, hogy egy kis szalonnát pirítson magának. Amikor pedig leszállt az éj, bezárta a nyikorgó kertkaput maga mögött, és horgászbotjával a kezében kísértelt a partra. Az éjszaka jó szagú volt, mint régen, és ő éppúgy nem fogott egyetlen halat sem, mint annak idején. Csendesen ült a holdfényben, hallgatta, ahogy a tóba vezető vaslépcsőket

halk loccsanásokkal, gyengéden nyaldossák a hullámok, figyelte a sötétben fodrozódó víztükröt, és hallgatta a kabócák bódult, szerelmes énekét. Aztán egyszerre visszatért a jól ismert sóvárgás, és a termékmenedzser félig elfedett női arcokat vélt látni a lassan hullámozó nádas felett. Akkor elégedetten elmosolyodott. „Hűség” – gondolta és cigarettára – tudjátok-e még, mi az gyerekek? – cigarettára gyújtott.

És vajon mi is az igazi hűség, Gondolkozzatok ezen. Holnap az Internet-lovagokról mesélek. Hohó, kapcsoljatok ki, mielőtt aludni mentek.

Szombathy Viktor. Rimaszombat, 1925. aug. 31.

Pintér Lajos

A PÉNZÜGYMINISZTER REGGELIJE

Finom ez a reggeli bőséges látod nyújt felénk az isten mégis jókedvet bőséget finom ez a reggeli bőséges csak néha néha röpül bele egy-egy légy zuhan bele egy-egy repülőgép finom ez a reggeli bőséges látod isten kinyújtott kezében a reggeli kávészőlés kalács mazsola légy lezuhant repülőgép mindig légy kerül a kalácsba drága kalácska finom ez a reggeli bőséges csak ne lennének a könyvek a könnyek a könyvekben mindig becsomagolt fájdalom panasz uram istenem	hozzád fohászkodnak e földi férgek hogyan kezdedben a kalács a porcelán csésze megremeg csak ne lennének a hajléktalanok az utcára kivert emberi ebek nyuszításukat hallani pedig szól hagy panaszuk elnyomja szól fizetett ének hallala hallali finom ez a reggeli bőséges látod csak ne lennének az akták melyek ellepnek mint az atkák csak ne lennének az emberi remények kipörögnek a napvilágra a drága földi lények fiúk lányok szemükben csillag jövendő élet és csak jönnek jönnek nem köszönnek nem mondják	reggelimhez jó étvágyat nem mondják jó étvágyat átnéznek rajtam átnéznek fekete időmön a Napra néznek a Napba a fénybe átnéznek koszlott kis vágyaimon étvágyaimon s nekem ez fáj fájj fájj írócskák ócskák kiket terített asztalomhoz engedek néha verebek szedegessék a morzsát ők is verebek a lézengő a lázongó Mixát ő sem szeret ő is a jövendőt szereti a fényt a tündöklő reményt s a léha jelent megveti ő sem mondta hogyan jó étvágyat pénzügyminiszter úr s nekem ez fájj úgy fájj, fájj, fájj.
---	---	---

A HASZNOS HINTÓ S A HASZONTALAN ZOMÁNC

Kiben hogyan él Ő a hamiskásan hunyorgó képmás?... Soha nem tudtam a kötetéből vagy a *falról rám mosolygó* bajuszos bácsit úgy képzelni el, mint harcos parlamenti képviselőt, aki fogarasi választói előtt az öklét rázva szónokol. Legfeljebb mint pipázgató, a régi nemesi erények molyrágta lyukain át kukucskáló, derülő, vagy a verekedő, gyújtogató palócföldi kísértet láttán hüledező bölcselkedőt. Mégsem adatott meg nekem, hogy a termékeny nyugalmú írótl lássam benne.

Annak idején oktatóim vörös fonállal húzták meg és kipontozták nekünk *Mikszáth Kálmán* világnézeti fejlődését és korlátjait: az uralkodó osztály züllöttségét leleplező, végítéletet mondó íróval nőttem föl. Még ha „a szabadelvű párt megtévesztő, hazug liberalizmusa” tartós *kacsa* maradt is. A látszólag mélyre ásó Király István is valahogy így próbálta mentegetni nem mindig eléggé érett íróját: az elbeszélés gúnyos hangját nemegyszer tompította ugyan, hogy a Mikszáth maga is gyönyörködött hőseinek színes hazugságaiban.

Zavaros, tisztázatlan átmenetként elkönnyveltem(tük) hát, hogy a megkopott címerek, illúziók álmvilágában anekdotázó öregúr „korlátjainál fogva” mit kezdetett a századforduló idült (még nem aláaknázott), majd a századelő puskaporos állapotaival;... Később – évtizedekre – megfeledkeztem róla, korábbi letűnt kedvenceimmal együtt hálátlanul elhangoltam. Az *exhumálás* mindenesetre elmaradt, vagy késett. Félelmetes avagy izgató démonjai hamar elillantak (kamasz koromban olyan idők jártak), s a nehéz mordályok berozsdásodtak végképp – anélkül, hogy az elbeszéléseiben fellelhető sok misztérium és babonás homály *plauzibilis* magyarázatot nyert volna. Hiába: nem következett be életemben olyan csattanós igazságszolgáltatás, mint az ő *Mindenki lépik egyet* című beszélyében: „Öregasszonyok kilenc nemzedéken át fogják mesélni. Kolosy elsápadt, majd piros lett, mint a paprika. Valami sajátos kéjjel vegyes szédület foga el. A közönségben orkánszerű tetszés-zaj tört ki. Minden ember beszélt, lármázott, ujjongott, ágaskodott, asszonyok a csipkés kendőjüket lobogtatták...”

Igen, a nyelv Mikszáthnak, a stílusművésznek, az utánozhatatlan humorú bölcsnek soha nem volt s nem lesz része „elhantolásban”. Különösképpen

nem a ritka, régi, idegen vagy népi szavaknak, melyek ma sem zavarnak olvasás közben, titokzatos borzongással töltenek el inkább. Úgy él ő benem, mint aki hol *csalmát* (patyolatból készült török vagy magas székelysüveget) próbálgat fejére, hol a *cserénybe* (a pásztorok vesszőből font kerítésű tanyájára) kukkant be éppen, megkóstolván egy gyenge *csigert* (*rossz borfajtát*); avagy egy elnyűtt *decoromú* (díszű) *csurapét* (zsinóros, prémes magyar felöltőt) mustrálgat *dangubálva* (ácsorogva), hogy ráillik-e a fantáziájában félig készen bujkáló hősré?

Mesterétől, Jókaitól (a „nagy csevegőtől”) tanult szenvedélyt, történelemlátást, sok mindent; csak hát fanyarkás lírával, több természetességgel és reálisabb érzéssel csendesebb csapásokon indult tovább, mosolygó tárgyilagossággal jegyezve le sebtében, amit „birsalma illatú vidéki vizitszobákban” hallott. Nem olyan nagyvonalúan, sietősen, mint a gyermekileg tiszta, ábrándok fényében élő s tündöklő Jókai, aki sok esetben át sem nézte a nyomdában várt kéziratot; így esett meg, hogy valamelyik alakját (ezt maga Mikszáth írja meg) négy-öt folytatás után Molnár Jánosról Varga Ferencre keresztelte, s ezt soha nem vette észre... A tanítványban jóval több az igény az öncenzúrára, elevenség, humor, természetesség hozza mozgásba a *nyelv csodálatos muzsikáját*. Gonddal keresi a szavakat, mint az ötvös (mint példaképe, Arany János), és nem esik a hiperlojalitás millenáris betegségébe sem, miként Jókai. Karcolataiban csipkelődve emlegeti – nem romantikus mesterét, csak a parlamenti képviselő urat.

Jókainál a történelem süllyesztőket, rejtelmeket, szörnyeteg basákat jelent, Mikszáthnál gyökeresen megváltozik a mese alaphangja, hangulata. (Erre először a „nyugatos” Péterfy Jenő, a *Nyugat* folyóirat szellemi őse figyelte föl); a romantiko-tragikus Jókai-regények után Mikszáth prózájából (például *A beszélő köntösből*) „már az operett zenéje hallik”. Hősei is inkább operett-hősök. (Lestyák Mihály főbíró meg Olaj bég!): a fiatal író vidám hűrt „penget”, adomázgatva, helyenként költőien. S noha – ma már köztudott dolog – istenadta készség, hogy a forrásanyagot szinte változtatás nélkül építve be az elbeszélésbe, mindig egységes, ízes Mikszáth-stílusban kínálja fel portékáját, az ifjabb kortárs, Péterfy mégis megrója, amiért ez a kedélyes előadásmód olykor kilép medréből, és a szerző „ripacskodik, resze-riszál, hajkurász”. A modernebb európai irodalmakon nevelkedett ízlés, lám, korán megérzi benne is a tősgyökerest. Azóta hányszor emlegettek, hánytak föl a magyar próza elődeinél – különösképpen a francia vagy az orosz irodalommal párhuzamba állítva őket – fél évszázados vagy még nagyobb lemaradást.

Mindenesetre: Péterfy Jenő egy olyan „pszichológia” nevében elemzi, bogarássza meg a szoborként tisztelt, élő Jókait, mely szerinte elérkezett az idő, „hogy a magyar regény ne csak a *délibábot* tükrözze... A regény ne csak az író játéka legyen, hanem tanulmány is: *étude* – mondaná a francia...”

Irodalmi divatoktól függetlenül, Móricz ismerte föl Mikszáthban nem csupán nagy elődöt, de – az egyedülállót s a mindenkorit. A magyar irodalom *utolsó öreg bölcsét* temette benne 1910-ben, aki még borzalom és keserűség nélkül hunyhatta le szemét. Utána a komótos, pihenő magyar világot elkapta a gépszíj, a láz, az idegenség, az örület. Ha csak a pezsdítő modernség „sújtotta” volna Nyugat felől. De ráadásul a csonkító, ítélkező, „nagy-hatalmi” idő is!

Mikszáthnál, szerencsés alkatának köszönhetően, nyoma sincs seholy gyűlölkedésnek. Ezért aztán – bár oly távoli varázsvilág elevenedik meg tolla alatt – valahogy mégis kortársunk ő: ha nem is üzenetével, de humorával, az esendőket cirógató mosolyával mindenképpen. Móricz maga korában még a kis jó, friss, zamatos falusi levegőre áhítozóknak ajánlja – „valami naív, lány tónusát” hangsúlyozván. Azóta tudjuk, hogy a „jámbor tót egyre sűrűbben búvik elő”, s a fogyó, mokány magyarnak már nem azt mondja: „Ja szom magyar” (Mikszáth). De ha beleolvasunk – nem feltétlenül unatkozva –, nagy hegyek és nagy szenvedélyek híján is valami furcsa, sejtelmes szépségű világ ragad magával. „Ki merte volna valaha fölvenni vele a versenyt, hogy olyan mondatokat írjon, olyan ötleteket mondjon, olyan képeket rögtönözzön, mint ő?” Móricz a huszadik század elején még (már) így látta. Nekünk örökösöknek pedig még inkább minden a nyelvi erő (a tárca, a kroki nagymesterét olvasva, Mikszáth újságíróként is a legkiválóbb megfigyelő, egyszerre tapintatos és merész, sejtető). Nem volt *programja* mint szépírónak, nem erőltette (meg) magát. Ez érződik nyelvén. Kosztolányi nagyon tud magyarul – jegyzi meg Esterházy Péter –; Móricz meg nagyon magyarul tud. (Ahogy talán Mikszáth vagy Arany tudott.)

Nem üldözi, nem tiltja senki. Legfeljebb kíséri – bogaras gróf, házi kísértet borongós vagy derűs vidéken. Mikszáthnak a *lelkéből süt a nap*. S nem Őt várja-e az *ekvipázs* (a hintó), melyről – akár utasának képes feléről – rég lepattogzott a fényes *email*. A haszontalan zománc.

A. TÓTH SÁNDOR (ÚJRA) FELFEDEZÉSE

A kezdetben „Rimai” előnévvel kiállításokon jelentkező A. Tóth Sándor egykoron Gömörből, kisebbségi létből vágott elszántan a nagyvilágnak. A trianoni határon átszökve érkezett Budapestre, hogy beiratkozzék a Képzőművészeti Főiskolára. Diplomával a zsebében, a kilátástalanság elől vándorolt tovább Londonba, Párizsba, majd Berlinbe. Megnyílt előtte az érvényesülés kapuja, csakhamar otthonosan mozgott a nyugati művészet gyorsan arculatot cserélgető közegében. Mégis hazatért reményekkel telve, mert úgy érezte, „feladat vár rá”. Már egy megváltozott szemléletű, a kor szellemiségét, életfelfogását vállaló, kész festő látott művészi-pedagógiai eszméi gyakorlati megvalósításához. Pápán, a Református Kollégiumban jutott katedrához. Magával hozta eredendő és szerzett képességét, amely egyszeriben megpezdítette az iskola és a város szellemi életét. Lenyűgöző műveltségével – Rab Zsuzsa emlékezése szerint – „ő volt Pápán az európai”. A kisvárosi lét, a sokoldalúság – bábművész, rajztanár, cserkészparancsnok, kitűnő előadó! – természetszerűen nem vált egyidejűleg festői munkássága javára, kiteljesedésére. A párizsi Őszi Szalonban, majd az ott élő magyar modern művészek tárlatán is bemutatott (és útipoggyászában sorakozó) művei alig kaptak nyilvánosságot. Megapadt az áradó patak, más „színt” váltott, öröklött nevelői hajlamainak adott nagyobb teret.

Az életforma-váltás sem csökkentette soha, nem törte meg a természetből fakadó életszeretetét, aktivitását. Vidéken élve is rendszeresen jelentkezett a fővárosi galériákban, tárlatokon (Fränkel Szalon, Műbarát, Nemzeti Szalon), önállóan és csoportosan, de „egyalakos” festményei csak elvétve, elvegyülve vagy egyáltalán nem kerültek közönség elé. Ám, ha mégis, akkor felfigyelt egy-egy érzékenyebb kritikus az átlagtól eltérő munkáira. Mint például Szabó Zoltán, aki idejében felismerte títusteremtő, karakterizáló képességét, a tartalom kifejtését nem tagadó modernségét. Később neves tanítványai (Szió Béla, Csoóri Sándor, Nagy László), tollforgató kollégái igyekeztek személyiségére, művészetére ráirányítani a fényt, de a „rejtőzködő művek” felfedezésére a hetvenes évekig kellett várni. Élete utolsó évtizedében elővette, keretre feszítette a felcsavart vásznakat s azok egymást követő gyűjteményes tárlatain (Pápa, Veszprém, Győr) együttesen megje-

lenve feltűnő sikert arattak. Számos írás foglalkozott vele, múzeumok, gyűjtők versenyeztek e képek birtoklásáért. Már akkor sejteni lehetett, hogy eljön az idő, amikor A. Tóth Sándor művészete átütő erővel követel méltó helyet a magyar (s bizonyos mértékig az egyetemes) művészettörténet lapjain.

Az (újra)felfedezés folyamata a kilencvenes évtizedtől erősödött föl. Idézzünk néhány bizonyító tényrt! Halála 10. évfordulóján – 1990-ben – emlékkiállítás, 1993-ban állandó kiállítást rendeztek a pápai Várkastélyban. Egy esztendővel később a Szombathelyi Képtár az életmű egészét átfogó bemutatóval tisztelgett a „mesterek mestere” festészete, rajzoló munkássága előtt. A kiadott színes katalógus mintegy előkészítette az ugyancsak az Esterházy Kastély termében berendezett A. Tóth Sándor Állandó Emlékkiállítást (1994). 1996-ban New Yorkban – a 20. század bábművészetét bemutató *monstre* kiállításon három magyar szerepelt: Blattner Géza, Kolos-Váry Zsigmond és A. Tóth Sándor – mindhárman a hajdani Arc-en-Ciel oszlopos tagjai. A *Vak vadász* és a *Vakatoná* Miró, Calder, Klee, Man Ray, Picassó és mások munkáival egy sorban képviselte megalkotóját. 2001-ben az Ernst Múzeum végre méltó fővárosi tárlattal, kísérő rendezvényekkel hívta fel a közönség és a szakma figyelmét, komoly sajtóvisszhangot keltve. E nyilvánvaló áttörő sikert készítette elő a művész fiának, Tóth Gábor Sándornak kimerítő teljességű pályarajza és dokumentumgyűjteménye, amelyet a Püski Kiadó adott közre pompás kivitelben (2000). A tárlat és a vaskos kötet komplex egységként mutatta be A. Tóth képző- és bábművészeti munkásságának eredményeit, értékeit. Mintegy megteremtődött az alapja a további kutatásnak és a monografikus feldolgozásnak. A könyv 2001-ben tömörített változatban, francia nyelven is megjelent, kalauzusként a Gaerin-ben rendezett bábfesztiválnak – Blattner Géza Szivárvány Színháza és A. Tóth bábművészeti tevékenysége került a középpontba! – és a párizsi Magyar Házban megnyitott A. Tóth-émlékkiállításnak (2001. november). Az örök *Bábjátékos* – a festmény már-már a pálya emblémájává lényegült! – képeivel, rajzaival, eredeti bábjaival „visszatért” a „szent ámulások városába”, ahol sorsdöntő lépteit tette a két műfaj ígézetében.

A műveiből sugárzó szellem magával ragadta és elismerésre készítette a párizsi közönséget. A szokatlan érdeklődés a két kultúra között hidat (bürüt?) építő művészembernek szólt, aki 1904-ben Rimaszombatban nyitotta szemét e világra.

Ifjúkori kalandozásai után „Dunántúl Athénje”, a neves növendékek sorát elindító kollégium láncolta magához s adott terepet sok irányba sugárzó cselekvőkészségének. Nemcsak „jó tanár”, nemzedékek nevelője volt, hanem életen át megmaradt nyitott szívű, tudásra szomjas „nemes, küzdő, szabadlelkű diák”-nak maga is. „Haját fújta a szél, és szeme – az egyszerre hideg és meleg, metszően éles tekintet – valamit figyelt. Alakja olyan volt a

pápai várkert platánfái alatt, mint egy véletlenül odagyökerezett, idegen növény” – idézte meg időtlenné rögzült emlékképét Vathy Zsuzsa. A gyökér erősnek bizonyult, de tápláló erecskéi forrásvidékét, mérhetetlen szellemi igényességének alapjait a szülőföldjén, a századfordulós felvidéki polgárcsalád műveltségtől átívódott otthonos légkörében kell keresnünk.

Szerteágazó családfájának gyökerei – férfi ágon – a Nyírségig követhetők, de a „művész vénát” az ágszövedék más szálai is „táplálták”. Nincs terünk a kapcsolódási pontok aprólékos bogozására, csupán emlékeztetünk rá, hogy a tragikus sorsú Ferenczy István, a Halászbástyát építő Schulek Frigyes – Szombathy Viktor szerint: „a család fölött folytonosan ott lebegett (–) elevenen is, majd emlékből is” –, a Ferenczy-mauzóleumot tervező Sándy Gyula is a „gömöri atyafiság” köréhez tartozott és hát kései „hajtság” a Sándy-unoka Kossuth-díjas Konok Tamás is. A már idézett, ugyancsak rokon Szombathy Viktor a szűkebben számított Tóth-családot egyszerre nyitottnak és zártnak jellemezte, amely „egyike a legkulturáltabbaknak kisvárosunkban”. Szecessziós díszű házukat „a szó preraffaelita értelmében családi otthonként” emlegette egyik levelében, ami nem meglepő, hiszen Tóth Béla – miután megismerkedett e mozgalom eszméivel, számos köz- és magánépületet tervezett e szellemben. Kézjegye nyomokban ma is felismerhető Rimaszombat arculatán.

A festő-talentedom – s az irodalom iránti érdeklődés – a Szabolcsból elszármazott Tóth József (1834–1892) életében játszott először érdemleges szerepet. A bécsi akadémián tanulta a festészetet. 1860-ban rajztanári álláshoz jutott a rimaszombati Egyesült Protestáns Főgimnáziumban, de más tárgyakat (földrajz, német) is rábíztak. Egyaránt beírta nevét az irodalom- és művészettörténetbe! Lexikonok nem említik, de gimnáziumi tanítványa – Mikszáth Kálmán, akinek három évfolyamon osztályfőnöke volt –, szép szóval emlékezik meg róla. Festői hagyatékából kevés maradt meg, egyebek mellett olajportrék, Kazinczy, Kisfaludy Károly, Madách arcvonásait örökítőik.

Madách majd a Párizst megtapasztalt unoka munkásságában is szóhoz jutott, alkotótársi viszonyba kerültek. 1937-ben Blattner Géza Arc-en-Ciel Színháza kellően sűrítve, elsőként bemutatta francia nyelven *Az ember tragédiáját* – modern díszletekkel, bábokkal.

A közreműködők népes nemzetközi gárdájában részt vett A. Tóth Sándor is, aki az Egyiptomi álmoképet tervezte s küldte ki barátja kérésére. Mérész vállalkozásuk osztatlan sikert aratott, a társulat elnyerte a zsűri aranyérmét. A színház „Magyarország ügyét szolgálta (...) leghatalmasabb művének bemutatásával” – olvasható egy évtizeddel későbbi bábtörténeti munkában (Andre-Charles Gervais)e világkiállítási szereplésről.

Hólapátoló. Pápa, 1933. (Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém)

Tóth József Rimaszombaton módos, a Ferenczy-rokonsághoz leágazó családból, rokoni közvetítéssel választott párt. A Káposztás Emíliával kötött házasság egyúttal művészi ambíciói feladására kényszerítette. „Tisztes polgári” állást vállalt, bankhivatalnokként teremtette meg második – életben maradt fia – egzisztenciájának alapjait.

Tóth Béla (1870–1939) praktikusabb, de a művészi készségeknek teret kínáló hivatást választott. Az építészetet a Műegyetemen, majd Münchenben, Drezdában tanulta. Járt Svájcban, Angliában. Megismerkedett Tolsztoj és a preraffaeliták üdvtanaival. A katonai szolgálat megtagadásáért börtönbe került, csaknem életével lakolt, végül lefokozással megúszta. Szülővárosában telepedett le s hozta magával társnak Schulek Frigyes nevelt lányát, Vilmát, akivel a neves építész irodavezetőjeként ismerkedett meg. Házasságukból négy fiú és egy lány született, harmadikként Sándor, aki a családban élő festőhagyományt folytatta a 20. században.

Az apa eseménydús élete nem tört meg a hazatéréssel. Felépítette a legendás családi fészket, működtette téglagyárát, tervezett és épített. Jutott energiájából arra is, hogy órákat adjon kiegészítő rajztanárként, a háború alatt pedig algebrát, geometriát oktatott a gimnáziumban. Szervezte a város kulturális életét, lapot alapított, adott ki.

A család igazgatásának gondja Schulek Vilma (1868–1959) vállain nyugodott, akinek regénybe illő sors jutott osztályrészül. Sokat próbált korai félárvaságra jutva s kellő nevelői gyakorlatra tett szert a befogadó Schulek-családban, majd nevelőnőként. Tanult a Mintarajziskolában, a megszerzett díszítőművészeti tudást férje épületein s gyermekei rajztanulásában hasznosította. Szigorú, következetes, roppant gyakorlatias észjárású, művelt anyaként nevelte fiait, lányát, csak a pályaválasztáskor bízta a döntést férjére. A családot a „mama fogta össze, ő adta meg a hangot s a pedagógia fortélyait” (Szombathy V.). Keménysége segítette át a történelem próbatételein s élete végéig volt ereje a szétszóródott család összetartására.

E gondosan felépített családi közösségből szakadt ki 1922-ben Tóth Sándor, amikor búcsút vett Rimaszombattól, ahol gyermekkorától rajzolt, festett, verseket mondott, cserkészkedett, – „rettentő nagy cserkészek voltunk, a cserkészkirándulásokat s mindent, ami a cserkészlet öröme, izgalma volt, főleg Tóthéknál főztük ki” (Szombathy V.) –, tanult, kitüntetéssel leérettségizett s vágyainak, a tradícióknak engedve, vándorbotot ragadott. 1922–1926 között előbb Glatz Oszkár, majd Rudnay Gyula osztályán készült a művészpályára. Mozgalmas éveket töltött a főiskolán, széleskörű érdeklődését igyekezett kielégíteni. A nyári – Parádon és Makón szervezett – művésztelepeken készült munkái (*Makói utca*) egyértelműen mestere hatásá-

ról árulkodnak. Közben Bécsben ismerkedett az európai művészet remekeivel, bemutatkozott a Nemzeti Szalonban. Kitűnően diplomázott s további egy évet töltött még a „művészképzőn”.

A család és az elindító szülőváros iránti hálóját egy számadó kiállítással zárta le 1926 őszén a polgári körben. A városka művészeti életét három művész határozta meg akkoriban: a szintén Glatz-tanítvány Mátrai-Makovits Jenő („Vele versenyeztek igen békés szeretetteljes úton. Sanyi vitte többre” – idézte a múltat Szombathy V.) meg Holeczky Viktor rajztanár, későbbi múzeumigazgató, aki a szobrászat iránt érdeklődött. Érthető figyelem fogadta hát a „vetélytárs” jelentkezését. Műfaji változatosság jellemezte a majd nyolcvan képet, „bravúros, merészen megfogott ceruza és krétarajzok, akvarellek és egészen kivételes és különös tehetséget reprezentáló olajképek” igazolták, hogy rászolgált az elismerésre: „a budapesti Műcsarnok és a Szinyei Társaság már elkönyvelte Rimai Tóth Sándort a kiállító művészek sorában” (Gömör, 1926.9.26.). Szombathy Viktor ugyanebben a helyi lapban tárgyszerű, baráti szóval biztatta: „Ilyen biztos szemmel, ennyi művészi érzéssel s ilyen kiváló technikával bátran lehet kísérletezni az új és legújabb iskolán kívüli művészi irányokkal”. Festészetének jellegét többször is hangsúlyozta, nem kevésbé találó megérzéssel: „... az alakok és tárgyak megrajzolásában, mint az eszme s hangulat, az öröm, a gond megfestésében mesterként mutatkozik be” – írta s később még aláhúzta: „... ereje főleg (...) az emberi testmozdulat, az arc ábrázolásában rejlik”. Megfigyelését visszaigazolta az egész életmű: „... úgy tűnik, hogy a rajzzal szívesebben és lelkesebben foglalkozik”. Ma már nem kétséges, hogy A. Tóth Sándor bármely eszközzel készült munkáinak meghatározó sajátossága, uralkodó eleme a halatlan biztonsággal húzott, összefoglaló erejű, jellemrajzot elmélyítő, lendületes vonal volt.

Életrevalóságának jele, hogy a tanulmányútra készülődve, az apai apánázst kiegészítendő, házitanítói munkát vállalt egy vidéki földbirtokosnál. Létfenntartását Londonban portrérajzolással biztosította, közben tanulmányozta a világhírű múzeumok, képtárak anyagát, utazgatott s látogatta a Királyi Művészeti Főiskola előadásait. Párizsba csak „körülnézni”, rokonlátogatóba tért, de a „varázs” évekre marasztalta. Előtte járó neves kortársa, Mattis Teutsch János képkeretek faragásából élt, ő lámpaernyőket festett. A vázlatkönyv, ceruza mindig kéznél volt. Kíváncsi szemmel figyelte a város életét, megörökítette jellegzetes figuráit sorjázó rajzain, akvarelljein, olajfestményein. Kialakult kétségtelen önálló jegyeket mutató stílusa s ennek szellemében dolgozott Berlinben is, ahol bátyja látta vendégül. Az itt tanulmányozott újabb irányok és a Bauhaus-eszmék némileg fegyelmezően

hatottak képeire s pár évig még Pápán készült munkáin is átszűrődött termékenyítő energiájuk.

A berlini, roppant eredményes látogatás után – fő művei közül itt festette meg a *Labdarúgó*-t – még fürdőzött egy ideig a Szajna-parti, Montparnasse-i fényekben. Méltó társként szerepelt kiállításokon a korszak francia művészeivel és az ott élő magyar művészkolónia tagjaival. Egyebek mellett Czóbel Béla, Tihanyi Lajos, Farkas István, Korda Vince, Kolos-Vary Zsigmond fémjelezte honfitársaink jelenlétét a „szürrealizmus lázában égő” (Konok T.) város művészeti életében. E fellépések híre elszállt a szülőföldre is. Az Őszi Szalonról (1929) Loysch Ödön írt beszámolót: „a szlovenszkói magyarság is megtalálta képviselőjét ezen nemzetközi művészi felvonuláson a rimaszombati Tóth Sándor személyében”. A *Vízfordó* kiállítása „szép sikere és elismerése” festészetének, amely „mélyebb, karakterisztikusabb lett”.

Ugyancsak ő tudósított a Blattner-társulat bábkongresszusi elismerő fogadtatásáról, amelynek részese sokoldalú, oszlopos tagja „szlovenszkói földink”:

„Külön ki kell emelni Tóth Sándornak sziluettjeit, melyek a párizsi utcák alakjait frappáns karakterisztikummal elevenítették meg, sok tapsot aratva s egyszerre ismertté téve a fiatal művész nevét a szakkörökben”. Bábjátékos tevékenységét alaposan feldolgozta a „fiúi” életrajzi kötet, itt csupán utalunk rá. Remek bábokat, díszleteket tervezett, faragott, darabokat írt, szellemes ötleteivel segítette az előadásokat, megfestette a hírverő plakátokat s hangját kölcsönözve, a bábokat mozgatva cselekvő részese volt az előadásoknak, a méltán learatott sikereknek. Ám hiába osztozott a párizsi magyarok jó ázsiójában, mégis legyűrte a hírnevet ígérő csábítást. Az otthon, a szülőhaza iránti ragaszkodás, az édesanyjától örökölt „túlbuzgó pedagógiai hajlam” (Szombathy V.) táptalajt követelt, nem különben a honfiúi kötelesség tudata. 1931-ben elindult haza és már „A. Tóth”-ként vállalta a sorsát. A vele első riportját készítő Nádasdy Lajosnak finom iróniával jellemezte e státuszt: „A rajztanár pártában maradt művész”. Ezzel mintegy a maga jövőképét vázolta föl iramló vonallal, csak hogy akkor már készen magasodtak az életmű csúcsai s a következő öt esztendőben a kitartó lendületből még újabb „múzeumi rangú” ormokat szorgoskodott a meglévők mellé, teljessé boltozva az „épületet”. A „pártát” csak ezután illesztette „tengerkék szemei” fölé emelkedő homlokára. Rajztanárként, festőművészként a műveltség, a tudás terjesztésének számtalan erecskéjét táplálta a kisvárosban, gazdagon buzgó „forrásából”. Mindenütt felbukkant, ahol tennivaló kínálkozott, okos gondolataival segíteni tudott. Évtizedeken át okított tanítványok sokasága – közöttük a magyar kultúra mértékadó nagyságai! – tekintették

alapvető értéknek a tőle kapott „kincseket”. Aktív szereplője maradt a művészeti életnek is, hol előre lendülve, majd meg időlegesen visszahúzódva. Rajzok – köztük a magyar irodalmi élet szereplőit, a művésztársakat megörökítő kis arcképcsarnok gazdag sorozata –, festmények sokadalma töretlen alkotókedvét, kiállításai visszhangja, a közönség reagálása el- és befogadását tanúsította. Érzékeny művész, éles szemű megfigyelő volt, aki megőrizte ama értékeket, amelyek hitelesítették nevét, műveit, csak a „csúcsoktól” távolodott el az idő haladtával.

Képzelt szemlét tartva most már a művek felett, Schopenhauer „figyelmeztetését” tartjuk szem előtt, természetesen mértékletesen értelmezve a zsenire utalást: „Egy lángelme mértékéül nem szabad alkotásainak hibáit, vagy gyöngébb műveit választani, hogy ezek alapján lekicsinyeljük, ellenkezőleg: csak legkitűnőbb munkáját”. Szerény ismereteink szerint – s ebben ma már nem kételkedik senki –, e „legkitűnőbb” alkotásait – akvarelljeit és olajfestményeit – A. Tóth Sándor 1929–1937 között örökítette papírra, vászonra.

A Párizsban ráomló hatások néhány modernista kísérletében jelentkeztek először, de csakhamar megtalálta az egyéniségéhez illeszkedő kifejezési stílust. Ő maga – s ennek nyomán a kritikusok – a kubizmus és az expreszszionizmus ismérveivel írták le e periódus műveit. Utaltunk már rá, hogy ezek zöme egyetlen karakterében megragadott figurát ábrázol. Könnyedén, mégis határozottan meghúzott vonal írja körül, növeli a képsíkot uralóvá a gondolathordozó „főszereplőt”. A „gondolatot” kellően hangsúlyozzuk, mert A. Tóth Sándor „modernizmusa” nem pusztá játék az elemekkel, színekkel, ellenkezőleg, maga az élet a kép lényegi kérdése. *A metró utasa*, a *Vízbordó*, a *Munkanélküli*, a *Harmonikás*, a *Hadirokkant* avagy a *Randevú* alakjait a párizsi utca, a nagyvárosi élet sodorta elé. A *Biciklista* és a *Rugby* megörökítésével pedig már a 20. század „új hőst” – a sportolót – emelte be a festészetbe. Berlinben „melljük helyezte” a *Labdarúgót*, azt mintegy a kor jelképévé avatta, de akkor már olajjal vászonra dolgozott.

Az előbb felsorolt munkái vonalrajzát ceruzával, szénnel, krétával rögzítette. Grafikai jellegüket a kontúrok mellé húzott lazúros színfoltokkal oldotta festői látvánnyá. Ezek formát kiemelő hatását a fedetlenül hagyott alap áttetszőségével fokozta. Szinte valamennyi kompozíció sajátossága, hogy a környezetet egy-egy falsík, lámpaoszlop, ajtó, ablak, kockakő, redukált növényzet vagy tárgy s néhány, a téri viszonylatokat érzékeltető vonal, metsződés vagy takarás segítségével ábrázolja. E jelzésszerű, leegyszerűsített részletek még inkább hozzájárulnak a figurák monumentális megjelenéséhez.

Az olajfestményeken továbbfejlesztette e módszert. A kompozíciós rendet tudatosabban építette fel, növelte a formák plaszticitását, a szín elfog-

lalta az egész képmezőt, felületet, az ábrázolt alak méreteit oly mértékben túlozta, hogy az olykor már feszítették vagy át is lépték a keret egyeneseit (*Fekvő nimfa, Konstruktív formák*). Az arányokat a kifejezés érdekében módosította. A legszembetűnőbb változás a körvonal alkalmazásának módszerében figyelhető meg. Már nem grafikai elemként, eltérő anyaggal jelezte különállását, szerepét, az mégis felértékelődött. A „rajzot” a síkra redukált formák metsződései, találkozásai hozták létre, tették láthatóvá. Keménységük penge élességű határt vont a színes, alig részletezett felületek, mezők közé.

Legtisztábban a *Labdarúgó* c. vászna szemlélteti a leírtakat. A kép tengelyében álló, várakozó játékos nyugalmi helyzetben is feszültséggel telített. Az erejét oszlopszerű, szétvetett, izmos lábai árulják el. A feszes hengeres nyakon nyugvó fejjel aránytalanságában nem nehéz a „szellemember” művész ironikus ítéletét látnunk. A magabiztos sportsman figurájában a festő a „kitenyésztett”, nyers erővel boldoguló, nem pedig az egészséges, testben-lélekben harmonikus ember típusát előlegezte meg. Hasonló műveivel összevetve, feltűnő a visszafogott színhasználat, a kép mondandójával felelő kiegyensúlyozottság. Méltó párja a már ismét Párizsban festett *Bábjátékos*, amely hasonló formai-szerkezeti megoldásokat követ. A tengelyességnek itt is jelentőséget tulajdonított a művész, azt a báb háttéréül szolgáló, térben rövidülő szürke lap függőleges élével emelte ki. A játékos tartása, a marionette figura pillanatnyi pozíciója nagyobb aktivitást, mozgalmasságot fejez ki. S azt erősíti fel az ívek köröket leíró, eleven játéka, a kibillent fej tartása, az ujjak tevékeny közreműködése. Rajzi-festői értékein túl e műve egyúttal a párizsi évek foglalatának, összegzésének is tekinthető. A kubisztikus fej fokonait, előzményeit a faragott, színes bábfejek körében találhatjuk meg. A hatások kölcsönössége egyértelmű. A jelenet pedig vitathatatlan utalás a Blattner-színházban töltött időre, foglalatosságra és életformára. S hát az utókor szemében A. Tóth Sándor életpályájának szimbólumává értékelődött. Egyben fontos darabja a kor magyar festészetének.

Hazatérését, pápai megtelepedését követően folytatta sorozatát. Újabb, hasonló szellemű-értékű művek kerültek ki műterméből. A négyzetbe komponált *Paraszt-madonna* derékszögbe szerkesztett hengerek és gömbök építménye. Nélkülözi az anya-ábrázolások meghittségét, keményen racionális mű. Bizonyos érzelem csak az anya arcáról olvasható le. Tagadhatatlan társadalmi töltete van az *Évő ember* és a *Rikkancs* című kompozícióinak. Mesterré a szerkesztésük. Az előbbin a tányért öleli körül a kar, fej és tányér alkotta ellipszis. Az asztalszél átlói, az ablak függőlegesei még fokozzák a pozitúra drámaiságát. Keveseknek sikerült a szimbólumteremtés oly mértékben,

mint a *Rikkancs* festőjének. Az eltorzult arcú újságáros a szenzáció-éhséggel fertőzött kor kifejezésével tör ránk. A tengely és a keresztező átlók metszéspontjából balra mozduló fej valami embertelen rémség híret kiáltja a világba (1933!). Szorongás, félelem, elesettség árad a *Hólapátoló* és a *Fázom* című vásznáról, de rokon velük a *Kőfaragó* is. Az 1937-ben festett *Árpád-házi Szent Erzsébet* témája kevésbé, megoldása azonban szervesen épül (s le is zárja) a főművek sorába. A „népies” figurák még őrzik a karaktert, de már egy más világérzést közvetítenek, az irányváltás jegyeit viselik magukon.

A. Tóth Sándor e „főműveket” rakta egymás mellé, kínálta fel a város közönségének 1936-ban a kollégium rajztermében. Szokatlan kiállítás volt, kétségtelen, feltűnést is keltett, de látványos sikert nem aratott. El is rejtette őket, jobb időkre várva. Feltámadásukra sokáig kellett várni. Egyetlen vigasza mégis maradt élete alkonyán az alkotónak: megérhette „első” felfedezésüket s osztozhatott sikerükben.

Kispáston. Rimaszombat, 1925.

Megjegyzés: A tanulmány készítésekor részben támaszkodtunk Tóth Gábor Sándor: A. Tóth Sándor című, a Püspöki Kiadónál 2000-ben megjelent munkájára. Az idézeteket saját gyűjtésünkből és Szombathy Viktornak a szerzőhöz írt leveleiből emeltük ki.

TŰNŐDÉSEK 2001 ŐSZÉN

„Sokat szenvedtél életedben, nyugodjál most csendesen háborítatlanul” – olvasom a losonci köztemető egyik földön heverő obeliszkdarabján. Nem tudom, hogy hogyan élte át az elhunyt lelke sírköve zuhanásának hangjait, inkább csak sejtem, hogy bizonyára sírt és elszomorodott. Azt sem igen vigasztalhatja, hogy nincs egyedül, sőt inkább szerencsés. Sírköve még megvan, nem vitték el, nem adták el, nem törték darabokra. Mellette a borostyán takarója egy másik sírkövet takar, egy kicsit odébb egy obeliszkdarab félig a sétányon hever. Az Andrejcsák család sírhelye védett műemlék, pénz is akadt a rendbetételére, a többi családi kriptá nagy része kifosztott. A kevés épen maradt kriptá közül ez egyiknek az ajtaján a temetőgondnokság üzenete függ. *„Kérjük, hogy család tagjai jelentkezzenek a temetőgondnokságán, ellenkező esetben a sírhelyet 2000. november 15-i időponttal felszámoljuk.”* Amit nem tettek meg a vandálok, vállalja a gondnokság – mondhatnánk. A református temető garázssor mögé utalt sírboltjaiban emberi csontok, koporsómaradványok, sírtáblák hevernek szanaszét. Egyik ott jártamkor az egyikben éppen a nagydolgát végezte valaki, itt és a másik(ok)ban szabályos alvóhelyek vannak a koporsók helyett. Hontalanok otthonai! A Ráday-kriptá még ellenállt, ez védett műemlék. Fölötte nem messze, a gesztenyefák lombjai alatt egykori magyar családok sírjain újra temetkeznek. A köztemetőben már évtizedekkel ezelőtt megkezdték ezt. Pusztuló sírok, pusztuló múlt, fogyó magyarok. Voltak akik reménykedtek abban, hogy a népszámlálás Losoncon több magyart mutat majd ki. A pesszimistáknak lett igazuk.

Losonci temetők. Helyi történelmünk utolsó nyilvános emlékei. Az elérhető adatok szerint a legrégebbi sírhelyek a református templomban, és a közvetlen környezetében voltak. A város 1849-es felégetése után, a templomban lévő kriptából, 1851-ben egy igen értékes, jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeumban lévő aranylelet került elő. Az elhunyt személyét, a kincs eredetét nem sikerült egyértelműen megállapítani, vannak azonban, akik úgy tartják, hogy Balassi kedvese fekszik itt. A *Losonc és Vidéke* 1885. április 5-i száma arról tudósított, hogy – a „Losonczy műmalom” területén, az odavezető vasúti vágányok szélesítésekor a *„munkások alig egy méternyi mélységben kőfal által kerített üregre bukkantak, melynek közepén egymás mellett két urna jött*

napfényre egy nagyobb és egy kisebb, mindkettő tojásdad alakú, igen porhanyó, a legprimitívebb minőségben fekete anyagból készültek, fedél nélküliek, tartalmuk rétegenként: föld, sűrűs színezetű kondenzált anyag, durva szénpor, legalul pedig emberi csontok, melyek között a hosszú csontok vannak legnagyobb számban jelen. Csodálatos! Hogy még most is épek, a törés végein szálkásosak”. A névtelen szerző szerint „a hullaégetés” korszakában itt élt lakosok használták temetőnek a területet. Az első köztemető a mostani városközpontban, a jelenlegi református paplak és a Herz u. közötti területen lehetett, ahol szinte minden ház építésekor csontok és sírok kerültek elő. Legutóbb a 90-es évek elején a református paplak melletti ház alapjainak ásásakor. Tulajdonosa elmondta, hogy a leletet azonnal bejelentette a losonci Nógrádi Múzeumnak, de ők nem mutatnak különösebb érdeklődést iránta – így folytatták az építkezést.

Losonci temetők. Sétálok a sétányokon és sírok között. Jegyzetfüzeteimből több, mint háromezer sírhely felirata üzen. Csak három év telt el azóta, hogy az elsőt lejegyeztem, de bizony akad, ami már csak itt olvasható.

Sétálok. Tűnődöm a sétányok csöndjében, a fák csendesen susogó lombjai alatt. Gondolataimban lebegnek a sírfeliratok üzenetei. Mesélnek, emberekről, polgárokról. Losonc előkelőségeiről, egyszerű lakóiról. Reformátusokról, evangélikusokról, zsidókról, katolikusokról. Magyarokról, szlovákokról, németekről, csehekről. Családokról, irodalmárokról, honvédekről, tanárokról, politikusokról, iparosokról, polgárokról. Elődeinkről, tetteikről.

„*Vis scire viator/ dormitu te vigilet lapidali mole sub ista Paulus De Rada stirpis bonos et amor. Quis, quantus fuerit scit panno. Nec extera nescit Natio, testantur scripta nec acta tacent. Regio, religio iunctim sociataque virtus amissum deflet saucia quaeque virum. I nunc, vive memor cinerum vitaeque fugaci condole et ut possis vivere, disce mori!*”. „*Vajb tudod-e vándor, Kicsoda alszik e kő alján, virrasztva feletted? Ráday Pál, ki e név dísz, virága vala. Kicsoda, mekkora volt, Pannonia tudja, s a külföld Népe is; elmondják művei, tettei mind. A Haza és Egyház, s velök egyben a Férfi-erények Könnyet hullatnak ily java-férfi felett. Menj most s e bantról gondold, mily röpké az élet. Gyászolj, s hogy jól töltsd éltedet balni tanulj.*” – állít meg a Ráday-kriptá homokkőbe vésett porladó, majdnem olvashatatlan felirata. Történelmi búcsújáró hely ez, sokan látogatják, diákok, történészek, érdeklődők. Gondolataimban feltűnik Ráday Pál és családja, előttem az egykori Kubinyi tér rajta a Sárkány vendéglő. A diákok kedvenc helye, a kultúra találkozóhelye. Követem Ráday Gedeon és Vörösmarty Mihály losonci látogatását. 1840. március 24-ét írtak akkor. Nem sejtik hogy 8 évvel később ugyanezen a napon hó hullik és csatazaj zajlik ugyanitt. Győzelmes csata. A Casinó Club és a Kubinyi család meghívására Gaál József társaságában érkeztek a városba. A Gyürki Franciska (Kubinyi Ferenc felesége) által irányított szín-

játszó csoport Gaál József *Peleskei nótárius* c. színdarabját mutatta be. Bevételelét a Pesti Magyar Színház támogatására ajánlották fel. Csaknem ötven évvel azelőtt ugyanitt, e téren állította fel színpadát az első magyar színtársulat. Ők ugyan teljesen csődbe mentek, szinte minden vagyonukat elvesztették, de az eszme nyert, a színház elindult hódító útjára, hogy kimondja, azt, amit ki kell mondani, hogy vidítson és elgondolkoztasson, hogy üzenjen, hogy megossza az örömet, bánatot, a véleményeket.

Tekintetes Fatavich István a „...*házának 's az emberiségnek élt Született, 3ik novemberbe 1778ba Meghalt 19ik májusba 1845be*”. A losonci Casinó Club (1833) alapító tagja, annak első elnöke, az 1831. április 28-án megalakult Nógrádi Nemzeti Intézet 1832-ben megválasztott elnöke. A város központjában, egykori házáat, a Corso kávéházat, Losonc egyik legszebb épületét barbár elvtársak parancsaira darukra emelt vasgömbökkel verték szét. Még emlékszem rá, gyermekként álltam ott s néztem a „munkát”. A kommunista városépítés parkolót „épített” helyére. Volt egy épület! Még ma is a fülemben cseng a hulló kövek zengése. Ifjúkori emlékeim könyvtára, itt találkoztam először a könyv adta áhítattal. Hatalmas ablakok, díszes belső részek. Emlékszem, mily megtisztelést éreztem akkor, amikor falépcsőjén először mehettem fel, a félemeleti szakkönyvtárba. Nem is olyan régen születtek álmok és tervek, hogy újraépül. Sajnos azok is maradtak.

Honvédsír. *„Itt nyugszik Debrődi János szül. 1819ik évben Borsod megye Emőd községeiben – mint honvédbuszárr őrmester. Múlt ki hősbőlállal. Az ellen golyója által 1849 Márczius 24-én Losoncz város belterén. Áldás lengjen hamvai felett*” A golyó a Sárkány vendéglő ablakából érkezett. A Fekete Sas gyógyszerár előtt érte testét. Hős lett, s a város tisztelettel adózott emlékei és társai előtt. Honvédemlékmű. A losonci 1849. márczius 24-i csata emlékére állították fel 1877. márczius 24-én a Kubinyi téren. Feliratai kis történelmi leckék: *„Losonczon 1849. Marczius 24-én Beniczky Lajos honvédőrnagy vezénylete alatt 350 gyalog- és 33. honvéd buszárr egy erős zászlóalj s gyalogság és egy osztály dzsidás ellen diadallal vívott csata emlékére”*

„Csak törpe nép felejthet ős nagyságot. Csak elfajult kor hősbőlőket. A lelkes eljár ősi sírlakához. S gyűjt régi fénynél új szövétneket”

„Debrődi János született 1829. évben Borsod megye Emőd községében, mint honvédbuszárr őrmester múlt ki hősbőlállal az ellen golyója által 1849. Marczius 24-én Losoncz város belterén” Márczius idusát sokáig itt ünnepelte Losonc városa. Itt hangzottak el szebbnél szebb szónoklatok, ünnepi műsorok, fáklyás felvonulások. Szerepét azután a Kossuth-szobor vette át, 1919 után a sorsára maradt, 1945 körül már szükségtelenné. Eltakarították.

A köztemető kerítésének közelében félig már földbe került címeres sírkő. Losonc 1849-es elpusztításának emléke. A városban tartózkodó gerillák által megölt és eltemetett orosz tisztet és katonákat Grabbe tábornok parancsára a kiválasztott lakosoknak pusztá kezükkel kellett kihantolni, megmosni, hogy azután újra temessék őket. Losonc. 1849. augusztus 7–9. Orosz bosszú. A Kubinyi téren, a templomok előtt berendezések, bútorok máglyája ég, az utcákban a fáklyától meggyújtott házak. Menekülő lakosok, a pusztítás örömetől megrészegeedett katonák örömujjongásai. Majd csend, a lakosok megalázó kárpótlása és újra csend. Romba döntött templomok, a Vigadó, a Sárkány vendéglő, házak épületek, reménytelenség. A Kubinyi család tagjai! A hamu alól pusztá kézzel mentik gyűjteményeik darabjait. Madártojások, az ipolytarnóci megkövesedett fa darabja, egy óriási könyvtár, régészeti leletek, dokumentumok, értékek. Vahot Imre odaadó segítése, az ország részvéte. A Phoenix madár példamutatása: Élni kell, hinni és remélni, ha kell a saját vérünkből táplálkozva. Hinni a jövőben a legreménytelenebb helyzetben is. Losonc újjászületett, s mint a mesében a királyleány minden részében százszor szebb és erősebb lett. Addig, amíg a világok első háborúja újra térdre nem kényszerítette.

Csordás József fekete obeliszkjén már nincs ott az arcképe. Letépték, ellopták. Sírkövei a losonci temetőben, szobrai, díszítései a város épületeinek ormain még láthatóak. Az egyik szoborcsoportja női alakját, az egyik internetes honlap a város legszebb keblű hölgyének nevezte. Igaza van, valóban csodálatos alkotás! Szerencsésebb, mint a losonci Kossuth-szobor, melynek elkészítésével először őt bízta meg az előkészítő bizottság. A sors nem adta meg neki a lehetőséget arra, befejezhesse. Hatalmas ünnepség keretében 1910-ben Holló Barnabás alkotását avatták fel. Azért, hogy 1919. január 3-án éjszaka a várost elfoglaló cseh katonák kötelet dobva a nyakára lerántsák, s végigvonszolják a város főutcáján. Megfosszák kardjától, lefejezzék és földbe ássák. Az egykori laktanya területén rejtőzködött évtizedeken keresztül. Mikor újra megláthatta a napvilágot már túl voltunk a „bársonyos forradalom” napjain. Kiásták! Szerencséjére magyarlelkületű embert hívtak hozzá, s az a beolvasztás helyett titkos helyre vitte, melyet csak néhány közeli, bensőséges barátjának árult el. Ma sincs Losoncon, fej nélkül várja, hogy fejet kapjon, s újra láthatóvá váljon. Szükség lesz eszmeiségére.

A Szilassyak sírkertje. Ápolt, de sűrű bozót veszi körül. Az ősök oszlopát *„Igaz fiú tiszteletnek házassági híve szeretetének atyai jó indu lattyánok, állandó emlékezetér(e) állíttatta... jo. szilassi és pilisi Szilassy József 1829. eszt.”* Szilassy (szilasi és pilisi) József (Losonc-Tugár, 1755. márc. 8–1837 júl. 2.) koronaőr majd országbáró. Egész életében hűen szolgálta a református egyházat.

1810-től egészen a haláláig a dunántúli ev. ref. egyházkerület főgondnoka is volt. Dr. Szilassy Béla. (1881. Budapest, 1962.12.16, Peking) Losonci földbirtokos, politikus. Édesapja, Aladár a dunamelléki egyházkerület főgondnoka volt. A Csehszlovák Köztársaság ideje alatt háromszor került vizsgálati fogságba. Az Egyesült Magyar Párt alapító tagja és ügyvezető elnöke. 1938 decemberében országgyűlési képviselővé választották és a felvidéki minisztérium államtitkára lett. Mindvégig kitartott nemzete és magyarsága mellett. Ifj. dr. Szilassy Aladár volt a magyarországi cserkészmozgalom elindítója, s ő kezdeményezte a Keresztény Ifjúsági Egyesület létrehozását is. Nemes tevékenységének korai halála vetett véget. A Scherer Lajos vezette egykori országos hírű losonci cserkészcsapatnak, a *Mi lapunk*nak csak történelmi emléke van. Losoncon ma nincs magyar lap, sem cserkészlet!

A Szígyártó család kriptájának oldalán lyuk tátong. A „kincs(?)” vadászoknak ellenállt az ajtó, de a fal nem. Nem adtak magyarázatot azok, akik a sírtáblákat kitepték. Szígyártó Sámuel végrendeletében minden vagyonát az egyházára és a városra hagyta. Szerény tisztelet az, hogy családi címere a Kubinyi, Zichy, Balassa, Forgách, Madách, Szilassy család címere társaságában felkerült a felújított Vigadó külső és színháztermének belső falára. A Református Teológiának is otthont adó házát néhány éve bontották le. Akkor volt egy ígéret arra, hogy a helyére került épület, bank falára felkerül egy emléktábla! Még nem készült el! A Teológia atyja, szellemi vezetője Sörös Béla lelkészek társaságában nyugszik: *Neved betűiről Az idő lemossa az aranyat: de amit nem erővel és hatalommal, hanem az Úr lelke által cselekedtéél az Ő dicsőségére, örökké megmarad!* – olvasom a feliratot. Az idő azonban nemcsak a betűkről mosta és mossa le az aranyat.

Winkler Jenő. Sírján csak a neve és dátumok. Keze s lelke munkával készült a holocaust emlékmű. A néki nyughelyet adó református temető alatti utcatorokból lassan eltűnnek az egykori zsidó gettót idéző épületek. 1944-ben alig négy hónap alatt, mintegy háromezer zsidó került vagonokba és táborokba. Csak egy százalékkuk tért vissza, majd többségük ment külföldre. A 18. század elején a Szilassy család adott védelmet a Losonc-Tugáron letelepedni szándékozó zsidóknak. Az általuk is létrehozott losonci zsidó hitközség egykor a legnagyobbak közé tartozott. Ma csecsemőstül, aggkórostul is alig 50-en vannak. Férfiak híján temetni sem tudnak. Igaz, lassan nincs is kit.

Azt várnám, hogy Bazovszky Lajos (Nógrád megye első Csehszlovák zsupánja) sírja búcsújáró hely lesz, de nem az! Akkor Prágából ezt üzenté a losonciaknak „... úgy ő, mint az elnökelete alatt működő Szlovák Nemzeti Tanács a Cseh-Szlovák megoldás mellett van, ami azt jelenti, hogy Magyarországtól elszakadva a

Cseh-Szlovák államhoz való tartozandóság kimondását kívánják, ami szerinte különben is befejezett tény, melyen változtatni már nem lehet...” Újsághír: „Az utcán plakátok adják tudomására a lakosoknak, hogy az új demarkációs vonal alapján Losoncot katonaság fogja megszállni. Mit tegyünk? A magyar kormány batározott utasításai szerint az eseményeket megnyugrással kell fogadni, ellenállást kifejtteni nem szabad... mindaddig, amíg nincs végleges döntés a megszállás csak politikai demonstráció jellegű, melyet az entente a győzelem jogán rendelt el. Nyíltan és bátran kifejezést adhatnak azon óhajuknak, hogy a jövőben is a Magyar Népköztársasághoz akarnak tartozni. Bazovszky Lajos nyugtató szavai „...ismételten kijelentette a megszállás békés szándékú, üldözésnek senki sem nemzetiségi, sem felekezeti okból kitéve nem lesz.” „Nincs jogunk Bazovszky kijelentésének öszintességében kételkedni, sőt éppen az ő egyéniségét kell az igazságosság és méltányosság garanciájának tekinteni ... a helyzet komoly, de kétségbeesni nem szabad ... most azonban fő a méltóságteljes komolyság, a nyugalom, a hidegvér...” – kommentálja ezt a cikkíró. A Losonc és Vidéke, a már csak néhány lapszámot megelő 1919-es évfolyam 1. számának Újévet köszöntő vezércikke: „Boldog Új Évet” „Legyőzöttek, lefegyverezve, elhagyatva, kiszolgáltatva a győzők telhetetlenségének és fékevesztett vad szenvedélyének egy szomorú sors küszöbén réveteg szemekkel nézünk a titokzatos jövőbe ... a győzelmi mámorban tombolókat ki fogja jőzanítani a korgó gyomor, a tél hidege, rá fognak eszmélni, hogy parlagon heverő szántóföldek körül rövid a dicsőség, meg fogják érteni, hogy munka nélkül nincs élet ... csak egy szikrányi türelem, jőzanság és komolyság ... még ebben az esztendőben rend lesz. Rend és béke! Kik öt év nyomorúságát végig kínlódtuk, most ne veszítsük el a fejünket, bízzunk a természet örök törvényeiben... 1919. január 3-a: „1919. január 3-án virradt fel Nógrád dicsőséges napja. Reggel 2 órakor indult el Jozef Ejem főhadnagy vezetésével egy 200 fős, Vysoké Myto-i fiúkból, isteni harcosokból álló szakasz, mely reggel 4 óra előtt bátor, elszánt támadással egyetlen lövés nélkül elfoglalta a losonci vasúti állomást. Az állomáson magyar honvédek őrsége volt, melyet lefegyvereztek. Ejem parancsot adott ki. Azt akarom, hogy reggel hét órakor ezt jelentsék: a város el van foglalva. Reggel hét órakor Adamec hadnagy a református templom előtt jelentést tett Ejemnek arról, hogy a város elfoglalták, 7 géppuskát, 1600 puskát zsákmányoltak valamint ezen kívül ágyukat, töltényeket, élelmiszert és nagy mennyiségű katonai anyagot. A város elfoglalásával a magyar lakosság is fellélegzett. Hiszen az utolsó időszakban a magyar gárdisták az utcákon lövöldöztek és veszélyeztették a járókelőket. A várost megszálltnak lett nyilvánítva. Aznap délután, amikor felelőtlen elemek tudomást szereztek arról, hogy a városba csak 200 férfi érkezett, melyek egy 2000 létszámú alakulatot fegyvereztek le, a Wilson-téren gyűltek össze, megtámadták a katonaságot, megtámadták az államunkat s a feldühödött lakosság Jozef Nosál' házáról letépte a már kitűzött cseh zászlót. A 20 férfiből álló katonai készség szétoszlatta a tömeget, nyugalom lett. A meggyalázott zászlót ünnepélyesen a katonaság és a városi képviselő

testület részvételével január 5-én tették a helyére”. Harmatosak lettek a Phoenix madár szemei.

Szabó Gyula festőművész ott akart örök nyugalomra térni, ahonnan belátja a várost. A református temető dombjáról ezt megteheti. De valóban nyugodtan nézelődhet? Emlékoszlopának sérülései másról szólnak. Pedig ő nem bántott senkit. Hittel és tisztelettel szerette városát, lakosait, a művészetet.

Vígh Károly (1885–1936. *Béke hamvaira*). Csak ennyi az emlékezés szövege. Nyomdájában magyar és szlovák helyi lapok, könyvek készültek. Volt idő, hogy Losoncon egy időben három-négy magyar helyi lap jelent meg. Ma nincs egy sem. Van két szlovák, ahol a magyar szónak nincs helye. A legutóbbi választások alkalmával az egyik szerkesztősége még azt sem engedte meg, hogy fizetett szolgáltatásként magyar nyelvű szórólap kerüljön az oldalai közé. A helyzet azóta sem sokat változott. Magyaroknak szlovákkul kell hirdetniük.

A Kármán család. Hogy valóban itt nyugszik-e Kármán József, nem tudni pontosan. Valószínűleg igen, elődeink, akik a névtelen sír fölé emlékoszlopot állítottak legalább is így vélték. Pongó Pál sírja ősi sírja volt az iránytű. A *Losonc és Vidéke* 1891. júliusában tette közzé a helybeli főgimnázium tanulójának, Kovács Ernőnek a *Madách-emlékügyi bizottság* pályázatára írott „*Kármán József élete és irodalmi működése*” c. dolgozatát: „... ha Kármánt nem gyászolta is saját kora érdemeibe méltóan, annál nagyobb kötelezettség vár a bálás utódokra; annál inkább kell törekedniük emlékének külső jegyek által is megörökíteni. Városunk társadalmi tekintetben már szolgált egy csekélységgel Kármán emlékének, midőn a kebelében létesült Irodalmi és sajtó részvénytársaságot róla nevezte el, nem különben legelső tanintézetünk éppen e pályamű kitűzésével bölcsen odahatott, hogy legalább mi, a tanuló-ifjúság, tüzetesebben tanulmányozzuk őt s megismerkedjünk vele s üdvös működésével.” Maradandót alkotott! Kármán tisztelete és kultusza több, mint 100 éve tart. „Kármán József Irodalmi és Kulturális Társaság”, a Kármán önképzőkör, A Magyar Királyi Állami Kármán József Gimnázium, Kármán József színház és Színkör, a Kármán-Napok, s a legújabbak a Kármán Egylet Polgári Társulás, a Kármán József Magyar Tanítási Nyelvű Alapiskola. 2001. novemberében 50 év névtelensége után nevet kapott az ősi épületben, a történelmi falak között székelő iskola, s remélem, új hitet, új erőt is.

Az iskolai falai történelmet sugároznak. A gimnázium első fénykorának megteremtője id. Kármán András sorrendben 17. rektora, közel 30 évet töltött el a katedrán. Példaképpül utódainak ifj. Kármán Andrásnak és sok-sok kiváló pedagógusnak. A temetők sírjai üzennek. Kovács Benjámint, tanár;

Gresits Miksa, főgimnáziumi igazgató, a magyar kultúrának 32 éven át lelkes munkása, Msgre. Laczek Gyula, c. kanonok és vallástanár; Dr. Layer Antal, a mennyiségtannak és a zenének 30 éven át tudós és lelkes apostola; Malesevics Emil, a természettudományoknak 34 éven át odaadó hirdetője; Grohmann Vilmos, főgimnáziumi tanár; Csékay Károly, gimnáziumi és tanítóképzői rajztanár és akadémiai festő; Kovárcz Emil, zenetanár, zeneköltő a losonci Dalegylet karnagya; Micsinyei és Beniczei Beniczky Kálmán, gimnáziumi igazgató, a Ferenc József rend lovagja; Nemes Fest Ernő, főgimnáziumi tanár; Pásztor Mihály gimnáziumi tanár; Sobel Leon, zenetanár; Cseh Gusztáv, tanár, festőművész és sokan mások.

Tanársírok! Ritkán ég rajtuk az emlékezés gyertyája. De még így is tudják hirdetni a múltat, az iskola üzenetét. A református temetőben ősi sírok fölé kerülnek most újak. A sírkövek elablása jelölt sírokat tesz jeltelenné. A köztemetőben már alig találni 19. századi sírhantot.

Sétálok a temetőkben. Látom, hogy merül el a múlt, hogy ad helyet a mának. Fogynak a sírkövek, fogynak az utódok, fogynak a magyar nevek. A népszámlálások adatai alapján 1880-ban a 5627 lakos közül 3609 volt magyar, 1900-ban 9530-ból 8187, 1910-ben 12939-ből 10634, 1919-ben 16467-ből csak 4528, 1941-ben 14987-ből 12661, 1970-ben 20765-ből 3514, 1990-ben 28856-ből 4804 lett magyarként jegyezve, s bár e sorok írásakor még nincsen hivatalos végeredmény az előzetes adatok szerint az idei, 2001-es népszámlálás után az arány kedvezőtlenebb. Mindenki szabadon dönthetett! Megszámláltattunk, és kevesebben lettünk.

Sétálok a temetőkben. Tűnődöm. Nem csak a fizikai elmúláson. Bennünk, vagy rajtunk kívül vannak az okok? Vagy mindkét helyen? Számos, eredetileg csak magyar feliratú sírkőre már szlovák nevek és szövegek kerülnek. A gyermek nem akarja érteni szülei nyelvét, s talán a szülő sem akarja, hogy értse a gyermekét. Egy, magát egykori jeles magyar kulturális és társadalmi kör utódjának valló mostani magyar polgári társulás, olyan elnököt választott magának, aki gyermeket szlovák iskolákba járattja. A még tized sem elérő magyar civil szervezetek legalább két, nézeteiben és felfogásában jelentősen eltérő csoportra oszlanak meg. Úgy egy évvel ezelőtt, amikor komolyan felvetődött egy magyar járási lap elindítása, az arra igényt tartó jövendőbeli előfizetők száma nem érte el a 300-at. Így nem is indult el! A városban ma egy kézen megszámolható azon üzletek száma, amelynek magyar felirata (is) van. A kiváló eredményeket felmutató magyar óvodai osztályok az állandó veszélyeztetettség terhe alatt dolgoznak. A státusztörvényből a legtöbben csak azt jegyezték meg, hogy pénzt, juttatásokat ad...

Tűnődöm. Voltunk, ma még vagyunk, de leszünk-e, s ha igen – meddig?

NÓGRÁD IRODALMI TURIZMUSÁNAK LEHETŐSÉGEI

A történelmi Nógrád megye hagyományosan szerény mértékben élt az-
zal a lehetőséggel, amelyet újabban turizmusnak nevezünk, s amelynek ma-
gyarországi előzményei is évszázadokra nyúlnak vissza. Éppen a legújabb
időkben előnyben részesített gyógyturizmus volt az a hagyományos terület,
amely már a XIX. század első felében is egy-egy terület infrastrukturális
fejlődését elősegítette.

Ha a mai lehetőségeket számba vesszük, meg kell állapítanunk, hogy a
megye ún. „minőségi” turizmusának komolyabb fejlesztésére, legalábbis
első közelítésben, nincsen reális lehetőség. (Ez ugyan jelentős mértékben
változhat, különösen akkor, ha a 2012-es olimpia rendezési jogát megkap-
juk – az ugyanis az elképzelések szerint a főváros mellett más, többek kö-
zött Nógrád megyei településekhez is kapcsolódna –, az alábbiakban azon-
ban inkább a közeli lehetőségekkel foglalkoznánk.) Az egykori vármegye, de
különösen annak déli (magyarországi) fele sokkal inkább a szerény igényű
csoportos turizmusnak kedvez, mintsem a nyaralás változatos és nemzetkö-
zileg elterjedt „igényes” (vagyis költséges) formáinak. A szállodák többsége
egyetlen településen, Losoncon található; másképp fogalmazva: a mai Nógrád
megyében egyetlen szállodát találunk, a salgótarjáni Karancs Szállót. Itt akár
meg is állhatunk az infrastrukturális adottságok elemzésében; nem mintha nem
volna tanulságos a MÁV és Volán menetrendek tanulmányozása (nincs még
egy Pesttel szomszédos megye, amelynek székhelye, ha nem is feltétlenül át-
szállással, de csakis a szerelvények szét- és összekapcsolása útján közelíthető
meg, az időtartamról már nem is szólva), de ennek kisebb a jelentősége: az
„igényes” turista úgyis autóval érkezne, ha jönne. Mindazonáltal a megye föld-
rajzi helyzeténél jelenleg jellemzőbb a fizikai elérhetősége. Aki azt kérdezi, mi-
lyen messze van a fővárostól mondjuk Balassagyarmat, annak azt kell monda-
nunk, hogy valóságosan (tömegközlekedés) nagyjából Szegeddel egyezik a tá-
volság, de gondolatban (térképen) csak a fele, sőt személygépkocsival – hála a
2/A útnak – talán még annál is közelebb van.

A modern ember – az elterjedt hiedelemmel ellentétben – nem szeret
utazni. Legkevésbé a fejlett társadalmakban élők viselik el az utazás „gyöt-

relmeit”, s ha volna egy olyan gép, amely idővesztés nélkül egyik helyről a másikra röpítené őket, bizonyára azt használnák, hiszen a fő motívum: másutt lenni, mint ahol élünk, a lehető legkevesebb (legrövidebb idejű) utazás révén. Erre a „másutt-lét”-re épül a modern turizmus, amelyben az utazás valójában csak zavaró tényező.

Vajon van-e mégis lehetőség Nógrádban a turizmus fejlesztésére? S ha igen, melyek azok a területek, ahol ennek *a pillanatnyi helyzetet és adottságokat figyelembe véve* reális esélye lehet?

Úgy gondolom, az *irodalmi turizmus* alkothatná a Nógrád megyei turizmus gerincét, jelenthetné azt az alapot, amelyre a későbbiekben a turizmus egyéb formái épülhetnének. Legfőbb érvként a máig meghatározó történelmi adottságokat emelném ki. Nógrád hagyományosan az irodalom hazája; nincs még egy terület, ahol a megye méreteit és lélekszamarányát annyival meghaladná a „teljesítménye”, mint éppen itt. Ha valaki számba veszi a klasszikus (1945 előtti) magyar irodalom legjelentősebb alkotóit, legalább kétszer annyi író, költőt talál Nógrádban, mint egy átlagos vármegyében, s ami talán még érdekesebb, minél magasabbra helyezzük a mércét, annál inkább érvényes lesz ez az összefüggés. Nyilván nem célszerű az irodalmi turizmus nevében túl sok alkotót előtérbe helyezni: az erőforrások ésszerű allokációja, a komparatív előnyök és hátrányok mérlegelése itt is arra int, hogy ésszerűbben döntünk, ha a legkiemelkedőbb alkotókra koncentrálunk. Konkrétan s időrendben haladva: Balassi Bálintról, Rimay Jánosról, Kármán Józsefről, Madách Imréről és Mikszáth Kálmánról lehetne szó, s esetleg még Komjáthy Jenőről. Ezt a névsort könnyűszerrel lehet majd bővíteni, első lépésben azonban nem érdemes: aki íróink nyomába eredve Nógrádba látogat, néhány kiemelt emlékhelyet szeretne felkeresni, nem pedig tucatnyi helyen végigszáguldani, ráadásul feltételezhetően egyéb látnivalókra is kíváncsi.

KITEKINTÉS

A Nógrád irodalmi turizmusa melletti érvelést külföldi példákkal szeretném megerősíteni. Az irodalmi turizmus ugyanis nem magyar találmány. Változatos formában és mértékben, sok helyen megtalálható, ahol jelentős irodalmi személyiség született, élt vagy meghalt. A Majna menti Frankfurt ugyan meglehetősen nagy város, s igazán nem lehet azt állítani, hogy egyedül Goethének köszönheti a hírnevét, mindazonáltal Goethe szülőháza máig fontos idegenforgalmi látványosság, s a kapcsolódó „szolgáltatások” köre jelzi (képeslapok, könyvek, feliratos poharak, pólók

és egyéb szuvenírek), hogy üzletileg sem lehet ráfizetéses. Stratfordban ugyan nem jártam, ám a filmbeszámolók alapján egyértelmű: a város nem annyira „áldoz” Shakespeare-re, hanem inkább megél belőle, vagy legalábbis kiegészíti bevételeit, kihasználva azt az egyedülálló adottságot, hogy ott született Shakespeare.

A modern irodalmi turizmus hazája azonban Dublin, a XX. századi irodalom egyik leghíresebb szerzőjének, Joyce-nak a szülőföldje. Írország egyébként is sok helyütt példaképpé vált, amióta bebizonyosodott, hogy egy évszázadokon át függő helyzetben lévő, még a közelmúltban is elmaradott ország képes lehet az egykori anyaország gazdasági teljesítményét felülmúló eredményre.

Amennyire ma meg tudjuk ítélni, spontán előzmények után vált Joyce a város egyik fő idegenforgalmi „nevezetességévé”. Ismeretes, hogy az 1922-ben Párizsban megjelent *Ulysses* számos országban tiltott olvasmány volt, a legtöbb helyen egyenesen pornográfiának minősítették. Európában a valláserkölcsi kérdésekben meglehetősen szigorú elveket valló Írország volt az utolsó helyek egyike, ahol a könyv megjelenhetett. A regény Leopold Bloom egyetlen napját (1904. jún. 16.), dublini „bolyongását” meséli el, s ez a nap vált aztán Joyce tisztelőinek körében az évente megünnepeelt Bloomsday alapjává. Ma már nemcsak a tisztelők szűk köre ünnepel, s az idegennek sem kell az irodalmi topográfia rejtelmeiben elmerülnie: Dublin utcáin egy ideje táblák jelzik a regény főhősének útját, a kocsmákat, ahol ivott, s az egyéb helyeket, ahol megfordult. Mivel a regény főhőiséhez Joyce egyik magyar ismerőse szolgáltatta a mintát (akivel Triestben állt kapcsolatban), s maga a könyv is világosan utal Bloom magyar eredetére, kísérlet történt arra, hogy a Bloomsdayt ne csak Dublinban, hanem Szombathelyen (Bloom feltételezett származási helye) is megünnepeeljék. Ez azonban, úgy hírlik, nem volt igazán sikeres. (A dátum alapján ezen nem csodálkozhatunk: Nagy Imre kivégzésének napja, amely szerencsétlen módon egybeesik Leopold Bloom bolyongásának napjával, Magyarországon eleve alkalmatlan az ilyen és hasonló rendezvényekre.)

A dublini példa több szempontból is figyelemre méltó. Joyce egyike a legkevésbé olvasott szerzőknek, leghíresebb műve, az *Ulysses* sem kivétel ez alól. Sőt! Sikerét sajátos módon éppen annak a közmegegyezésnek köszönhette, amely szerint az *Ulysses* olvashatatlan. (E sorok írója az 1974-es második magyar fordítás megjelenése után két évig nem talált senkit az ELTE BTK-n, aki végigolvasta volna.) Ez jól mutatja, hogy az irodalmi kultusz akár végletes módon el is szakadhat az írói életműtől. A név ismert-

sége, vagyis a szó szoros értelmében vett hírnév az, ami igazán számít, s nem az élet vagy az életmű, ill. az utóbbiak „hírértékű” vonatkozásai keltenek figyelmet; az *Ulysses* esetében pl. a tiltások, a megjelenés körülményei sokkal ismertebbek, mint maga a mű.

Az eset másik érdekessége, hogy egy ország fővárosának vált jelentős nevezetességévé szerző és főműve, ahol pedig egyéb látványosságokban sincs hiány.

Az irodalmi turizmust nyilván mindenütt meghatározzák a hagyományok és a helyi sajátosságok, néhány általános vonásukra azonban érdemes odafigyelni. Ezek közül a legfontosabb az, hogy a folyamatos látnivalók és programok mellett általában kialakulnak az ünneplésnek az év egy jól meghatározott napjához vagy szűkebb időszakához kapcsolódó, évenként ismétlődő rendezvényei. A házak, templomok, temetők, utca-sarkok, kocsmák, szerkesztőségek táblákkal jelölt helyei és a kapcsolódó szolgáltatások (múzeumok, emlékszobák, kiadványok, emléktárgyak stb.) a folyamatos érdeklődést szolgálják, míg az évenkénti nagyrendezvények látványosabb és mozgalmasabb jellegüknél fogva a résztvevők jóval nagyobb körét vonzzák.

NÓGRÁD LEHETŐSÉGEI

A korábbiakban említett alkotók közül Madách és Mikszáth alkalmas arra, hogy Nógrád irodalmi turizmusának fókuszába kerüljön. Nem csupán azért, mert a többieknél sokkal népszerűbbek, de azért is, mert életük és életművük több nógrádi helyszínhez is szorosan kapcsolódik. Madách esetében Alsósztrégova és Csesztve, Mikszáthnál Szklabonya és Horpács, s mindkettőjükénél Balassagyarmat azok a helyszínek, ahol már most is állandó kiállítások várják az érdeklődőket.

Első közelítésben azt mondhatjuk: nem több kiállításra, inkább több információra és a kapcsolódó szolgáltatások teljesebb körére lenne szükség a meglévő lehetőségek jobb kihasználásához.

Ezekre a településekre ugyanis egyáltalán nem könnyű eljutni. Tanúsíthatják ezt azok, akik 1998 őszén, egy kétnapos salgótarjáni Madách-konferencia alkalmából autóbusz-kiránduláson vettek részt. A busznak sikerült „észrevétlenül” elhaladnia Alsósztrégova mellett, egészen Nagykürtös határáig: az alsóbbrendű úton ugyanis nem jelezte tábla az Alsósztrégovára vezető bekötő utat. Az sem segíti elő az emlékhelyek felkeresését, ha nem lehet előre tudni a nyitva tartást, s esetleg zárva találja a múzeumot az érdeklődő.

Az érdeklődés felkeltése mellett lényeges, hogy az egyéb információk mennyire motiválják az úti célt kereső turistát, vagy esetleg azok hiánya visszatartja-e az érdeklődőt az eredeti tervtől. Étterem, benzinkút, szállás „mindenütt” van Magyarországon és Szlovákiában is, de amikor igazán éhes valaki, amikor valóban fogytán van a benzin, vagy sötétedni kezd, és nincs fedél a fejünk fölött, akkor vesszük észre, hogy ezeket a „mindenütt” jelenlévő dolgokat nem is olyan könnyű megtalálni.

Az irodalmi turizmus fejlesztéséhez ezek a területek is értelemszerűen hozzá tartoznának. Mint ahogyan azt is meg kellene oldani, hogy a megyei kiadványokon túl az említett alkotók főművei is folyamatosan kaphatók legyenek az emlékhelyeken. Aki ma a csesztvei vagy horpácsi múzeumba látogat, sok érdekes könyvet vásárolhat a helyszínen, csak éppen Madách vagy Mikszáth főműveit sokszor hiába keresi. Pedig ott lenne a helyük – a szlovákiai emlékhelyeken szlovák fordításban is! – a múzeumok kínálatában. Talán nem nagy, mégis biztos bevételt jelenthetnének a múzeumoknak, Balassi, Rimay, Ferenczy Teréz, Komjáthy verseivel, a *Fanni hagyományával* együtt. Már maga a kínálat is reklámértékű volna, hiszen minden magyarázatnál, múzeumi vezetésnél hitelesebben tanúsítaná Nógrád irodalmi hagyományait.

A nemzetközi gyakorlatnak megfelelően célszerű volna az irodalmi ünneplésnek a jelenleginél koncentráltabb, hatékonyabb formáit kialakítani. Pillanatnyilag a Magyar Dráma Napja (szeptember 21.) körüli hét látszik a legalkalmasabbnak olyan rendezvénysorozat megtartására, amely a résztvevők körét jelentősen bővíthetné.

INTERNET

Ma már nem lehet kérdéses, hogy mindazok az információk, amelyek Nógrád irodalmi turizmusának fejlesztését hatékonyan szolgálhatnák, elsősorban az interneten jelenhetnének meg. A kedvezőtlen tapasztalatok ugyan sokakat óvatosságra intenek mostanában, ám az internetet ért támadások, legalábbis ami a megjelent információk tartalmát, azok esetleges cenzúrázásának kérdését illetik, ha jobban belegondolunk, többségükben ugyanolyan megalapozatlanok, mintha valaki Gutenberget hibáztatná, mondván, hogy az ő technikája tette lehetővé Machiavelli vagy Sztálin írásainak kinyomtatását is. Abból sem szabad messzemenő következtetést levonnunk, hogy Magyarországon egyfajta káosz jellemző az internetes szolgáltatások túlnyomó többségére. Illetve annyi következtetés mégis csak levonható: szerkezetében és tartalmában is átgondolt, folyamatosan pontosított, lehetőleg naprakész információt kell szolgáltatni.

Nógrád irodalmi turizmusához a háttér-információkat az egyes alkotók életművei, életrajzai, az azokat kiegészítő képi információk jelenthetnék. Ezekhez kapcsolódva jelennének meg az emlékhelyek, azok megközelítési lehetőségei, nyitvatartási idők, kapcsolódó szolgáltatások stb. A lényeg itt nem az információ mennyisége, sokkal inkább a minősége és megbízhatósága. Látszólag egyszerű kérdésekről van szó, de a látszat ezúttal is csal, s ezt két példával érzékeltetném.

2001 nyarán egy alkalommal az Országos Széchényi Könyvtár technikai okok miatt zárva tartott, s erről azok, akik az előző napon ott tartózkodtak, értesültek. Az OSZK vezetősége látszólag komoly súlyt helyezett arra, hogy lehetőleg senki se menjen fölöslegesen a könyvtárba, hiszen a ruhatárostól a könyvtárosokig mindenki felhívta erre az érkezők figyelmét. Az interneten azonban nem jelent meg idejében a zárva tartás. Aki mondjuk Szegedről indult másnap reggel útnak, abban a reményben, hogy az OSZK-ban kutat-hat, azt bizonyára nem vigasztalta, amikor megtudta: ha nem interneten, hanem telefonon érdeklődik az előző napon, akkor megtudhatta volna, hogy fölösleges utaznia.

Az élet valójában mindenütt jóval bonyolultabb annál, mint amit a múzeumok szokásos „nyitva: hétfő kivételével naponta x órától y óráig” táblái mutatnak. Aki pl. 2001. augusztus 5-én vasárnap Csesztvén szeretett volna a múzeumba bejutni, az pórul járt. S hogy valóban voltak, akik szerettek volna bejutni, azt aznap délután Csesztvén tudtam meg én is. Augusztus 5-én történetesen falunap volt, ezért tartózkodott másutt a múzeum gondnoka is. Úgy gondolom, az ilyen és hasonló kedvezőtlen tapasztalatok, s végső soron a dezinformálás jelentős mértékben hátrál-tathatja nemcsak az irodalmi turizmust, de az egyéb területeken való előrelépést is. Akit szándékolatlanul ugyan, de mégiscsak megtévesz-tettek, félrevezettek, hiszen a bejáraton azt olvassa, hogy a múzeum nyitva van, valójában azonban még sincs nyitva, az nem fog a miérteken töprengeni, inkább lebeszéli ismerőseit arról, hogy fölöslegesen utaz-zanak.

A pontos információ átgondolt és fegyelmezett munkavégzést felté-telez. Vegyük észre, itt nem az a gond, hogy valahol falunapot (szüreti mulatságot, búcsút stb.) tartanak, nem is az, hogy ilyenkor egy intéz-mény (múzeum vagy étterem) zárva tart, hanem, hogy minderről nem lehet előre pontosan tájékozódni. A falunapnak (szüretnek, búcsúnak, húsvéti körmenetnek) előre tudható időpontja van, s ezt az információt lehetőleg mindenütt egyidejűleg tudatni kell: a múzeum bejáratán éppúgy, mint az interneten.

KAPCSOLÓDÁSI LEHETŐSÉGEK

Az irodalmi turizmus nem önmagában létező jelenség. Aki az irodalom iránt mélyebben érdeklődik, s ezzel összefüggésben kirándulásokat tesz meg, az általában nagyobb érdeklődést tanúsít egyéb látványosságok iránt is: a múzeumok, kiállítások, templomok, várromok, koncertek és színi előadások mellett vélhetően nagyobb valószínűséggel vonzza pl. a faluturizmus. Az információs rendszert tehát célszerű kiegészíteni ezekkel a lehetőségekkel, ugyanakkor bátran eltekinthetünk mondjuk a teniszezéstől, golfozástól, akvaparkoktól, s más, a turizmus eltérő formáihoz kapcsolódó szolgáltatásoktól.

Az internetes szolgáltatásnak van egy különleges előnye: gyors és egyszerű lehetőséget adhatunk a visszajelzésre, s e visszajelzések nyomán a rendszer korrekciója időről időre elvégezhető. Nem szükséges tehát minden részletében pontosan előre látnunk, hogy az irodalmi turizmus milyen egyéb érdeklődéshez, igényhez kapcsolódik: az esetleges hiányokat az érdeklődők úgyis jelezni fogják.

A „CÉLKÖZÖNSÉG”

Az eddigieket egy fontos kérdés megválaszolásával zárnám: kikre épülhetne Nógrád irodalmi turizmusa? Úgy gondolom, főképp értelmiségiek, s azon belül is elsősorban a pedagógusok jöhetnének szóba. Ennek megfelelően Nógrád irodalmi turizmusának lehetőségeit nem csak az interneten kellene reklámozni. Sőt, valójában az internet inkább az érdemi információk szolgáltatásának fóruma lehetne, s emellett célzott reklámra, elsősorban olyan szórólapoknak az iskolákba történő kiküldésére lenne szükség, amelyek az internetes információkra felhívják a figyelmet. Az internet-használat egyik jellemző helyszíne ugyanis éppen az iskola.

Ha a mai tapasztalatokból indulunk ki, akkor azt mondhatjuk, hogy a tanárok nem feltétlenül családtagjaikkal vagy kollégáikkal keresik fel az irodalmi emlékhelyeket, bár természetesen az ilyen alkalmak sem ritkák. Igen gyakran a diákjaikat viszik el olyan kirándulásokra, amelyek során múzeumokat, köztük irodalmi emlékhelyeket keresnek fel. S ezt a tevékenységüket érdemben egyetlen szervezet vagy rendszer sem segíti, voltaképpen az internet sem, ill. nem elegendő mértékben.

Miközben állítólag tetemes mennyiségű információhoz jutunk nap mint nap, lehetetlenség nem észrevennünk azt, hogy aki nem egyszerűen „böngészni” szeretne, hanem konkrét kérdésekre választ kapni, az alig van jobb helyzetben, mint korábban. Az a tanár, aki a diákjainak mondjuk egy háromnapos kirándulást szervez, igen sok időt tölthet el az információk beszerzésével, s a legkevesbé sem érzi azt, hogy ehhez a modern technika túl nagy segítséget nyújtana. Pedig nyújthatna! Ma már elméletileg nincs szükség arra, hogy menetrendeket lapozgassunk, térképboltokban keresgéljünk, szállás és étkezési lehetőségek után nézzünk stb. Mindazt az információt, ami egy háromnapos jól sikerült nógrádi kiránduláshoz szükséges, elvileg percek alatt meg *lehetne* kapni az interneten. A gyakorlatban azonban nemcsak meglehetősen időigényes egy ilyen vállalkozás, de kétséges kimenetelű is. Még a különben példászerűnek mondható internetes MÁV menetrendnek is áldozataul eshet egy látszólag jól előkészített kirándulás. Sajnos a MÁV-nál is a „szájhangomány” az aktuális információk terjesztésének legfőbb módja, akárcsak az Országos Széchényi Könyvtárban: vagyis a Kossuth Rádióból ugyan megtudhatjuk, hogy az adott napon vágányfelújítások miatt néhány járat előbb indul a szokásosnál, esetleg buszok szállítják az utasokat, de az internetes menetrendben ennek nyoma sincsen, aki tehát az internetre hagyatkozik, az lekésheti a vonatot.

A pedagógusok bizonyára szívesen fogadnának egy olyan internetes szolgáltatást, amely a kirándulások során felmerülő kérdések struktúráját és komplexitását legalább igyekszik megközelíteni, s ha Nógrád az a hely, ahol ilyen információs szolgáltatás létezik, akkor nyilván előnyben fogják részesíteni a nógrádi úti célokat. Egyáltalán nem biztos persze, hogy legközelebb is azt választják, vagy hogy másoknak Nógrádot ajánlják. Ez már azon is múlik, hogy milyen tapasztalatokat szereznek. Valóban nyitva van-e a múzeum, amelynek nyitva kellene lennie, vagy a gondnoknak más elfoglaltsága lévén, zárva tart? Fogad-e az étterem, amelynek állítólag szintén nyitva kellene lennie, vagy esküvői rendezvényre való hivatkozással eltanácsolja a jövevényt? Lehet-e az úton közlekedni, amely a térképen szerepel, vagy éppen futó- vagy kerékpárverseny van, s ezért lezárták a forgalmat? Az ilyen és hasonló lehetőségekre, veszélyekre csupán a figyelmet lehet (sőt: szükséges!) felhívni az interneten; a választ az érintetteknek, a múzeum gondnokának, az étterem vezetőjének, az Útinformnak kell megadniuk: az ő felelősségüket nyilván nem lehet, de nem is szükséges átvállalni.

NÓGRÁDTÓL NÓGRÁDIG

Nógrád irodalmi hagyományai egy államhatár mindkét oldalának településeihez köthetők, ennek megfelelően az irodalmi turizmus esetében is célszerű eltekintenünk ettől a remélhetőleg rövidesen formálissá váló sajátosságtól. Még akkor is ebből kell kiindulnunk, ha esetleg egy rövid intermezzo a határ „fokozódásához” vezetne: ennek reális a lehetősége, ha figyelembe vesszük, hogy nem feltétlenül azonos napon lesz mindkét ország az Európai Közösség tagja, márpedig ha nem egyidejű a felvételünk, akkor éppen a határ tekintetében lehangoló kötelezettségekkel kell szembenéznie az Európai Közösségbe elsőként felvett félnek. Úgy gondolom azonban, hogy ez sem változtathatja meg alapvetően azt a koncepciót, amely szerint Nógrád irodalmi hagyományait csakis a történelmi Nógrád megyében lehet ápolni, s ennek megfelelően Nógrád irodalmi turizmusa szükségképpen a történelmi Nógrád megyére vonatkoztatandó. Magyarán szólva információcserére, sőt lehetőség szerint együttműködésre lenne szükség a két ország között. Ezt az a felismerés alapozhatná meg, hogy mind északon, mind délen hasonlóak az adottságok: különleges, a tehető külföldieket vonzó látványosságokban vagy programokban egyik térség sem bővelkedik, ugyanakkor az irodalmi turizmushoz kapcsolódó igények kielégítésére mindkét térség alkalmas.

A JÓSZÁNDÉKKAL KÖVEZETT ÚT ÉS AHOVÁ VEZET

Részlet a szerző *Átváltozások (Egy elröppent élet fejezetei)*
című készülő esszéregényéből

Még valamikor a hatvanas évek második felében, midőn egy borús délelőtt a Zichy-ligeten át a Helyőrségi klub felé igyekeztem, összebotlottam a megyei KISZ Bizottság új munkatársával. A megyei könyvtárból és helyi irodalmi szerepléseimből, publikációimból ismert, tudhatta, hogy érdeklődésem szerint a szellemi kultúra köréhez tartozom. Fölvetette, figyelemmel plebejus gyökereimre, köztük lenne a helyem, s ráadásul érdemben szólhatnék bele a kulturális élet helyi fiatalságot érintő kérdéseibe. Kibökte végül:

– Szeretnénk, mert értesz hozzá, ha a KISZ városi végrehajtó bizottságának tagjaként vennél részt ebben a munkában. (Így, többes szám első személyben, ahogyan megszoktuk már.)

– Ugyan – mondtam –, hiszen tagja sem vagyok a KISZ-nek!

– De a DISZ-nek tagja voltál...

– Persze, mint majdnem mindenki azelőtt – vetettem közbe.

– Mit számít az? Beléptetünk, adoptáltatunk, és legközelebb már a vébé ülésén veszel részt.

Már elillant emlékezetemből ez a beszélgetés, amikor egy délelőtt hívat igazgatóm, hogy ugorjak át a városi KISZ bizottságra, ahol várnak rám. Most, azonnal. Nyilván megfélemeztem valamiről.

Lélegzetet vettem, de nem jutottam szóhoz.

– Csak semmi ellenvetés – szólt közbe. – Nem magánügy, még fontos lehet valamikor.

Így kezdődött szinte véget nem érő, ranggal induló szereplésem a KISZ-ben, ahol egy városi titkárváltást és két kitüntetést megértem, csak épp az örökös, egyáltalán nem fiatalos ülésezések igazi értelmét nem láttam be, nem tudtam magamnak megmagyarázni soha.

A demokratikus formák nagyon is tetszettek, de egy idő után rágódásaink a végeláthatatlan napirendeken egyre inkább tűntek fölös fontoskodásnak vagy szerepjátszásnak, semmint az ifjúság valós képviselőit. A lényegi

kérdések soha nem itt dőltek el – ez azért igencsak kiderült nem több, mint egy év alatt. Ha már nem lehetett elég tényleges problémát feltáró saját ügyünk, a munkamegosztás jegyében csak tovább rágtuk azt a gittet, amit olykor több lépcsőn át „fölülről” utaltak lejjebb nekünk.

Persze távlatból, hosszabb idő – éspedig micsoda idők! – leforgása után könnyű mindezt így tálalni utólag – gondolhatja bárki, és jogosan gondolja!

Tény, hogy azokban az években *igazi hit, a fejlődés, előrelépés reménye nélkül ezt sem lehetett vállalni, sem cselekedni*. Sokan gondolkoztunk így: *jobbá kell tennünk magunk körül a világot, hogy változtathassunk a – bizony már akkor sokunknak sok tekintetben nem nagyon tetsző – valóságon*. Hogyan?

Ki-ki a saját környezetében, legális keretek között... Becsületesen.

Már ekkor átváltottunk volna valamennyien? Nem hinném. Szüksége sem volt rá mindenkinek.

A baj csak az volt, hogy legtöbbünknel elmaradt e fölismerés után *a dolgok következetes végiggondolása, a szigorú szembenézés a tényekkel és önmagunkkal, hogy vajon mekkora a realitásuk e vágyálmoknak, ezeknek az önmagukban vitathatatlanul szép elképzeléseknek tényleges környezetükben*. Mindez szóról szóra igaz és kiterjeszhető volt a már felnőttek „játékterületét” képező egyetlen párt, az akkori MSZMP naiv közkatonaíra is. Aki nem vállalta ezt, a beavatkozás, a változtatás leghalványabb reményéről is lemondott akkor; s csak később, miután a rendszerváltás után egyértelművé vált, hogy egy *hamis illúzió* terhét utasította el, repeshetett (már kockázatmentesen) az örömtől, mert még ártatlanságát (kívülállását) is megőrizte...

Mi pedig, mint oly sokan mások, egy elvarázsolt társadalom elvarázsolt álom-alakjaiként csak építgettük tovább ezt az igazi valósághoz már-alig-köze-sincs, kísérteties álomvilágunkat, ahogyan a mienknél „nagyobbak” is rendre épültek néhány fokkal följebb, és végül az „egészen nagy”, ugyanezzel a szisztémával, legfölül... Az „altatóprogram” társadalmi méreteken, kifogástalanul működött.

De hogyan? Kiknél?

Való igaz, családjunk egyetlen tagját sem érte sem az ún. „létező szocializmusban”, sem az ‘56 előtti Rákosi-diktatúrában olyan súlyos atrocitás, mint az ismertté vált málenkij robot, a Gulág, az internálás, kitelepítés és hasonló szörnyűségek. (Bár később megtudtam: feleségem fölmenőit sajnos, igen!) Nem mondom, hogy nem jutottak el hozzánk az első időkben is (esetlegesen, hiányosan) bizonyos hírek, de mégsem *engem* vertek az ÁVH pincéiben, mégsem *én* vártam ítéletre a börtönök mélyén, halálra a siralomházban, az akasztófa alatt...

(Miért nem vert valaki annak idején szájba, vagy legalább egy szöveget a körmöm alá, hogy a fájdalom eleven emléke tartotta volna ébren öntudatomat?! Mert enélkül, úgy tűnt, képtelen voltam fényes nappal eszméletemnél maradni. És magamban lassacskán elveszítettem önbecsülésem koordinátáit, egykori éntudatomat...)

Átváltoztam volna? Környezetem egyirányú elvárásaiba simuló „jótékony feledékenységgemmel” végül feltétlenül. (Előző, válogatott kötetem *A látszat színes-édes légyfőgóján* című prózájában utalok erre a folyamatra. – *Változatok egyensúlyra*, Árgus Kiadó – Vörösmarty Társaság, 2001.)

Szegény anyám, amikor első, homályos sejtései után félreérthetetlenül meggyőződött új világnézetemről, pszichésen majdnem összeroppant. (Úgy éreztem, ostobaság lett volna titkolnom előtte!) Azt hiszem, ekkora lelki fájdalmat testvérbátyja, de édesapánk elvesztésekor sem élt át, hiszen ha szeretteit szívéből tépte is ki a halál, legalább nem kellett bennük, *az emberben* csalódnia... Aztán magához térve a megütközés révületéből, újabb és újabb erőt gyűjtött, s a maga módján próbált fölém kerekedni, meggyőzni választásom tarthatatlanságáról, ismert érvek hosszú sorát állítva az igaza mellé, ateizmusom megsemmisítésére. Hol szelíd szeretettel, hol türelmetlenül, harciasan. Persze hiába... Végül a családi, legszemélyesebb érvek is bevetésre kerültek. Anyám testvérbátyja, a félreismert cukorbajával 24 éves korában, pappá szentelése előtt tragikusan elhunyt atléta természetű novícius, számos úszóbajnokság ünnepelt győztese, a válogatott vízipólós „pótlására” kaptam a László nevet a keresztségben, mintegy vigasztalásként, hogy édesanyámat, nagyanyámat rá emlékeztessem... Most már istentagadóként hogyan felelhetnék meg ennek?

Legjobban az bántott, hogy anyám az ügyben ártatlan feleségemet vonta kérdőre a történetek miatt. „Amilyen az asszony, olyan a család” – mondta ki megfellebbezhetetlenül az ősi, ám e kérdésben alkalmazhatatlan ítéletet. Nem érthettem egyet vele.

Soha nem melengettem magamban gyűlöletet, sem haragot senkivel, nemhogy anyámmal szemben. Ha megvetettem valamit, az csak a *képmutatás* volt, a hazugság egyik legsúlyosabb, embernyomorító változata. Nem viselhettem két arcot egyidejűleg: egyet otthon, a családban, egy másikat meg a külvilág számára. Vállaltam hát nyíltan, becsületesen, amit a megismerés, egyetemi filozófiai tanulmányaim során (is) végül választottam, sőt úgynevezett tudományos világnézetem minden következményét. (Mert azt, hogy valaki „a megismert igazság ellen tusakodik”, egyfajta átmeneti, különös dualizmus [tudathasadás?] jegyében még akkor is a *bét főbűn* egyikeként tartottam számon, ami *új* választásomat támogatta. Ha *most* viszont arra

gondolok, mennyivel nehezebb lett volna az előző másikat vállalnom *azokban az években* ilyen nyíltan mindenki előtt, saját fejemre mondott ítéletem sem lehet kétséges...)

Bekövetkezett, amit jó néhány évvel korábban magam sem tudtam volna elképzelni: én, az egykori szorgalmas ministráns, nemhogy minden első pénteki, de napi áldozó lassacskán az Úr napjának heti megszenteléseiről is elmaradtam. Magyarán: templomkerülő lettem! Én, aki az élő egyház tagjaként Megváltónk legnagyobb ajándékában, szent testének meg-megújuló misztériumában oly gyakran részesülhettem... Aki már túl a bérálás Shvoy püspök által celebrált aktusán, sok más között Kempis Tamás *Krisztus követése* című művén elmélkedve a megszentelő kegyelem állapotában, állandó istenközelségben éltem...

Ma is élesen emlékszem egy különös esetre, ami egy nyáron nagyszüleinknél, Tiszanagyfaluban történt. Egy nap reggelén vakító-fehér, ködös fényben játszó alakot vettem észre, ahogy szótlanul megáll az ágyam végén – bár nem láttam rajta se összecsukott, se nyitott szárnyakat, gondoltam, nemigen lehet más, csak egy angyal. Aztán se szó, se beszéd, mielőtt bármi mást megtudhatnék, eltűnik, mintha ott se lett volna! (Amikor erről a talán egy-másfél percig tartó jelenésről már itthon ciszter gyóntatómnak, Merész Gáspárnak beszámoltam, arca elborult, majd szigorúan lelkemre kötötte: képzelgéseimet soha ne adjam elő valóságként, mert még sok kellemetlenségem származhat belőle. Tanácsát mellőzve azóta most, itt mesélem el először és utoljára.)

Visszatérve a közelebbi múltba, átváltozásom véglegesnek, visszafordíthatatlannak éreztem.

Anyám riadt kétségbeesését egyebek mellett az a (nem csupán képzelt) félelem is táplálta, ha kiderül, ugyan mit szólnak ekkora változásomhoz az ő barátnői, a családot régóta becsülő, mélyen vallásos ismerősök, akik között bizony nincs egyetlen ateista, de kommunista szimpatizáns sem...

– De mit szólnak ehhez a barátaid? És mi lenne Lexi atya* véleménye? – ez utóbbi azért szíven ütött.

(Ha anyám nem teszi szóvá, eszembe sem jutott volna akkor...) Mindezenetre ebből a körből soha, később sem ért támadás, egyetlen rosszalló megjegyzés sem. Úgy látszik, édesanyám mélyen hallgatott. Nagyon szégyellhette a dolgot, s hogy jót éppen nem tudott mondani, inkább nem panaszkodott rám senkinek.

* Trimmer Elek – r. k. pap, 1956-ig egy katolikus ifjúsági szerveződés vezéralakja volt Székesfehérváron.

Ha szomorú vagyok, hát *ezért, csak ezért ma egyedül*. Hogy nem álltam meg azon a kritikus ponton, ahol az utolsó pillanatban meg kellett volna állnom. Mert ami egyszer, ha csak *egy döntés* erejéig megtörtént, bármily fájdalmas legyen is, utólag *nem lehet többé meg nem törtéنتté tenni*. (Nem hallgathatom el: *Csongor Rózsa***², akivel az irodalmi élet számos napi kérdéséről, úgy érzem, őszintén beszélgettünk, barátságának – ez meg sem fordult bennem akkor! – szinte végletes eltökéltségével, harciasan védett ettől az utolsó lépéstől, s mivel eléggé ismert, nagyon le akart beszélni róla. Persze, hogy teljesen félreértettem szándékát, hiszen amit *ő belülről* már régóta mindannyiunknál jobban látott, megtapasztalt a saját bőrén, a nyilvánosság előtt csak egyféleképpen hozhatta tudomásomra... Ma is fülemben csengenek gorombán súlyos szavai: „Mint individualista, irodalmár és művész alkatú embernek, nem értem, mi keresnivalód éppen a pártban?!” Megsemmisítő csapást mérve kérdés formájában fogalmazott „vádjára”, ezt az ütközetet megnyertem ugyan, de akkor még nem tudhattam, hogy elveszítettem, ami ennél mérhetetlenül több volt: életem egyik nagy háborúját...)

*

Most, miután itt magam hozom nyilvánosságra legszemélyesebb vereségemet, azok vessék rám az első követ, akik – mint Jézus mondta a szigorú erkölcsbíráknak – valóban büntelenek!... (Vajon rám emelik-e kezüket, s kik lesznek azok?)

Ám mindenekeelőtt gondoljunk arra: történelmünk e szerencsétlen korszakát *a benne szereplő túlélők számára is egyszer le kell majd zárni*. Ha Josef K., az egyszerű MSZMP-tag, nevezetesen 1990-ben ébred ama különös reggelen ágyában, vajon egy évtized eltelte után még *meddig érezzé feregnek magát?* – ez itt a (ha nem is egészen hamleti) kérdés. Mert egyesek legalább emberöltőnyi várakozást emlegetnek.

A fölvetés súlyosabb, ha végiggondoljuk, hogy bűnei mellett (és ellenére) a letűnt rendszer számos valós credményt letett a társadalom asztalára, ami a rendszerváltás után a (köz)tudatban a rossz emlékekkel együtt került szemétre, pedig sokat és jól dolgoztak érte ezek a ma semmire sem becsült emberek... Globalizmusba simuló újkapitalizmusunk levegőjét (és a viszonylagos „szabadrablás” extraprofitját) élvezve ezekről ma sokan hajlamosak tökéletesen megfeledkezni.

** Csongor Rózsa író, több regény és novelláskötet szerzője, ezekben az években a székesfehérvári Vörösmarty Mihály Megyei Könyvtár igazgatója.

Azt szokták mondani, a strucc homokba dugja a fejét, ha nem akarja látni a veszélyt, mely elháríthatatlanul fenyegeti. Tudjuk: *ebből egy szó sem igaz*, csak az ember vetíti antropomorf módon a maga helyzetét az állati lét valójában egészen más tartalmú és indíttatású szituációira... Ha meg már hasonlatokat használunk, inkább közelebb állt ez a világ egy kómás, szédült álomhoz, melynek kavalkádjában a korlátok közé szorított, valós szabad mozgásától megfosztott személyiség részt sem vehetett teljes terjedelmében, és a „rituálisan megélt” eseményeket alig követték tényleges változások a valóságban. (Minthogy a történeteket a legkisebb részletükben sem óhajtom meghamisítani, bevallom, ez a fölismerés – végiggondolva addigi dolgaimat – sajnos, csak a „történelmi végjáték” közvetlen közelségében ébresztett. Hogy aztán attól kezdve már át ne változzak soha többé.)

*

1989 decemberében a tévé képernyőjén kísértük figyelemmel a romániai forradalom eseményeit. Láttuk Tőkés László drámáját, végül Ceausescu diktátor véres kivégzését.

Itthon 1990. október 23-án délben Szűrös Mátyás a Parlament erkélyéről kikiáltotta a Magyar Köztársaságot... Micsoda napok, micsoda eufória!

„A történelem nagy pillanataiban jelen lenni nem adatik meg mindenkinek. Nekem kijutott még egy: emlékszem, épp akkor léptem eszmélő koromba, vagyis pontosan húsz éves voltam ötvenhat októberében. Ez a nép, igáját lerázza utoljára akkor lélegezhetett ilyen mélyet, egyszerre és szabadon, egymás kezét fogva, mint most legutóbb, nyolcvankilenc felizzó őszén! Előtte –, hogy ne menjünk túl messzire vissza az időben – Petőfi és a márciusi ifjak végigvitt forradalma volt a magyar szabadság zenitre futó utolsó csillaga, mely több mint egy esztendőn át, vérzőn imbolyogva bár, de fönn ragyoghatott.

Igen, a világ újra kitágult körülöttünk, s az ég soha nem volt még olyan kék a fejünk fölött, mint akkor! Az ember szívére ölelte az idegent, aki jött, akivel épp össze-találkozott, és megbeszélhette vele a történeteket. Micsoda ősz! Sajnáltam anyámat, hogy ő már nem érthette meg, aki pedig a látnok magabiztosságával jelentette ki nekem egy alkalommal, ellentmondást nem tűrő hangon:

– Fiam, ez a hazugság birodalma. Egyszer össze kell omlania.

– Egyszer? Mikor?! – kérdeztem vissza indulatosan és hitetlenül. Emlékszem, ki is nevettem, én, az akkor-még-úgy-véltem, racionalista. Persze nem egyedül voltam én akkoriban Tamás, de legalább annyira naiv és vak is, amikor a későbbiekben a nappali fény sötétségében még semmi nem látszott. Vagy egyszerűen csak én nem vettem észre, amit pedig észre kellett volna vennem?

Öt év sem telt el ezután, és az eleven sebbe tehettem a kezem.

A legjobban azért mégis az fáj, hogy ezt az egyetlen lényeges mondatot már csak ide írhatom le:

Neked lett igazad, Anyám!”

Többek között ezeket jegyeztem le néhány évvel később, 1994. október 23-án. Aztán eszembe jutott, hogy a nagyszerű események után nemsokára a hírhedt „bányászjárásokról”, a román nacionalizmus szélsőségeinek marosvásárhelyi tombolásáról és Sütő András szeme világának elvesztéséről is tudomást kellett szereznünk...

Amikor pedig megindult itthon a pártok szervezése, és sokan nagy lelkesedéssel váltottak mundért, vagy – kevesebben – megtartották a régit, végiggondoltam, mi történt eddig. Elhatároztam: többé nem állok egyik párt hadrendjébe sem, nem sorakozom fel, csak önmagam mögé. Vagyis – mondjon akárki bármit – valóban független, szabad magyar állampolgár kívánok lenni.

Az utódpárt első embere, Nyers Rezső személyes hangú toborzó levelét, melyet nekem is megküldtek, rövid tétovázás után a papírkosárba dobtam. Amikor útját kísérve még utána pillantottam, a már összegyűrt lap alján akkor vettem észre, hogy az aláírást külön színnel, sötétkéssel nyomtatták, akárha eredeti lett volna...

Csoóri Sanyi, a 12 éves diák Pápan, a tehetségvizsga után. 1942.

„VAGY-VAGY”-OK „IS-IS” ORSZÁGBAN

Különös politikai párosok újrafeltűnése követhető végig a XX. századi magyar történelemben.

Radnóti Miklós atyai pártfogójának, a katolikus költő és gondolkodó Sík Sándornak például van egy kommunista testvére, Sík Endre. Moszkvai emigrációja után itthon egy időben külügyminiszter. Emlékiratainak kötetét később moszkvai berzenkedésre, eretnekszámba menő részletei miatt vonják be a könyvpiacról.

Rajk Lászlónak, a legnagyobb hazai koncepció per „névadó” áldozatának még 1945 előtt, illegális kommunista korszakában, lebukása után az öccse, a nyilas belügyi államtitkár – állítólag – segített abban, hogy elkerülje a legsúlyosabb ítéletet.

Az 1956-os forradalom után kivégzett fiatal munkásról, Bárány Jánosról írják kortársi emlékezések, hogy pufajkássá lett apjával még a siralomház előtti időkben is gyilkos vitákat folytattak a történetek értékeléséről.

A társadalom mikrovilágába, a családokba belepréselődött ellentétek mondhatni típusjelenségek egy köztes földrajzi helyzete miatt is külső történelmi kényszerek sávjába szorult országban. Mi több, a kielezett döntési helyzeteknek, szakítópróbáknak tartósan kitett övezetben – gondoljunk csak Jalta következményeire – az egyénekbe is belekódolódik a kettősség: meglevő, de éppen aktuális külső szempontok alapján egymást kizáró értékek, nézetek egyikéről másikáról bizonyos időszakokban tanácsosabb hallgatni.

A Kádár-korszak hallgatólagos alkujának ez is része volt. Az „aki nincs ellenünk, az velünk van” első titkári jelszava másként úgy fogalmazható meg: ha nem akartok beleszólni érdemben a dolgok menetébe, akkor élvezhetitek a viszonylagos gyarapodást és nyugalmat. A tömeges alku ilyen alapon köttetett meg, s 1956 teljesebb igazságai ezáltal felejtődtek el. De a rendszerváltozás erőszak nélkülisége, a békés fordulat, az intézményesített – kerekasztal melletti – megegyezés erre a ki nem mondott Janus-arcúságra is épült, épülhetett. Az addig lefojtott, lappangó politikai vonzódások nyílttá válhattak, s a korábbi kényszerjelleg akár még erkölcsi önfelmentést is adhatott a színt váltóknak, az akkor elhíresült kifejezéssel a „damaszkuszi úton” közlekedőknek.

A szocializmusnak nevezett majd fél évszázad alatt szocializálódott korosztályok lakosságon belüli aránya miatt a mai magyar társadalom „is-is” társadalom. Tehát nem csupán természetesnek tekinthető, minden demokráciában meglevő – pártoktól megjelenített – érdekellentétek jellemzik. Itt a nagy számban egymás mellett élő, s a generációs élményeik alapján is különbözőképp gondolkodó emberek már életkoruk alapján sem igen adják fel egymással gyökeresen ellentétes elveiket. Erről megfélekezni politikusnál vakság, rosszabb esetben színlelt vakság.

A politikusok, közéleti szereplők voltaképpen azok képviselőiben járnak el, akik gyakorta megütközve figyelik a megválasztottak (avagy az önjelöltek) túlhajtott küzdelmét. A képviselői demokrácia eme közvetettsége persze megóvja a társadalmat attól, hogy hétköznapi életének folyamatosságát állandó ellentétek tördeljék szét. A pártpolitikai harcok a parlamentben és a közéletben modellezik s jó esetben moderálják a társadalom belső küzdelmeit.

A mai politikai viták hangnemétől, esetenként kisszerűségétől megcsömörlötteket nem vigasztalja, hogy például 1848 nagy forradalmi váltóláza csak utólag tűnik az egyetértés fennkölt pillanatának: annál szókimondóbb, kíméletlenebb polémiákat aligha olvashatunk, mint amelyeneket a legnagyobbak, Széchenyi és Kossuth, Petőfi és Vörösmarty vívott egymással.

Viták és kíméletlenségek manapság is akadtak, s ezek alapján hiú emberek akár korszakos szereplőknek vélhetik magukat, pedig időket naggyá nem a szembefeszülések indulatai tesznek. „Is-is” országban lehet és kell feltenni „vagy-vagy”-okat a pártbeszédben, de a történelem más rőffel és súllyal mér, mint a napi politika szatócsboltjai. Nem is az a szomorú, hogy gyakorta látni hamis címkézést, szellemi bicskázást, hanem az, ha okos ember sem veszi észre e különbözőzésben, hogy a múltunk miatt sokfelé hasadozott, vitában tobzódó közösség, „is-is” ország együtt a nemzet maga.

Szigethy Gábor

Múltkóstoló

MADÁR-LEGENDA

Régi mondás: A halottak gyorsan lovagolnak!

Másfélszáz évvel ezelőtt e mondással altatták rosszkedvüket gyorsan elmúló sikereik romjain merengő magyar vándorszínészek.

De pontosan soha senki nem tudja: milyen gyorsan lovagolnak halottaink.

Virágerdő borította 1965. május 7-én a Katona József Színház parányi öltözőjét, mindenki elragadtatottan gratulált a bemutató izgalmától félhalott Mezei Máriának, s a siker kábítószer-illata elvarázsolt kastéllá bűvölte a kopott színházi folyosókat.

Tennessee Williams *Az ifjúság édes madara* című drámájának bemutatóján még senki nem sejtette, hogy az előadás a színház talán legnagyobb sikere lesz, s hogy a darab öt év múlva csak azért kerül le a műsorrendről, mert Mezei Máriát betegsége örökre leparancsolja a színpadról.

Mezei Mária öltözőasztalán a virágcsokrok mellett premierkártyák. A színésznő lábai elé borul a darab fordítója: „Köszönettel, hódolattal és kezesekkel a Maga nagy híve Örkény István”. Könnyeivel küszködik a boldogmeghatott színésztárs: „Drága Mária! Amikor ma este megilletődötten gratulálok Neked lenyűgöző és zseniális alakításodhoz, egyúttal köszönöm a jó Istennek, hogy annyi vész után, végre melletted játszva részese lehetek egy ilyen sikeres produkciónak. Ez a darab és ez a páros életem és pályám eddigi legszebb, legemlékezetesebb élménye. Művészeted iránti tisztelettel és csodálattal csókolom a kezedet, egy másik hívő: Sinkovits Imre”.

Néhány héttel korábban Mezei Mária a *Hétfői Hírek* újságírójának még azt nyilatkozta, hogy „legszívesebben elbújnék a május 7-i premierig, hiszen uralkodnom kell a figurán, és most még ő uralkodik rajtam...”

A bemutató estéjén mindenki úgy gondolta: a színházban Mezei Mária uralkodik. És *Az ifjúság édes madara* beszédtéma lett Budapesten. A jegyekért sorban álltak. Mezei Mária régi rajongói a színésznő varázslatos feltámadásáról csacsogtak baráti társaságban, füstös presszóknál, fényük vesztett

értelmiségi otthonokban, társbérletté rombolt kopott lakrészekben. Egyetemi hallgatók egymást túlkiabálva arról vitatkoztak: van-e közünk az amerikai életformához, s nekünk, akiknek semmi közünk az amerikai életformához, miért fontos itt és most ez a színházi előadás. Akkor-fiatalok egy számunkra addig ismeretlen színházi kifejezés ízeit kóstolgattuk: *comeback*. Egy színdarab: Alexandra del Lago, a középkorú amerikai színésznő sikeres visszatérése a filmvászonra. Egy színházi előadás: Mezei Mária, a harmincas évek végének *franciás* sztárja, a negyvenes évek végének *szoltáros* botrányhőse, az ötvenes évek színházi kitaláltja (még WC felelősnek is kijelölték a Vidám Színpadon 1952-ben), most újra a csúcson – *abogy mondani szokták*, mondta színpadon Maugham *Színházában* mint Júlia 1942-ben Mezei Mária, de az már nagyon régen volt! – és most mégis, *annyi vész után* újra körülötte forog a világ.

És felzeng a kritikusok ünneplő kórusa: Mezei Mária alakítása, játéka, tehetsége mindenkit elbűvöl. A darabot sokféleképpen ítélik meg. A kritikusok gerincességüktől vagy gerinctelenségüktől függően értelmezik-magyarázzák a politikusok számára az amerikai darab politikai-eszmei mondanivalóját (akkor még nem volt divatban az *üzenet* kifejezés!), sokan fenntartásokat hangoztatnak a rendező s egyik-másik színész munkájával kapcsolatban, elhibázottnak tartják néhány ponton a szereposztást, van, akinek a díszlet nem tetszik, van, akit a jelmezek tarkasága zavar, de Mezei Mária körül csak jót és szépet írnak. Elismerik, dicsérik, körülrajongják.

„Nagyon nehezen lehet ezt a szerepet másképp elképzelni... mint ahogyan Mezey Mária játssza.” (*Éesti Hírlap*) „Mezey Mária tökéletes átalakulásokon megy át egy pillanatról pillanatra változó, önmagával mégis mindvégig azonos szerepben, amely lassan bontja ki melegágyi, egzotikus, beteg és gyönyörű szírmait.” (*Magyar Nemzet*) „Mezey Mária... a mámort kergető emberi roncsot ugyanolyan hitellel jeleníti meg, mint a sorsdöntő telefon utáni magáralálást; a telefonbeszélgetés különben is színészi bravúr.” (*Élet és Irodalom*) „Alexandra del Lagot, a kábítószeres delíriumából felébredő filmszínésznőt, Mezey Mária játssza, néhol félelmetes intuícióval. Annak örültünk, hogy józanságában épp oly megrendítő tudott lenni.” (*Nők Lapja*) „Nem meglepetés, hogy Mezei Mária-nak sok húrja van az asszonyi öregezés fájdalmának, a 'sztári' önzésnek, a felbuggyanó emberségnek, a megdöbbentő hisztéria és a még megdöbbentőbb méltóság hangjainak megszólaltatására. Szégyellnénk magunkat, ha csak most fedoznánk fel Mezei Mária gazdag színészi kultúráját.” (*Ország Világ*) „Mezei nagyszerű naturalista színésznő is lehetne. Lehetne, de nem az. A színészi mesterséget tévedhetetlen pontossággal tudja. Tudja, nem csak érzi. Tudatosan siklik át a

kevésbé fontos, előkészítő szövegrészekben, hogy első drámai tirádájához érve, hirtelen ritmusváltással leegyszerűsödjenek a belső rétegek tiszta feltárásáig.” (*Népszabadság*) „Mezei Mária képes arra, hogy elhitesse: ez az asszony, aki percekkel ezelőtt még fizikailag roncs, szellemileg bénult és sivár, megalázottságában és gyűlölködésében fúriává változó volt, egyszerűen kicserélődik a sikerélmény hatására. Vonásai kismulnak, hangjába magabiztos derű és mondhatatlan, fölényes biztonság költözik...” (*Film Színbázis Muzsika*)

A színésznő nevét hol i-vel, hogy y-nal írják az újságírók, de Mezei Mária boldogan összegyűjti és megőrzi a sok elismerő kritikát. *Az ifjúság édes madara* főbélő lesz Mezei Mária személyiségében.

De boldogsága nem tart sokáig. 1965 május végén levelet ír Both Bélának, a Nemzeti Színház direktorának. „A szezon lassan véget ér s az én szerződése is augusztus elsején lejár. Mivel a színház vezetősége *Az ifjúság édes madara* premierje óta felém se nézett, kénytelen vagyok én jelentkezni, mert tudnom kell, mi lesz további sorsom.”

Több mint érthetetlen: a színésznőnek május végén még nincs érvényes szerződése a következő évadra (*bivatalosan* a színház március 31-ig volt köteles szerződtetési szándékáról nyilatkozni már akkor is!), a nagy sikerű bemutató, az elismerő kritikai visszhang s a számtalan zsúfolt, pótszékes ház ellenére a színház vezetője nem tartja fontosnak, hogy fölkeresse Mezei Máriaat. Both Béla nem érzi kötelességének, hogy foglalkozzon a színház vezető színésznőjével. Igaz, a véleménye ismert: „Mint színészt csodálom és tapsolok Magának, mint embert elviselhetetlennek tartom.”

Mezei Mária Both Bélát tartotta *mint embert* elviselhetetlennek. De Mezei Mária a közönség kedvence volt, Both Béla a párt kegyeltje. A színház megtelt estéről-estére emberekkel, akik Mezei Máriaára voltak kíváncsiak, Both Bélának viszont joga volt bármikor megbüntetni Mezei Máriaat. „A színház titkárnőjének telefonja költött fel. Maga azt üzenté, ha nem lépek fel este, megfizetteti velem az esti bevételt és nem reflektál rám többet sem idén, sem jövőre. Én csak Major Tamás baráti telefonjából értettem meg, hogy ez az üzenet azt jelentette: ha akkor este [1965. május 4. – Sz. G.] betegem bár, de *nem engedelmeskedem* parancsának, akkor Maga Béla elveszi tőlem a premier előtt három nappal életem legnagyobb szerepét, *Az ifjúság édes madarát*.”

Életem legnagyobb szerepe...”

A színésznő pontosan tudta: éveket rabolt el életéből a háború, színészi pályafutását majd egy évtizeddel kurtította meg erőszakosan a szocializmus, legszebb, legtermékenyebb színésznő- és asszonyéveit 1949-től 1956-ig

félreállítva, tartalékpádon, megszegyenítve töltötte-vesztegette el, s most, amikor végre olyan szerepet próbál, amely – úgy érzi – test a testéből, vér a véreből, a színház igazgatója el akarja venni tőle, mert hivatalnokagyával képtelen felfogni és megérteni, hogy Mezei Mária a főpróba hetében a délelőtti idegölő próba után este nem tudja eljátszani Klütaimnésztra szerepét.

Mezei Mária nagyon nagy színésznő volt.

Both Bélának nagyon nagy hatalma volt.

Mezei Mária félájultan, de eljátszotta Klütaimnésztrát 1965. május 4-én. Igaz, miután a színpadon meggyilkolták, a felvonás végéig – halottként – mély álomba zuhant.

(Egy lépésre álltam tőle a színpadon: semmit nem vettem észre. Agamemnon néma katonája voltam, rá sem nézhettem a halott királynőre. Másfél évtized múlva jelent meg Mezei Mária könyve, a *Vallomástörédek*, s abban a Both Bélának 1965 májusában írott, el nem küldött levél: akkor derült ki számomra, hogy a mellettem fekvő halott – aludt.)

És csak most került kezembe, Mezei Mária kézirat-hagyatékában bolyongva, Marton Endre levele. A rendező 1965. május 3-án délután írta a levelet, a délelőtti első öltözéses összpróba után. Előző nap, vasárnap mindenki pihent, erőt gyűjtött a főpróbahétre, aztán hétfőn reggel: öltözés. Ilyenkor megbolydult méhkas a színház: izgatott színésznők, morgós színészek, karjukon ruhadarabokkal rohangáló öltöztetőszabók, türelmetlenül pattogó rendező, a próbakezdet újra és újra reménytelenül sürgető ügyelő... És ha végre a ruhák, cipők, parókák, maszkok rendben vannak, s minden színész hajlandó magára öltetni a jelmezt – *jól van, édesem, ma fölveszem, de holnap ne is akard így ezt a rongyot rám erőszakolni!* –, kezdődhet a próba, amely évszázados tapasztalat szerint ilyenkor rendszerint pocsék, a színházi alkotómunka kényszerű feleslege. A színészek nem a szerepre, hanem egymásra figyelnek, egymást méregetik – *mennyivel jobb az ő köpenyének a kivágása!; persze, neki jutott a nagy gyöngybázcombokból, azokat az utolsó sorból is látni!; ha ő szőke, akkor én nem leszek vörös!; neki bársony, nekem daróc?!!* –, még egyszer utoljára vadonatúj hangsúlyokat próbálnak ki, amelyektől a rendező minden haja szála égnek áll, az egyik színész túlpörög, a másik lelapul, van, aki – hangosan – a pálya elhagyásáról gondolkodik, van, aki felmond – szóval minden olyan rettenetesen *színház*. 1965. május 3-án délelőtt sem volt másképpen a Katona József Színházban. Marton Endre sebtiben, próba után Mezei Máriaéknak géppel írott levele tanúsága szerint talán még ügyebb volt. „A mai próbának a legnagyobb tanulsága az volt, hogy Maga elsősorban egy szenzibilis színésznőt játszott, amelyik valóban egyik érdekes, pótolhatatlan és egyik fő vonása a Hercegnőnek, de az első díszlet és öltözéses próba izgal-

mában a figura felmutatásában kimaradt az *Ember*. Alexandra del Lago a nem mindennapi *amerikai* asszony. Mi lett ennek az eredménye? Számomra váratlanul keserű pillanatokot szerzett (biztosan nem készakarva), hogy egy kényeskedő, finnyáskodó, affektáló, érzelgő és bizalmaskodó női alak nyomult előtérbe. Plusz azzal megterhelve, hogy néha a 20-dik sorban a szöveget sem értettem, ami nem kis probléma.”

Négy nap múlva bemutató. Ha valami csoda folytán az előadás minden dokumentuma elveszne, s *csak* Marton Endre levele vészelné át az elkövetkező évtizedeket, a 2102-ben múltunkra kíváncsi színháztörténészt (ha lesz akkor még ilyen!) e kézirat alapján nehéz lesz meggyőzni, hogy a 20. század egyik legnagyobb magyar színésznője élete legnagyobb sikerű bemutatója előtt kapta értő és figyelmes rendezőjétől ezt a levelet.

Kényeskedő, finnyáskodó, affektáló, érzelgő és bizalmaskodó női alak – valószínűleg Marton Endrének igaza volt: aznap *ilyen* volt Alexandra del Lago. Új volt a díszlet: a színésznő utálta a festékszagot. A harmadik felvonásban nem ilyen ruhát akart; próba után ki is harcolta magának: másnap már másikkban próbált. És először volt a színpadon próbaruha helyett fekete kombinében egy fél felvonáson keresztül. Alexandra del Lago rafináltan szemérmes; Mezei Mária aznap civilben volt zavarban. Kényeskedett, finnyáskodott, affektált: a *játszott* színésznő maszkjával leplezte a szerepet *játszó* embert – ezen a próbán Mezei Mária nem belebújt Alexandra del Lago bőrébe, hanem betakaródzott vele.

Hat hete próbál, hat hete pengeélen táncol.

Nekem már nincs civil arcom... – mondta néhány héttel a bemutató előtt: el akar bújni a szerepben. De Alexandra del Lago nem csupán jól megírt, jól eljátszható szerep. Ez a csúcsról a mélybe zuhant, poklokat megjárt amerikai színésznő nagyon hasonlít az 1949-ben a csúcsról a mélybe taszított, poklokat járó Mezei Máriára.

Hasonlít, de nem hasonló.

Marton Endre az utolsó pillanatban még egyszer tudatosítja a színésznőben: Alexandra del Lago csupán szerep. Jó szerep, nagy szerep, álomszerep, de Alexandra del Lago nem azonos Mezei Máriával. „... most egy nagy veszély fenyegeti Mezei Máriát, mert szubjektív elfogódottságában megsemmisíti nagyon sokszor Alexandra del Lagot. Pedig fordítva kellene lenni. Mezei Máriának kellene Alexandra del Lago mögé állni és mint egy nagy varázslónak, csakis Alexandra del Lagot, az író által megírt nagy sztárt és embert kellene megfogalmaznia. Ne takarja el Alexandra del Lagot, még akkor sem, ha egyes pontjaiban erősen emlékeztet Mezei Máriára.”

A rendezőnek művészi szempontból tökéletesen igaza van. Csakhogy Alexandra del Lago, az író által megírt alak nem csupán *erősen emlékeztet* Mezei Máriára. A szereppel viaskodva Mezei Mária saját személyiségének mélyrétegeit is megbolygatta. Mit megbolygatta: rég behegedt sebeit is fölszakította! 1945-ben írta: „Öt kis betűt állítottam össze a két év történetéből, ennyit, hogy *csoda!* Mert az volt, hogy annak idején háborúskodtam a színházzal, amely méltatlan munkára bízott. Csoda volt az is, hogy el tudtam magam szakítani ettől a várostól s engedve az ösztönömnek, felhúzódtam a hegyekbe... És találkoztam személyesen is a csodával, abban az Isten háta mögötti kis lengyel faluban... befogadtam magamba egy albérlőt, a *szeretetet*...”

Mezei Mária életében kulcsszó a *csoda*.

Hoztam valamit a hegyekből... a hitet, s haláláig az tartotta meg embernek őt. *Csoda*.

Szerelme, Ciffra György: a *szongoracsoda*. ...*beszéltem neki a családról, Csodáról, bitről, Gondviselésről...*

Isten küldte vályogváram története. Csoda történt velem: életben maradtam.

És *Az ifjúság édes madara* második felvonásában Alexandra del Lago ziháltan, testileg-lelkileg rendezetlenül lebotorkál a szálló halljába, Chance-szal akar beszélni, el akarja mondani neki: csoda történt. Rádöbbsent, hogy alkalmi, útközben felszedett, fizetett szeretőjét megszerette, mert szívébe markolt a felismerés: a hőst megjátszó férfi épp oly szerencsétlen, bukott ember, mint ő.

És az eddig állat mindig mereven előretartó, szemét mindig picit összehúzó, szigorú tekintetű, erőszakos és uralkodni tudó Alexandra del Lago most puha mozgású lesz, arca kisimul, tekintete ellágyul, *és akkor csoda történt velem* – mondja, leveszi a szemüvegét, és fejét a férfi mellére hajtja. Engedi, hogy érezze a férfi: Alexandra del Lago, a szerelmes asszony kiszolgáltatót. ...*akkor történt a csoda...* Mezei Mária hangja nagyon picit megcsuklott, nagyon akarta leplezni meghiúsultságát: Alexandra del Lago nem tudja pontosan, hol a határ, mennyire szabad kitárulkoznia a férfi előtt. De kitárulkozik. Eddig mindig keményen Chance szemébe nézett, most a melléhez bújik, maga elé néz, halkán, szinte árnyalatok nélkül beszél: odaadja magát a férfinak. Egy pillanatra védtelen. És egész eddigi életéért szégyelli magát.

...a halálból jöttem vissza...

Sinkovits Imre – talán ösztönösen is – balkezeivel átöleli, magához húzza. Egy pillanatra a két hajótörött összekapaszkodik. Talán van föltámadás...

Mezei Mária finoman átszerkesztette Örkény István fordítását: újra és újra régi írásának szavai sejlenek föl... Csoda...

Szerep? Élete mélypontján, mint színházi segédmunkás, megbélyegzett kítaszítottként robotolt, és az utcán megállt mellette egy nagyra nőtt, gyerekarcú, hórihorgas férfi és így kérte meg a kezét: „Értse meg, azért születtem, hogy Magára vigyázzak, hiszen három éves gyerek...” Csoda.

Férje haláláig vigyázott Mezei Máriára.

Chance eltaszítja magától Alexandra del Lagot. De a színpadi pillanat megfogalmazásakor a színésznő csalhatatlan művészi ösztönnel érzi: élete csodába illő, legdrámaibb pillanatának emlékét kell felidéznie. Alexandra del Lagot megérinti a csoda: őszintén beleszeret egy férfiba. *Érezni kezdtem valamit valaki iránt, aki nem én vagyok, aki más, rájöttem, hogy még él a szívem...*

Alexandra del Lago nem azonos Mezei Máriával. De abban a pillanatban, amikor a színésznő Sinkovits Imre mellére hajtotta a fejét és nagyon halkán annyit mondott: *és akkor csoda történt...* – Mezei Mária örökre Alexandra del Lagonak ajándékozta a saját életét.

Több mint egy évvel a bemutató után: „Életem és színészi munkám legmagasabb fokára jutottam el ezzel a szereppel. Azt hiszem, mindent el tudok mondani itt, amit egy színésznőről el lehet mondani... úgy érzem, hogy Williams nekem írta ezt a darabot – ha ismert volna. A legteljesebb azonosulást érzek Alexandrával...”

Öt évig tartotta műsorán Williams darabját a Katona József Színház. *Abogy mondani szokták:* legendás előadás volt.

Akik látták, soha nem felejtették el.

„Kívánok békét és szeretetet szívedben, ami megillet minden Igaz Embert – vagyis Téged! Madarak között élsz – Téged röpködnek körül és örök erődből merítenek hitet az Ifjúság édes madarai. El nem múló tisztelettel, szeretettel

köszönt barátod:

1979. október 16.

[Gobbi] Hilda”

Akik részesei voltak, örökre emlékeztek rá.

„Így köszöntlek Mária
hő imára kulcsolva
kezem, mellyel a Te kezed
olyan sokszor érintkezett:
megszorítva függöny mögött
előadás kezdetén!
megcsókolva függöny előtt
szerepálmunk végeztén!

Köszönöm sok közös *álmunk* –
Hitünk, pályánk, Hazánk – Házunk!
Köszönöm a jó Istennek,
hogy foghattam a kezedet,
ki minket el nem ereszt,
mint a fecskéd az *ereszt*.
És kérem a Teremtőt,
adjon még sok levegőt,
mert Te, ki másokért éltél
lám, magadnak alig kértél:
Pedig volna, Néked járna!
Oxigéndús Napos Pálma!
Tekints el gyerekrajzomtól,
és döcögő rigmusomtól,
de lásd meg a lényegét:
mondhatatlan féltés, tisztelet: Szeretet!

1980. január 4.

Imréd”

Régi mondás: A halottak gyorsan lovagolnak!

De pontosan soha senki nem tudja: milyen gyorsan lovagolnak halottaink.

Bartók Béla. Pápa, 1943.

Király Nina

LEAR KIRÁLY A BUDAPESTI VÍGSZÍNHÁZBAN

(Bemutató: 2000. december 21.)

Jan Kott emlékére

Shakespeare különös helyet foglal el két közép-európai rendező munkásságában. Az utóbbi évben Eimuntas Nekrosius litván művész színre vitte a *Hamletet*, az *Othellót*, a *Macbethet*, Tompa Gábor kolozsvári magyar rendező pedig – román színészekkel – a *Hamletet* (Craiova Színház, 1996), a *Troilus és Cressidát* (kolozsvári Magyar Színház, 1998), a *Lear királyt* (budapesti Vígszínház, 2001). A művek felsorolásából is kiderül, hogy Nekrosiust elsősorban az ember lelkében végbemenő szélsőséges érzelmi és intellektuális folyamatok vonzották a Shakespeare tragédiákban, Tompa Gábort pedig az egyéni döntések felelőssége és mozgásteret egy szélesebben vett politikai és történelmi kontextusban. Jan Kott, akinek *Lear király* interpretációja hatással volt az 1962-es híres Peter Brook rendezte előadásra is, azt mondja, hogy „Shakespeare mindig élő volt, ha élő volt a drámairodalom, amelyen keresztül olvasták drámáit. Amikor Shakespeare halott és unalmas volt a színházban, halott volt nem csak a színház, hanem a kor dramaturgiája is”. Talán ezért van az, hogy a XX. század, végérvényesen túlhaladva a romantikus és pozitivisták történelmi Shakespeare interpretációját, esetleges feladatának tartotta, hogy az eredeti Shakespeare színházán keresztül mutassa be műveit. Kortárs rendezők – mindenek előtt éppen Shakespeare szövegeinek pontosabb olvasatán keresztül közelednek hozzá, s ebből a célból új Shakespeare fordítások is készültek az utóbbi évtizedben (Lengyelországban, pl. Stanislaw Baranczak több Shakespeare drámafordítása készülő színházi előadások apropóján jött létre).

Tompa Gábor előadásának szövegváltozatát Forgách András fordítása alapján, Vörösmarty Mihály fordításainak felhasználásával Visky András írta. Egyre helytállóbbnak bizonyulnak Peter Brook szavai: „What Shakespeare wrote is not interpretation: it is the thing itself”. („What is a Shakespeare?”)

Ma már nem igen beszélhetünk a kortárs drámairodalom olyan felvirágzásáról, mint amilyen a 60–70-es évek színház és filmbeli Shakespeare

interpretációhoz társult. Az akkor tájt végzett Shakespeare-drámaelemzések az európai abszurd drámairodalom tükrében, a Beckett, Adamov, Ionesco, Dürrenmatt hőseivel, szituációival egybevetések új dimenziókat tártak fel a rendezők számára. Ezek a viszonyítások a mai nézőre már nem hatnak a felfedezés erejével, s ha mégis, akkor olyan leegyszerűsített metaforákként hatnak, mint Tompa előadásában az olyan „önidézetek”, mint a hajdani Beckett előadásából való a rivalda peremén szétdobált kitaposott cipők, vagy az emberi kéz elérhetőségében megjelenő hold a kulisszán a „történelmi emlékezet” egyik síkját képezik (Both András látványtervei).

Jan Kott nyomán Tompa is azt vallja, hogy az újkori tragédiában a történelem helyettesíti a sorsot, az isteneket és a természetet. Éppen a történelem ilyen felfogásában válik olyanná a színház, amelyben nincsen néző, hiszen mindenki színész benne, mindenki „valakinek a fia” (Jerzy Grotowski meghatározása: „Tu es le fils quelqu’ un”), és senki sem nézi kívülállóként az előadást. Borisz Paszternak, aki maga is fordította Shakespeare-t, azt mondja, hogy „az ember nem a természetben él, hanem a történelemben, és hogy a történelem nem más, mint a halál következetes megfejtésére és majdani legyőzésére irányuló különféle tevékenységek rendje. Meg kell őrizni a halhatatlanságba vetett hitet.” Az előadást nyitó jelenet – filmkép, amelyen három keleties öltözékben ülő lány késsel kettészeli a kezükben lévő gránátalmát, miközben csepegő vörös lé szétfolyik fehér abrosszal terített asztalon. A képsor azonban nem emelkedik a szimbólum szintjére, a színpadra vitt shakespeare-i dráma összefüggéseiben. Lear király (Tordy Géza, aki nyolc évvel ezelőtt az akkori Arany János színházban játszotta Lear királyt), ereje teljében levő hadvezér és uralkodó katonai öltözékében (az újságokban oly gyakran szereplő Szaddam Husszein fotóival mutat némi külső hasonlóságot) meg szeretné tartani az általa létrehozott birodalmat, s megosztásának gesztusaiból ítélve inkább inkább inkább vejek erős kezére és lányai összetartó családi érzelmeire számít e törekvésében. Ebben a „nélkülözhetetlen expozicióban” – ahogy Jan Kott írja – egyáltalán nincsen helye egy bolondos öregúr, a vakon szerető apa viselkedésének. Ő nem lemondásra készül, hanem lekötelezve lányait az udvar színe előtt történő szeretetük kimutatásával még erősebb hatalmat óhajt létrehozni. Hasonlóképpen kegyetlen zsarnokként osztja fel királyságát a fiai között Hidetora Kuroszava filmjében.

Kent Lear valódi partnere az előadásban, aki szinte, mint egy mindentudó narrátor előre látja Lear tettének tragikus végkifejletét (Hegedűs D. Géza

markáns és árnyalt alakítása). Amikor 1984-ben Andrej Popovval a moszkvai jeles színésszel próbálta a Lear királyt Anatolij Vasziljev, így fogalmazta meg a dráma alapszituációját: „Konfliktus. Nem Lear és a lányok, hanem Kent és Lear konfliktusa. Kentnek saját története van. Abban a pillanatban, hogy a már nem király Lear felosztja a koronát, Kent megéri, hogy tette komoly veszéllyel fenyeget, Kent előre látja a jövőt. Észrevétel: a jövő szemszögéből játszani!”. Ez utóbbi megjegyzés érvényesülni látszik a Tompa Gábor rendezésében is.

Tompa előadásában nincsen sem víz, sem homok, sem más természeti anyag vagy elemek, amelyek betöltik manapság a fiatal rendezők színpadtereit, mintha ezzel szeretnék pótolni az elmaradt gyermekkori játékaikat a homokozóban. Vannak viszont hatalmas fagerendás vártornyok, amelyek hol szétnyílnak, bepillantást engedve az udvar komor belső terébe, hol pedig összezáródnak mint Kuroszava filmjében a bevehetetlen erődítmény. Tompánál a shakespeare-i drámában oly lényeges tájképet a fény és a hang teremti meg a néző képzeletében, az jelzi Lear király bolyongásait kísérő természet tombolását. A „rituális” hangszereken élőben előadott zene az örök emberit és a történelmit egyesíti. Az antik maszkokban szereplő háromtagú zenekar (Josif Hertei zeneszerző dzsessztriója) itt a „kórus” szerepét tölti be. A koreográfiailag megoldott csatajelenet, amelyben néhány katona ugyanolyan mozdulatokkal feszíti meg íjakat és lelassított táncos léptekkel, vonul és átvonulnak egyszer balról jobbra, majd jobbról balra a győztes tábor elhelyezését jelölve egyben emlékeztetnek az árnyékszínház katonai-figurára előre vetítve ezzel a dráma tragikus kifejtését: Lear fellángolt reménye, hogy a csatát megnyerje, újra lehet a régi birodalom királya, illuzórikus álmom volt csupán.

A rendező megtartja azt a mesebeli elemet, amelyre Shakespeare tragédiájában adta a lehetőség. Azon a kegyetlen hideg éjszakán „mindenki bolonddá és őrültté válik” („This cold night will turn us all to fools and madman”, *Lear király*, III, 4). A bohóc Lear kiűzetésekor jelenik meg és a harmadik felvonás végén tűnik el, és a továbbiakban nem is említik őt a dráma szereplői.

Ezért is nem tűnik furcsának, hogy Cordélia száműzetése után ugyanaz a színésznő játssza a király bolondjának a szerepét is. Egyfelől senki Cordéliánál jobban nem ismerheti, és nem gúnyolhatja a „család adta jogán” apja gyengéit, másfelől ő mintegy őrangyal, afféle mesebeli „harmadik fiú”-ként óvja Leart gyötrelmes útján, és újra megjelenik, amikor sor kerül a döntő csatára.

Nyilvánvaló, hogy ezt a két szerepet egy színészre oszthatták a Shakespeare korabeli színházában is. Eszenyi Enikő gyermeki bohókás játékosság-

gal, gyengédséggel és kíméletlen humorral játssza el a bolond szerepét. Tompa, aki Ionesco és Beckett darabokat színpadra állításai nemzetközileg is bizonyította (elég, ha az általa több ízben megrendezett Ionesco *Kopasz énekesnő* világsikerére utalunk), hogy a groteszk poétikájában otthonosan mozog, itt kétszeresen is megfordította Shakespeare drámájának kiinduló szituációját. Nem csak azzal, hogy a hagyományosan férfi szerepet színésznővel játszatja el, hanem inkább azzal, hogy dupla fenekű tükörben pillantja meg magát az előadásban Lear – egyfelől kitagadott lánya nézőpontjából, meleg iróniával színezve, és másfelől pedig a bohóc szemével. Ezáltal felszámolja azt a kategorikus ellentétet, amelyet még Jan Kott vélt felfedezni a tragédia és a groteszk között, miszerint a tragédia – szentek színháza, míg a groteszk – a bohócok színháza lenne. Kétségtelenül Tompának sikerült egyensúlyt teremteni a kemény politikai kicsengésű kezdő jelenet és következői Lear emberi, lelki drámáját kibontakoztató jelenetek között. Gloster és Edgar találkozásának, Gloster vélt öngyilkosságának a jelenetei – s talán nem csak első benyomás ez – úgy tűnik, túlságosan elvannak nyújtva, bár meglehet, ez is hozzájárult valamiféle szimmetria megteremtéséhez a „jó” és a „rossz” között: hogy minden új, ami „igazságatlan” cselekvés, az összeesküvés, az árulás gyors, „modern” ütemben zajlik, fitogtatva erejének fiatalos energiáit, fizikai fölényét miközben a „jó” oldalon álló üldözöttek útja az egymásra találáshoz és megbocsátáshoz sérüléseken, megkínóztatáson és sok-sok kudarcon, bizonytalanságon keresztül vezet. Tompa Gábor a Learrel kapcsolatos elképzeléseiről azt nyilatkozta, hogy szerinte „a világot nem az váltja meg, hogy a jók legyőzik a rosszakat, hanem az, hogy a jók nem engedik magukat megrontani”. De az előadás végén mégis csak beteljesülnek Gloster szavai: „This great world shal so wear out to nought”. (*Lear király*, IV, 6) Ennek bizonyítására aligha fel kellett volna vonultatni az előadás zárójelenetében a tragédia halottaival megrakott szekerét, a háborús témájú festményeket idéző stilizált látványkép gyanánt.

Az előadás bemutatója néhány nappal Jan Kott december 23-án, 87 éves korában bekövetkezett halála előtt történt. A *Lear király avagy Végjáték* című tanulmánya 1960-ban jelent meg első ízben lengyel nyelven a *Dialog* c. folyóiratban. Jan Kott magyar nyelven megjelent munkáit, életrajzi kalendáriumot tartalmazza *A lehetetlen színház vége* c. esszékötete, amely 1997-ben jelent meg az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet kiadásában. Abban a kötetben található Jan Kott *Lear avagy a végső Ran* című esszéje, amelyben Shakespeara drámáját Kuroszava filmjével veti egybe. A filmben hagyományos nó színház konvenciói szerinti

Lear ábrázolása „az egyetemes Lear király” alakját teremti meg. „Minél távolabb van Shakespeare drámáinak ’időhelyszíne’ az Erzsébet-kori Angliától, annál kevésbé társul a kép a szöveghez: már nem illusztráció, hanem esszencia és jel” – írja Jan Kott.

MARIONNETTES HONGROISES

Le Théâtre de l'Arc-en-Ciel

Directeur : G. Blattner.

■

les 29, 30 et 31 Octobre
et 1er Novembre

En matinée à 14 h. 45 En soirée à 21 heures

■

PROGRAMME

La Tragédie de l'Homme

Jeu de mystère, d'après le poème dramatique,
de **Imre Madách.**

Adapté du Hongrois et à la Marionnette par **Fernand Pignatel et S. de Walles.**

Mise en scène de **S. de Walles.**

Décors et constructions des marionnettes à claviers de **G. Blattner.**

Têtes de marionnettes de **J. Csáky et Siwa.**

■

Les panneaux du rêve :

Egypte, de A. Toth. — Paris, de **E. Rajk.** — Athènes, de **S. Kolos-Vary.**
— Londres, de **Juhász.** — Rome, de **M. La-Jarrige.** — Phalanstère, de
E. Beóthy. — Bizance, de **Z. Kiss.** — L'espace, de **S. Kolos-Vary.** —
Prague, de **T.-L. Fried.** — La terre gelée, de **Prinner.**
Défilé des Mondes de **A. Szenes.**

Costumes de **M. Oscar Fenyo** et de **Ally Orav.**

Dans les travaux préparatoires ont collaboré :

Ch. Koffan, Fr. Szép, P. Bride, B. de Toth, J.-J. de Broutelle, L. Meyrel
La musique enregistrée a été choisie par **La Boîte à Musique, bd Raspail.**

■

INTERPRETATION

Mlle **Suzanne Leroux** Eve.
M. **Bernard La-Jarrige** Adam.
Lucien Meyrel Lucifer.
J.-J. de Broutelle Archange.
Fernand Pignatel La voix du Seigneur

Manipulations : par la Compagnie **Arc-en-Ciel.**

La Tragédie de l'Homme. 1937. Műsorfüzet a Párizsi Világkiállításról

MECÉNÁSOK ÉS KERTJEIK

Két, egymással összefüggő kötet jelent meg kis időbeni különbséggel. A *Kastélykonferenciák*, amelynek alcíme *Arisztokrácia, művészetek, mecénatúra*, az 1997. és 2000. között tartott ilyen tárgyú konferenciák anyagaiból készült válogatás, a *Királyi és hercegi kertek Magyarországon* című, bőven illusztrált tanulmánykötet pedig a hajdani magyar tájépítészet csúcsteljesítményeit, történetüket és lehetséges jövőjüket tárgyalja.

A Keszthelyen építő Festeticsek kastélyának mai állapotát, kiváltképpen jövőjének biztató képét kissé nagylelkűen rajzolja meg Czoma László igazgató, azonban amit a horvát eredetű nemesi, később főnemesi családról ír, alapos munka eredménye, és hasznunkra való. A mecénatúra egykor a szépség teremtésében való aktív részvétel volt. A tömören megírt családtörténet érdekes olvasmány. A Festeticsek nevéhez fűződik a Georgikon, a mai Természettudományi Múzeum elődjének értékes ásványtára, az iparosok Keszthelyre telepítése, az uradalmi kórház építése, a gyógyszertár és a könyvtár alapítása, a nemzeti hadsereg kine-

velésének támogatása, polgári iskola, a katolikus család által épített református gimnázium, a népfürdő, és így tovább.

A mecénatúra egykor szerves része volt a főúri életnek. Részben ráfoghatni, hogy szerepét a birtok értékének emelésében is megtalálhatjuk, de az kétségtelen, hogy ami általuk építettett esztétikai értékünk van, a nemzeti kincs része. Akiket pedig megrendelésekkel vagy vendéglátással jóltartván segítettek művészetükben, legyen az zeneszerzés, vagy irodalom stb., éppúgy nevezhetők a világörökség részeinek, mint hátrahagyott, maradandó javaik.

A Festeticsékénél szűkebb volt a mecénatúra területe a Grassalkovichoknál. G. Merva Mária, a gödöllői Városi Múzeum igazgatója dolgozatában kiemeli, hogy a nyolc generációból álló család elsősorban építkezésre költött. Igaz, könyvtárakat is építettek, és azokba könyv is kellett, a kastélyokhoz templom, képzőművészeti alkotások, kert, azaz park, erdő, fácános, vadaskert, színház, abba színészet, operisták, muzsikához zeneszerzők, muzsikusok. Mégis, e sokat építő család

fejei, elsősorban az építkezésre koncentrálták erőiket. Ez még akkor is igaz, ha Merva Mária – irodalomtörténész lévén – maga felé hajló kezével II. Grassalkovich Antal könyvgyűjtői, kiadói és irodalomtámogatói tevékenységének értékét hangsúlyozza, holott más értékszempontok szerint, példának okáért a vallási türelem jegyében végzett építtetések és sok más értékteremtés és -őrzés terén nagyszerű magyarok voltak e horvátjaink. Maradva Merva tanulmányánál: II. Grassalkovich Antal, a bőkezű poézistámogató maga is írt, jól és okosan, miközben az irodalom támogatása nála, aki iskolában poétikát is tanult, elsősorban a nemzet nyelvének művelését szolgálta.

A Nádasdyakon, a Marczibányi családon, Zichyéken, a Wesselényieken át jutunk el Praznovszky Mihálynak Odescalchi Eugenie hercegnő sorsán és emlékiratain át bemutatott, művelődéstörténeti munkájához, ami irodalmi értéként is kiemelkedik a többi közül. A nagy ívű és sok ágú munka a hercegnő életén át, illetve annak összefüggéseivel árnyalva mutat be egy egész korszakot főnemeseivel, kultúrájával és szokásaikkal. Így kerül szóba a Praznovszky által passzív mecénatúrának nevezett természettudományos gyűjtés hasznának elismerése. A hercegnő köreiben, környezetében többen nemcsak gyűjtési szenvedélyüket elégítették

ki jeles gyűjtemények létrehozásával, s nem is csak ismeretterjesztési haszna van ennek. Egyrészt maga az elfoglaltság és irányultsága, másrészt a levéltárak, könyvtárak, növénytani és ásványtani gyűjtemények numizmatikai kollekciók nagymértékben hozzá is járultak a magyar tudományosság fejlődéséhez, nemkülönben a közgondolkodás és a mentalitás megváltoztatásához. Valóban passzív e támogatás a praxist a maga általánosságában tekintve, azonban, miként katalizátorok nélkül nem képzelhető el sok fontos vegyi folyamat, az ő kisugárzásuk nélkül remeklések özönével volnánk szegényebbek.

A Hatvany családról Németh József írt olvasmányos, nagyon fontos munkát. Ez is több irányban érdekes, hiszen-távolról sem közömbös, hogy Ady mecénásáról van szó, és e nemes família magyar zsidókból állt: amint, teszem hozzá, ha valaki a mai sok örökség mellett nem figyelne fel a magyar kishemes Ady Endre nagy szerelmének, Brüll Adélnak, azaz Lédának polgári nevére, a nemzeti kultúra zsidó támogatóinak szerepe jelentős.

Kiemelkedő a Gyarmathy és a Hory család története is, amivel Miklósi Sikes Csaba szerepel a kötetben. A két nagy kalotaszegi család a Kalota vidékén imponálóan sokat tett azért, hogy szűkebb pátriájuk művészeti értékeit megőrizték az utókornak, és életre keltsék a haladó ha-

gyományokat. Ez annyira sikerült, hogy a kalotaszegi varrottások termeléséből ma is megél az egész környék. A helyi művészetben legjelentősebb, de valamiért feledésre ítélt házaspár Gyarmathy Zsigmond és felesége. A Monarchia-szerte ismert urat mindenki Zsiga néven ismerte, feleségét pedig, aki még népdalgyűjtéssel is foglalkozott, Gyarmathy Zsigáné néven őrzik a tudományos emlékezet is. Ez a dolgozat értékmű, bár elmulasztja említeni Gyarmathyné kivételes támogatás-szerző („passzív”) útjait is: többek között azt, hogy a helyi népművészeti értékeknek távoli piacokat is megnyert. (*Helikon Kastélymúzeum – Keszthely, 2000*)

A másik, ezzel szorosán összefüggő könyv címe *Királyi és hercegi kertek Magyarországon*. A tanulmányok három-három nyelven szerepelnek a kötetben (magyarul, angolul, németül), témájuk pedig Eszterháza, Gödöllő, Keszthely és Visegrád.

A kert-, illetve tájtulajdonosok nagyrészt a fentebbi dolgozatoknak is szereplői, azonban e kötetben más a megközelítés. A mecénások mint táj építetők szerepelnek itt. Épült és meghagyott természeti elemek, valamint épületek funkció és korstílus szerint adják tárgyát a napjainkban szokatlanul szép, bár a digitális könyvtermelés minden hibáját magán viselő kötetnek.

Jeles, hogy miközben történelmi képet ad a négy világhírű építészeti

együttesről, nemcsak múltját és kialakulását ismerteti, hanem a lehetséges, illetve részben már kész jövőjüket is bemutatja. A lehetséges jövőhöz tartozó elképzelések, szempontok és döntések hátterét, illetve okát is feltárva ad – csak hellyel-közzel túlírva – tönkretett értékeink megmentéséről tanulságos tájékoztatást.

Mőcsényi Mihály *Eszterháza kor-szakai* címen ír az egykor Süttör, majd Eszterháza néven híres lett kastélyról és környékéről, amit a – hadd mondjam így: „népharag” – Fertődnek nevezett el, vélvén, hogy az Esterházyak nevének átalakításával a múltat valóban végképp eltörli. A professzor emeritus, a „kiérdemesült” tudós nagyszerű témára talált: a stilisztikailag legegységesebb együttest választotta. A II. Józseffel egy évben elhunyt I. Miklós herceg után Eszterháza sorsa az enyészet volt, s ez enyészet – lassú hanyatlást – rohamléptekkel gyorsult fel a proletárdiktatúra idején.

A szovjet katonáknak nemibeteg-kórházként meggyalázva szolgált a világörökségre méltó komplexum, azonban valószínűleg ez mentette meg a végső enyészettől. Kifosztására a háború átviharzása idején nem volt idő, és az is lehetséges, hogy – miután Dunántúl-szerte hurcolta a felszabadítottak hada a mesés értékeket – a maradék megmentését szolgálta a kórházzá tétel és a vele járó kivételes bánásmód.

M. Szilágyi Kinga Gödöllőt tárgyaló munkája viszonylag kevesebb gondot fordít a múltra, ő a múltra épülő rekonstrukcióval foglalkozik elsősorban. Korszakokat jelöl ki a múltban: Mária Teréziára, Ferenc Józsefre és Horthyra, mint pillérekre építve, ugyanakkor megmutat egyfajta jövőbe vezető utat is. Műve elkészültekor bizonyára nem tudott még az azóta felbukkant nyomokról. E nyomok a gödöllői Sissikultuszra rimelő adalékok. Ferenc József hitvese – természetesen (pardon!) – szétdúlta a korábbi rendet. A korábbi rend meglehetősen konfúzus volt, hiszen a barokk táj csak fölszéllel illeszthető a gödöllői dombvidékbe. A máriabesnyői kegytemplomra nyíló 3-as út, csupán némi megengedéssel nevezhető a környék templomára nyíló útnak. Magyarán: a kastélyból nem lehet látni a kegytemplomot, ahhoz néhány száz méter távolodni kell, s ez is az új, huszonöt éves plébánosnak (Gencsi Szeráf atyának) köszönhetően nyit arcot a távolba. Kivágatta az elöregedett fákat, amelyek elfedték az utazók előtt az I. Grassalkovich Antal feleségének köszönhető kegyhely arcát. Számunkra nem közömbös: facsemetékkal bőven pótolta az okozott hézagot, miáltal megőrizte a vegetációt, a templomra való rálátást – eredeti rendjének megfelelően – helyreál-

lította. A templom építése közben egy X–XI. századi csontból faragott Mária-szoborra bukkantak, ami összefüggött a mélyen hívő I. Grassalkovich Antalné álmával. A máriabesnyői Mária-kultusz kegytárgya a templomban látható.

Sajnos kimaradt egy M. Szilágyi dolgozatból, hogy a színreformátus Gödöllő, a katolikus Grassalkovichok távolról sem szándékos hatására visszavette a pápista hitet. Elannyira, hogy közel 23 ezer megkeresztelt katolikus él ma Gödöllőn. Míg a reformátusok, akiknek külön templomot épített a kegyúr, ma is alig nyolcezren vannak.

Mindez csupán látszólag nem fontos, azonban református templomot építő katolikus barokk főúry oly nagy ritkaság, hogy megemlénkünk elkerülhetetlen. A dolgozatnak azonban hiátusa ez.

Amiről azonban nem tehet a szerző: az általam említett Sissikultusznak velejárója lett az a titok, ami miatt a kert szintjét mintegy másfél méterrel megemelték: a kormányzó igyekezett stílusbeli rendet teremteni a kissé eklektikus kertben és tájon, ami ettől még zavarosabb lett. Jelenleg az a helyzet, hogy – esztétikai tanulmányaink ellenére – az Erzsébet-féle barokk kastély-angol kert kompozíciót készülnek helyreállítani. Kissé bizarr, de legalább hiteles változat lesz.

Alföldy Gábor, a kötet szerkesztője írt a keszthelyi Festetics-kastélyparkról. Ennek részletezésére nem térek ki: az ifjú tájpark-vizsgáló nem új produktumot hozott létre, hanem élt minden könyvszerkesztők jogával: szakdolgozatának egy sok forrással alátámasztott részletét emelte be a kötetbe. Ez minden tekintetben meglátszik: a szerzőnek nincs önmagával szemben kellő ereje a rövidítéshez, ugyanakkor – és éppen emiatt – egyes pontokon túlrészletez, más helyeken pedig érezni a terjedelmi határokhoz igazodó, kényszerű, szívszakadott szövegrövidítést.

Az idő bizonyára meghozza a mértéktartás kegyelmét: ha tetszik, ha nem, az ifjú kiadó rászorul.

A visegrádi épületkomplexusról J. Szikra Éva írt nagyszerű dolgot. Ha az ő esetében megfeledezünk a kiváló felújítási tervről, és hagyjuk magunkat elragadtatni a történelmi múlt csodáitól, amiket e tervrendszerhez alkalmazván megír, az illusztrációkkal együtt szemlélve tehetjük magunkévá e tudós hölgynek rekonstrukciós elképzeléseit.

Visegrád önmagában világörökség. Egészen más dolgot ígényelné, hogy (akivel csak lehetséges összeveszve) megvitassuk, mi mindenért igen, és mi minden hiányzik még a világ sóhajából, hogy mintegy közfelkiáltással ismerhetnők el csodálatos voltát. Korszakok sorolnak egymás feszes hátán, és mindenik akár önmagában is igaz, erős s teljes képe a magyar nemzeti múltnak.

Szikra Éva javaslatokat is tesz – példának okáért – a gyümölcsös és a szőlőskert, a palota együttes fölötti erdőrész felújítása és vízelvezetése, valamint a helyreállított épületrészekhez csatlakozó kertrészek helyreállítására.

Rendkívül nehéz, de – úgy tűnik, félévezred után ismét – megoldható program ez. Az együttes víztől való óvó mentesítése, ugyanakkor a víz flórafenntartó kihasználásának tudása.

(Szent István Egyetem Kertművészeti Tanszék, Mágus Kiadó – Bp., 2001)

BIOGRÁFIA LISZNYAI KÁLMÁNROL

Szilágyi Mártonnak az Irodalomtörténeti füzetek sorozatában megjelent új könyve az irodalomtörténet-írás hagyományos, de népszerűségét mindmáig megőrző műfajához kapcsolódik: biográfia. A történelem és a kultúra nagy alakjainak élete mindig is vonzotta kíváncsiságunkat, nemcsak, mert nagy emberek voltak, de még inkább, mert az életutak mögött bepillantást nyerünk a kor viszonyaiba, a hajdani emberek életébe, gondolkodásába. Lisznyai Kálmán azonban nem tartozik azok közé a költők közé, akiket az irodalomtörténet és az irodalmi köztudat a legnagyobbak között emleget. Nógrád termékeny, a XIX. században ünnepezt költője ma inkább a kánonon kívül van, mintsem a kánon peremén.

Az olvasónak, aki a monográfiát kinyitva újrafelfedezést, átértékelést vár, csalódnia kell. Szilágyi Márton nem tekinti céljának, hogy revideálja a XIX. század irodalmi kánonját, helyt adván benne a Lisznyay-életműnek. Sőt, a könyvben csupán néhány oldalon foglalkozik a költő műveinek esztétikai értékelésével. Lisznyai Kálmán nem életműve immanens értékei révén, nem is

élete különös eseménygazdagsága által válik kismonográfia tárgyává, hanem a pályájából levonható „társadalomtörténeti tanulságok” okán. Mint a tanulmány alcíme jelzi, olyan esettanulmány ez az életrajz, amely az egyéni életút tanulságain túlmutatva a XIX. századi társadalmi viszonyokra, a művészek és közönségük ízlését formáló tényezőkre enged következtetni.

Szilágyi Márton Lisznyai-könyve, mely az életrajz nagymúltú hagyományához kapcsolódik, sok szempontból igazi újdonság. Mindenekelőtt módszertani célkitűzése révén. A szerző arra tesz kísérletet, hogy a történettudományban az utóbbi időben tért hódító mikro-történet-kutatás és írás metodikáját kamatoztassa mint irodalomtörténész. Az irodalomtörténet és történetírás határmesgyéjén elhelyezhető tanulmány célja többek között éppen annak bemutatása, milyen haszonnal járhat az irodalomtörténet-írás szempontjából ez a nézőpont. A kísérletet Szilágyi a filológia hagyományos eszköztárára épít: könyve a források alapos feltárásán, azok minden részletre tekintettel levő feldolgozásán alapul. A szerző

anyag- és forrásismerete alaposságával, a források megfontolt, az adatok relevanciáját gondosan mérlegelő módszerével impozáns tudásról tesz tanúbizonyságot. A Lisznyai életével kapcsolatos eddigi publikációkon túl újabb kéziratári, levéltári forrásokat is bevon az elemzésbe, a kortársi beszámolókon, emlékezéseken túl a napisajtót is tanúságul hívja a vizsgálódások során. Mindezeket a szerző úgy fűzi össze, hogy végül „a társadalmi feltételrendszerre reagáló egyéni mentalitás dimenziói bontakozzanak ki”.

Az első fejezetek a családi hátteret, a székely eredetű Nógrád megyei köznemes família társadalmi beágyazottságát, valamint Lisznyai iskoláztatását, ifjúkorát, hivatali pályakezdését vázolják fel. Az életút e szakasza tipikusnak tűnik, olyan köznemesi pályakezdésnek, melynek következő stációit a megyei közéletben betöltött különböző feladatok alkotják. A jogi végzettséget szerzett Lisznyai ugyan megindult ezen az úton, de végül nem ezt a modellt, a megyei karriert követte, hanem az önálló művész életformájának megvalósítása felé törekedett. Már az 1840-es években megismerkedett a művészérettel, az irodalmárok világával, a pesti művésztársadalom több tagjával baráti viszonyt alakított ki. A hagyományos megyei pályafutás és az irodalom felé való kacsintgatás kettőssé-

ge jellemzi ezt az életszakaszt. Lisznyai irodalmi pályája a szabadságharc után, az 1850-es években ívelt fel. Ekkor már az autonóm művészet kialakítására törekedett, pusztán verseiből és szerkesztői munkájából próbált megélni. E fejezetek egyik fontos tanulsága Szilágyi szerint éppen az, hogy a családtörténet részletgazdagon és plasztikusan megrajzolt háttéré mögött mutatkozik meg igazán, Lisznyai maga választotta életpályája milyen mértékben volt szakítás a hagyománnyal, a hagyomány kínálta szereppel.

Tanulságosak azok a fejezetek, amelyek Lisznyai politikai szerepvállalását és kortársak általi megítélését tematizálják: különösen a Ferenc József-epizód érdekes. Mint ismeretes, a forradalmár múltú Lisznyai 1857-ben, Ferenc József magyarországi látogatásakor üdvözlő verset írt a császárhoz. A történet rekonstrukcióján túl Szilágyi azt is megmutatja, hogyan volt lehetséges, hogy a kortársak ezt a szerepvállalást elfogadták – ezzel nem csak az irodalomtörténet-írás sablonos ítéleteit korrigálja, de a kor mentalitásának fontos összetevőit is láthatóvá teszi.

A Palóc dalok mint ideologikum és mint költészet című fejezet jól mutatja, hogy különböző diskurzusok ismerete milyen nagy mértékben előfeltétele egy verseskötet megértésének, ha a megértést egy kommunikációs helyzet megismerésé-

nek tekintjük, melyet társadalmi, ideológiai és esztétikai keretek határoznak meg. „Az 1851-ben megjelent *Palóc dalok* című verseskötetének előszavában Lisznyai személyes kötődéseivel magyarázta a témaválasztást: 'S még pedig azért Palóc, mert e legeredetibb magyarfaj között töltöttem el a játékos gyermekkort, s sühederekoromban résztvettem ünnepeikben, játékaikban, toraikban, szüreteik – s temetéseiken.' Mindezt aligha lehet kétségbe vonni – annál is inkább, mert több visszaemlékezés is egybehangzóan beszámol arról, hogy Lisznyai erős tájszólásban beszélt, s ez gyakran okozott humoros pillanatok. Mindazonáltal a palócság legeredetibb magyar fajnak nevezésével Lisznyai csupán bekapcsolódott egy sajátos eszmetörténeti folyamatba.” Ezt – a könyvben részletesen bemutatott – eszmetörténeti folyamatot a XIX. században kibontakozó történeti gondolkodás, az őstörténeti és nyelvtörténeti elméletek alkotják. Az életrajz perspektívája itt a korabeli tudományos diskurzusok alkotta háttérrel egészül ki, amely háttér ismeretében világossá válik, hogy Lisznyai „egy igencsak megterhelt ideológémához nyúlt hozzá, amikor verseit *palóc* dalokként adta ki. Ez a fejezet érdekes poétikai meglátásokat is tartalmaz. Habár nem ezek a megfigyelések alkotják a könyv gerincét, a szerző e téren is mond újdonságot. Cáfolja

például azt a nézetet, hogy Lisznyai Petőfi-epigon, mint azt az irodalomtörténet állítja. Az első két kötet, a *Tavaszi dalok* és a *Palóc dalok* tanulságait összegezve arra a következtetésre jut, hogy „ez a líra az epigonizmus vagy a Petőfi-utánzás terminusaival nem írható le kielégítően, másrészt pedig a tájköltészet fogalma is tévesen orientál, ha ezt a jelenséget az 1850-es évek magyar irodalma újdonságának véljük, követvén a recens kritika intencióit. Lisznyai költészete ugyanis az 1840-es években kiformalódó irodalmi népiesség egyik lehetőségét képviseli markánsan és önmagában rendkívül következetesen.” Izgalmasak a versek szerelem-koncepciójára vonatkozó finom megfigyelések is. A bemutatott dokumentumok meggyőzően bizonyítják, hogy a verseskötet erotikus utalásai a korban normasértőnek minősültek. A szerző a recepció olykor egymásnak is ellentmondó tényeit gondosan mérlegelve alakítja ki álláspontját, mely szerint a kötet népszerűségének egyik fő forrása éppen ez a pajkos szerelem-koncepció lehetett.

Kultúrtörténeti szempontból is érdekes fejezete a könyvnek a dalidókról szóló. A könyv a műsorlapokból és korabeli beszámolókból kihámozható információkat felhasználva nemcsak feleleveníti ezt a maga korában igen népszerű, mára jobbára feledésbe ment szórakoztatóipari formát, de az adatok

körültekintő elemzésével ideológiai kontextusukat és a az anyagi vonatkozásokat is megvilágítja.

Úttörő munkáról van szó, melynek jelentősége a kérdésirány újszerűsége révén túlmutat a könyvben megfogalmazott konkrét eredményeken. Mint a szerző is felhívja rá a figyelmet, a kutatási irány további irodalmi tárgyú mikrotörténeti életrajzok megírásával hozhatja meg igazi gyümölcseit. A jövő kutatásaira vár többek között annak a – a könyv által megnyitott – perspektívának a végiggondolása is, mely szerint „az interpretációban felépülő társadalomtörténeti, kulturális antropológiai feltételrendszer keretét adhat egyéb életművek értelmezéséhez: pl. Lisznyainak a nyilvánossághoz való viszonya magyarázhatja Petőfi gesztusait, vagy éppen Lisznyai kötetkompozícióinak és az egyes versekben tettenérhető

metaforaalkotásának a végiggondolása más fényben tüntetheti föl nemcsak Tompa, hanem pl. Petőfi vagy Arany lírai verseinek szimbolizációs mechanizmusait is.”

A Lisznyai-életrajz mind az irodalomtörténettel és a társadalomtörténettel foglalkozók számára továbbgondolásra ösztönző könyv. De a kor iránt érdeklődő nem szakemberek is haszonnal forgathatják a könyvet, melyben egy családtörténet követése során leperreg szemünk előtt a XIX. század derekának eseményei, de nem annyira a nagybetűs Történelem, hanem ennek színpalái mögé nézve az emberi léptékkal írt és szemlélt történelem.

(Szilágyi Márton: Lisznyai Kálmán. Egy 19. századi írói életpálya társadalomtörténeti tanulságai. Argumentum Kiadó – Bp., 2001.)

BALATONFÜREDI SALVATORE QUASIMODO EMLÉKDÍJ

Balatonfüred Város Önkormányzata ismét meghirdeti
VERSPÁLYÁZATÁT
a Salvatore Quasimodo Emlékdíj elnyerésére

Valamennyi pályázó két magyar nyelvű, kiadatlan, más pályázatokon
nem díjazott és nem említett művel vehet részt.

A pályamunkákat gépirással 5 példányban kérjük eljuttatni

2002. május 31-ig

a következő címre:

Polgármesteri Hivatal

8230 Balatonfüred, Szent István tér 1.

Valamennyi beküldött példányon kérjük feltüntetni
a pályázó teljes nevét és címét, a borítékra írják rá:

QUASIMODO KÖLTŐI VERSENY!

A beküldött műveket nem áll módunkban visszaküldeni!

**A pályázaton első díjas költemény elnyeri az Emlékdíjat, valamint
a 3 millió olasz lírának megfelelő összegű ösztöndíjat.**

A pályázat döntőjébe került költemények részt vesznek a 2003. évi
„Ada Negri nyomában” című nemzetközi pályázaton Brianzában.

A zsűri a fődíjon kívül más díjakat is kiadhat.

A zsűri tagjai:

Franco Cajani elnök

Szabó György elnökhelyettes

Baranyi Ferenc

Görgey Gábor

Gergely Ágnes

Alessandro Quasimodo

Cserép László (a díj titkára)

A díjkiosztást 2002. szeptember 6–7-ig megrendezésre kerülő
két napos nemzetközi költőtalálkozó keretében – szeptember 7-én, szombaton
rendezendő gálaesten a zsűri jelenlétében tartjuk meg.